Народна библиотека
СР Србије
П 15401/74

74 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 74

ПРИПОВЕТКЕ

ЂУРЕ ЈАКШИЋА

ПРВА КЊИГА

II 15401

16269/14

ДИМИТРИЈЕ ТРИЧКОВИЋ
директор гимназије у пензији

II 15401
ID=9884167

74 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 74

ПРИПОВЕТКЕ

ЂУРЕ ЈАКШИЋА

КЊИГА ПРВА

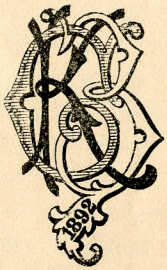

16269/41

БЕОГРАД
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1902.

II 15401/74

ПРИПОВЕТКЕ ЂУРЕ ЈАКШИЋА

Приповетке Јакшићеве по садржини — и готово и по хронологиском реду — могу се поделити овако: романтичне, као: *Краљица* — 1860 — *Син седога Гамзе* — 1861 — *Сужањ* — 1861 — *Невеста* — 1861 — *Неверна Тијана* — 1862 — *У иланини* — 1862 — *Мати* — ? нађена у хартијама — *Два престола* — тако исто — *Куршум* — 1874; сатиричне: *Комадић швајцарског сира* — 1871 — *Моја љубав, писмо пок. цензури* — 1871 — *Чича Тима* — 1876; — приповетке о животу Срба у Угарској: *Сиахија* — први одломак 1867, други 1871, још неки нађени у рукописима — *Успомене другу Јов. Јовановићу,* као аутобиографиски фрагменат — 1871 — *Сирота Банаћанка* — 1874 — *Поша Тихомир* — 1875 — *Милан* — 1875 — *Чобанче*— 1878; сеоске приповетке из Србије: *Сељаци* — 1875 — *Бела кућица* — 1875 — *Једна ноћ* — 1875 — *Кривосечка механа* — 1878; приповетке ратнога времена: *На мртвој straжи* — 1876 — *Чича Митар* — 1876 — *Ускок* — 1876 — *Капетан Михаило Илић* — 1877 — *Рускиња*

— 1877 — *Капетанов гроб* — 1878 — *Рањеник* — 1878.

Поезија наше нове књижевности почела се класицизмом и романтизмом. Класицизам се гасио полако од Л. Мушицког до Бранка, а тада се сасвим угасио. Романтизам се гасио полако од М. Видаковића до данас и још се није сасвим угасио. Утицај нове европске приповетке, а особито руске — која се у нашој књижевности врло много преводила последњих десет петнајест година — зададе му јак удар и изазва „приповетку из народног живота“. Што га ипак још има и у најбољим нашим приповеткама — то показује, да је код нас нашао врло згодно земљиште и сродну климу. И одиста, као пролазан литераран појав, био је те ретке среће, да потера и други цвет. То му је друго цветање било између 1858 и 1868 године.

Најчувеније приповетке овога времена: *Ђурађ Бранковић*, *Манзор и Цемила*, *Крв за род* — Ј. Игњатовића; *Махараџа*, *Чедо Вилино* — Л. Костића; *Хајдучки живот* — Јокс. Новића; *Кочина крајина* — Влад. Ђорђевића; *Сиомени из Срема* — Ч. Мијатовића итд. — све су сама романтика. Особито је романтична била историска приповетка; али и у друштвеној приповеци беше врло мало неромантичних изузетака. Друкчије није могло ни бити. Друштвени живот наш ни данас не даје праве грађе за приповетку, а камо ли пре двадесет година. Морала је доћи романтика, да га зачини. Историска пак приповетка само је така могла и бити. И са данашњим знањем наше старије прошлости имао би историски приповедач грдне муке. И опет би морао романтисати све оно, што чини крв и месо припо-

ветке. Најбољи нам је пример за ово скорашњи историски роман Вл. Ђорђевића, *Цар Душан*. А колико би имао муке приповедач, да сазна српску прошлост онако, како може да се зна данас. Знање о њој растурено је у стотине монографија, бележака, књижевних старина итд. А још горе беше пре двадесет година. За историску приповетку треба у опште много студовања, много труда и вредноће — а тим се врлинама приповедачи наши овога времена мало одликоваху — а на послетку она остаје опет вештачки створ, хладна научна формула без практичне примене, мртва слика без свог оригинала, којој се никад не можете веома дивити, јер је не можете никад с оригиналом споредити. Додајмо ка свему овоме још то, да се романтизам у приповеци врло радо јавља онде, где нема реалног знања; да тога знања у опште није било код наших приповедача овога времена; да романтизам лежи у крви младих народа — особито јужних — и да је органска болест младих литература, која се мора одболовати; да та болест у нас Видаковићем и првим његовим последницима можда није била сасвим одболована — и онда ћемо разумети ово обновљење романтизма у приповеци између 1858 и 1868, које стоји као факат у историји нове наше књижевности и кад му не би овим, што досле казах, били узроци погођени.

Отпочевши писати приповетке у ово време и у оваким приликама и образовањем, којим није био кадар дати нов правац у овој врсти поезије, Јакшић је морао ударити у романтику. Услов, да је песник потпуно образован човек, најмучније се осећа, кад га нема, у приповеци. Хипотеза моја о нашој умет-

ничкој приповеци[1] — да је у нашој књижевности приповетка морала бити, и да мора још неко време бити, најкржљавији облик поетски — као да се у неколико потврђује и овом појавом: највећи песници наши, Његуш и Бранко, немају ни једне приповетке, а Ј. Јовановић има само једну; а то су песници, код којих се не може рећи да онога услова није било. Можда ни Јакшић, да је био потпуно савремено образован, не би писао приповедака... За приповетку, истина, осим талента песничког и образовања треба још толико друге спреме и способности, па се можда још није све срећно састало на једном месту. Али је и то истина, да се силан таленат, кад га не води познање, хоће да огледа и у ономе, што је немогућно; па је можда тако радио и Јакшић у приповеци.

Јакшићеве су романтичне приповетке скоро све из скорашње или давнашње историске прошлости. Али он не квари историје као Видаковић, нити удара у тон просте народне приповетке као Јоксим Новић, нити стоји у средини између ове двојице као Јаша Игњатовић — он је у овим својим приповеткама онакав исти, какав је као сликар у својим сликама. Осећа где је слаб и сакрива своје незнање онако исто као и у сликању — историју баца у сенку, а осветљава карактере, лица и места својих приповедака. Као прави уметник осећао је да се с романтиком не може ићи у савремени живот, па је отишао у прошлост; а тамо се опет бојао да не окужи романтиком истину историску, да не учини оно што уметнику не доликује, — те историских догађаја и

[1] Види у *Отаџбини* за 1880 годину *Уметничка приповетка у најновијој српској књижевности.*

лица или никако нема, или се спомињу само толико, да приповетка добије фирму историску. Да је одиста са страхом упадао у поље историско, казује и сам у једном свом писму. У приповеци *Син седога Гамзе* прича, како је млади племић Радиша волео кћер Немањину Кринку. Послављи ту приповетку своме пријатељу, уреднику *Данице,* пише му овако: „Управо, да ти кажем, гледао сам у српској историји, ал' нигде не нађох да је први Немања имао ћерку, па већ хтедох написати да му је Кринка била као нека рођака — ал' ми се срамота учини: три славна сина, а ни једне кћери". Разуме се, да је овај страх долазио и отуда, што је песник врло слабо познавао српску историју, што се види и по његовим историским драмама.

...Бесан Турчин отимље Српкињу, а њена вереника, који бранећи је, пада од рана, баца у тамницу. Овај оздрави и утече из тамнице, скупи чету хајдука, бори се за слободу Србије и једне страшне ноћи долази двору свога крвника. Опази га кроз прозор осветљене одаје поред своје веренице, ускочи у одају — у којој се свећа угаси — убије отимача и слуге његове, двор огњем разори... али му се вереница изгуби. Мислећи да је погинула у пламену, остави се четовања и оде у манастир, да у молитви и читању светих књига проживи до суђена дана. Од љутог хајдука постане смирен испосник, сед, погрбљен старац. Околина га држи за свеца, а бони му из далека долазе, да у молитви његовој приме мелем бољама и муци. Једном му дође једно девојче са својом болесном мајком. Бона мајка беше вереница калуђерова, а девојче њена „кћи несретне љубави". За њене патње не знамо, јер паде и издахну, чим

познаде свога вереника. Подневши и тај удар и он се престави на брзо после ње. — То је садржина прве приповетке Јакшићеве — *Краљица*...

...Седи јунак Гамза, војвода Немањин, оставља двор свога владара, јер воли стару веру својих отаца, јер није хришћанин. У Гамзиграду, градићу своме, живи сам са млађаним сином Радишом. Умирући заклиње сина, да својом крвљу брани престо Немањин, али да се клони двора његова. Али Радиша упозна и заволи кћер Немањину Кринку. У једном љутом боју Радиша беше најбољи јунак. Немања хоће да га награди; али кад чује, да је то многобожац Гамзовић, „паде облак на чело првога краља“. А кад још дозна, да он воли његову кћер и она њега, баци га у тамницу. За тим му нуди своју милост и руку своје кћери, само да прими веру Христову. Радиша неће да остави вере својих отаца. Кринка долази тајно у тамницу и испија отров са својим драгим, да заједно с њим оде боговима његовим. А Немања сазива сабор и оставља престо, јер му — вели — круна постаде тешка, а „плеће слабо за краљевску порфиру“. То је приповетка *Син седога Гамзе*...

Два војводска детета, лепа Тијана и млађани Милан, остадоше сирочад после кобног боја косовског. Куће им беху на близу, крај Косова; а волјаху се од детињства. Тијана, тражећи по крвавом разбојишту оца свога, сукоби једног Турчина, крвника свога и рода свога. „Лице му беше лепо, очи црне... стас висок, глас благ и умилан“... Тијану обузме неко чудно осећање. Оде своме двору, да јадује двоје јаде. А и Турчину оста рана на срцу, кад се од ње одвоји. Милан о томе није ништа знао;

али је слутио неке јаде, кад је видео како му се Тијана променила. Не прође много, а Турчин дође да походи своје злато. Тијана му каже да га љуби. Он оде; а мало за тим пошље чету својих људи, да је воде двору његову. Ту се тада беше Милан придесио. Отму му је после љутог боја и оставе га у грдним ранама. Ране извида, „али не могаше срце, које је љубав морила“. А у Сулејман-бегову харему трептела је Тијана у злату и у драгом камењу. — На све је заборавила — само каткада, кад би у врту у дебелом хладу усамљена седела, потекле би јој сузе из очију и уздахнула би. Али би то брзо прошло. „Та њу Сулејман љуби... и она је весела“... Али кад једном беше у врту, изађе пред њу — Милан. — Тијано, неверна Тијано! — Она падне полумртва на земљу. Милан је пољуби, али тај пољубац главом плати. Бег Сулејман, дознавши, да је Тијана некад Милана волела, пошље јој осечену главу његову на бакарној чинији, „блеђану књигу прекорних дела њених“, јави јој да је мрзи итд. Муке достојне греха стигоше Тијану, али их прекрати стара дадиља њена додавши јој отровни пехар. И Сулејманово се срце тада заплака, и ако беше тврдо. Није више љубио ни једне жене. Био је свиреп. Од зулума његова пропиштала је лепа Бугарска... То је прича о *Неверној Тијани*.

Ето таке су ове приповетке — просте, без радње, без заплета. Можете их читати два три пут, и сваки пут пријатно и уживајући, и опет после кратког времена не знати о чему причаху. Њихова лепота није у лепоти и смишљености догађаја. Мотиви су им обични, познати, толико пута чувени; а техничко извођење не показује никаке оригиналности. Оно што

је у њима лепо, што нас је очаравало при читању — то су описи и слике, махом портрета. Чини нам се као да смо гледали ђенијалне скице и запамтили само неколико појава и ликова особите лепоте, али све мрких, тужних, страховито — величанствених, грозних. Ево ради примера једне слике из приповетке *Сужањ:*

[Види у овој књизи стр. 18—20].

Историске приповетке осталих приповедача овога времена имају све мане Јакшићевих историских приповедака без врлина њихових. Само се још Игњатовићеве приповетке одликују међу њима епском техником. На њих двојицу су се највише и угледали остали историски приповедачи.

Прва приповетка, коју је Јакшић написао после ових романтичних приповедака, била је сатирична приповетка — *Комадић швајцарског сира.* Њој је додао доцније још једну — *Чича Тима, приповетка из учитељског живота.* Обе сликају маловарошки живот у Србији и обе карактеришу врло згодно прелом у животу песникову, који се догодио после 1862 године. За годинама млађаних снова, жудње, планова о будућности, учења, љубавне среће, вере и наде дошле су године мучног и сиротињског учитељског живота у маловарошком свету — за романтиком младости сатира патњама и гоњењем разочараног зрелијег века. За то није могао песник, а да у обе ове приповетке не унесе и самога себе — у првој још као главно лице. У њој прича једну епизоду свога живота у варошици Јагодини у Ср-

бији. Неколико маловарошких чиновничких и грађанских типова старог кова држе да је он опасан човек, „омладинац,“ „комунац“ итд. и мотре на све што он ради, и ако се не друже с њим, јер га презиру и мрзе. Једног дана седи он у главној варошкој механи с добрим својим познаником при чаши вина; а да би им вино слађе било, шаље ђаче да им донесе из бакалнице мало швајцарског сира. Ђаче доноси сир у хартији и одлази. Сто, за којим седи песник са својим другом, усамљен је и подаље од других столова — те се не може да види шта они раде. Преставници старога доброга времена згледају се — шта ли је то, што је ђаче донело? — Зацело кака омладинска депеша или писмо! Како би дознали о чему је? Шапућу, договарају се — на послетку најодважнији одлази у рекогносцировку. Обилази, прилази и пушта се у разговор. Али је у маловарошкој кафани осветљење слабо, а у хартији остао још само један комадић сира, који се из ње и не види. Непријатељ „омладинаца“, убеђен да „треба власти доставити“ све што он налази да је зло, реши се најзад да зграби депешу испред њих. Али се огладнела браћа поплаше од тог његовог покушаја, тумачећи га сасвим у другом смислу, па — сир у уста. — Јесте ли видели људи — стане сад викати онај — где појеше депешу! Сад кажите ви мени, да ли је то чист посао? итд.

На овој се приповечици обистинила она Шилерова реч, да песник не треба да ствара ништа под првим утиском свога осећања, да би му продукат био идеалнији и осећање очишћено од страсти и од обичности. Овде је престављена једна епизода из маловарошког живота. Идеја је лепа, али није

добро изведена. Уместо дубоког погледа на смешне стране људске испала је — карикатура. То бива увек, кад се смешно слика брзо и у истом тренутку кад се гледа; јер се онда не може ни преставити друкчије, већ у неколико врло оштрих црта.

Боља је приповетка *Чича Тима*. У њој се сатиричним и комичним начином преставља друштвени живот вароши Перковца (овако је песник назвао једну варош сличног имена у Србији) у низу слика, покупљених око догађаја у учитељском животу. Ни једна слика није измишљена. Све су копије живих, истинских оригинала. Али као што се у животу ретко срета савршена, идеална лепота, снага, јунаштво — тако се исто ретко виђају потпуно комични типови. У уским круговима друштвеног живота задовољавамо се онаким преставницима лепоте, снаге, смешности итд., каке имамо, али у уметности не. Перковчани могу бити задовољни својим портретима — гледајући их сећају се оригинала, допуњују оно што им недостаје и уживају на различан начин према различним побудама — али ће мање бити задовољан остали свет, који је тражио много више: занимљивије типове и догађаје и уметничко престављање људских мана и смешности. Неидеалисање и верно престављање природе неће бити узрок што *Чича Тима* није потпуно уметничка творевина. Него кад видимо у овој приповеци, како песник смешне људске стране често преувеличава до тривијалности; кад видимо како су му описи понекад врло драстични, како му причање нема оне историске вероватности — чиме приповетка очарава и обмањује — како је испитивање душевних појава лако, често површно: онда морамо пресудити, да је и грађа била незахвална — локалне лепоте и

да је и у овој врсти поезије таленат Јакшићев морао ударити странпутицом за то, што је морао издирати за непотпуну спрему његову. Али мало више психолошког и општег образовања, мало више студије, марљивости и истрајности — и Јакшић би се на овом пољу сусрео, као год у сликарству с Рембрантом, с натуралистом приповедачем Е. Золом, коме се овде много приближује.

Моја љубав је кратка сатира на цензуру у облику „писма покојној госпођи цензури“. Слабија је од обадве прве.

У рукописима Јакшићевим нађено је још неколико почетака од сатиричних приповедака, чланчића и бележака, али тако кратких да се о њима не може никакав суд изрећи.

У приповеткама о животу угарских Срба песник је сплео у поетске догађаје своје детињске и младачке успомене. У њима се сећа лепих, питомих равница свога завичаја и красне браће своје, што на њима живе; сећа се њихових китњастих села, спретних и чистих станова, њихове љубазности и гостољубља, њихова разговора и јунаштва; сећа се јунака, бујних младића, красних девојака и честитих жена, крепких и разборитих мужева и стараца, добрих свештеника; сећа се своје младости и живовања у свом завичају... али се уза све то сећа како се родна поља те лепе земље крвавим знојем натапљу, како поред све родности њене вредни синови њени често од глади скапавају, како се невиност гази, како трудбеници народни страдају — како у том рају на земљи не суди праведан суд. Јер кака је

корист од слободе на хартији, кад брат брату не суди? — Нека пропадне така слобода — узвикује песник обрван племенитим болом — заједно са својим законима, по којима силни до смрти гази слабијега!“.... Силна љубав према браћи својој, силна мржња према угнетачима њихових — то је дах ових приповедака. У свима се износи само живот простога народа, живот сељака и варошке сиротиње, јер то су патници, а песник љуби само патнике. У овим приповеткама нема ведрих и веселих, сватовских, свечарских итд. призора. Све је сетно, суморно, мрко, и угушили би се, да још није грмљавине срџбе и гнева. Међу немилим успоменама песниковим најјача је — 1848 година. Где му се она у душу урезала, била је дубока рана, која га је тиштала кад год се сетио завичаја свога — с којом је и у гроб легао.

Приповетке ове највише наликују на лирске песме песникове. И као што му се у лирској поезији најјаче показала песничка снага његова, тако су му и ово најбоље приповетке. Писало их је само срце „крвљу својом“, а пред таким продуктима застаје с поштом суд кратичарев. У њима је песник спевао оно, што је најбоље познавао и највише љубио; а то му је толико накнадило спрему, која му је недостајала за приповетку, да се тај недостатак код њих и не осећа. Само плима мржње и гнева као да по каткад прелази међе природности; али је за то осека туге и бола вазда природна. Можда ће домородац опазити по негде и мане у драперијама догађаја, погрешке и нетачности у описивању места, локалних особина и обичаја итд.; али због таких мана уметнички производ не губи никад вредности.

Све су ове приповетке подједнако лепе као што су све подједнако тужне. За њих се одиста може рећи Бернеовим речима, да су писане крвљу срца и соком живаца и да песник није имао увек куражи, да себи ране зада, ни снаге, да бол за дуго издржи; јер су осим две — *Попа Тихомир* и *Милан* — све недовршене остале. Али од свију најтужније је *Српско чобанче*. Ни ова прича није довршена. Штампана је у засебној књижици оне године кад је песник умро; а у рукописима његовим нађен је кратак недовршен наставак....

Седамнајесто-годишње чобанче служи код газда Балога, Мађара. Одбегло је од своје куће, да у туђем свету заборави јаде своје и милошту зле маћехе. „То чобанче не може бити род старијем чобанину ни по крви ни по народности; он није Мађар! Црте на његовом лицу много су паметније, струк танак, покрети еластичнији; његове црне велике очи пре би могао споредити с очима поноситог Бедуина, него са овим Мађаром; образи су му дугуљасти, нос правилан, а преко високог глатког чела пружа се једна бора... Седамнаест година и већ бора! Је ли то белега од рођења?... Око усница игра му чудан осмејак. Таким се осмехом не осмехује младост!... У њему је пуно бола, у очима мушка збиља, на челу брига старости.“...

Кад се погађао с газда-Балогом, питао га је Мађар овако: „Па, деране, откуда си? Из кога си села или вароши?... Но ћути, немој ме лагати, познајем те ја по носу да ниси момак од мађарског соја!... Видим ја да си Рац!... — Стари Балог мислио је да је то као нека несрећа не бити Мађар.“ А син Балогов говори чобанчету овако: „До-

бро!.. добро!.. Ништа то не чини што си Рац: за то овце неће знати, а ни магарац се неће сетити.“... Тако је дочекано српско чобанче код људи од онога племена, које старешује браћи његовој. А после су тек настали први јади...

Све су ове приповетке потпуно оригиналне: само је у *Попа-Тихомиру* у домаћу грађу унет и стари, познати мотив: како добар свештеник усрећује и поправља покварено село својом честитошћу и памећу. Јакшић се нехотице дохватио овога мотива, сећајући се јамачно свога доброга оца; јер *Попа Тихомир* веома личи на оца његова, како га је насликао у *Успоменама другу Јов. Јовановићу*. Чини нам се да онај исти глас, који у *Успоменама* зове народ на оружје против угнетача, говори у *Попа-Тихомиру* оне речи стаду своме.

[Види у овој књизи на стр. 67].

Сиахија, *Чобанче* и *Сирота Банаћанка* као да су недовршени романи. Колико им се може догледати идеја, ови недовршеци чине се тек почеци. Што је песник стао? Осим онога узрока, који горе наведох, као да ће још нешто бити узрок. *Сирота Банаћанка* као да је хтела да буде прави социјални роман из сувременог друштвеног живота нашег. Јунакињу романа, која сама прича свој живот, нашао је песник у крајњој беди. То је красна девојачка душа, чедо честите сиротиње, коју сиромаштво, глад и сила отераше у бели свет, да пропадне физички и морално. Сила створи сиротињу и глад, а глад и сиротиња створиште порок — као да је хтело бити основна мисао овој недовршеној приповеци... Ево једне слике одатле.

[Види у овој књизи на стр. 179—180 и 183]

Рекох да се чини, као да су неке од ових приповедака недовршени друштвени романи. Можда су за то и остале недовршене; јер у данашњем друштву српском још нема грађе за прави друштвени роман.

У сеоским приповеткама из Србије песник се одужује благодарним сећањем сеоскоме свету и селима у Србији, где у најмучније дане свога живота нађе уточишта, мира, ведрине, љубазности и гостопримства. У приповеци *Једна ноћ* вели сам овако:... „Па зашто ми је жао тих (српских) планина?.. Шта су мени ти Власи подгорачки и ти Срби сумраковачки?.. Ништа друго, него гостољубиви домаћини; а ја бејах њихов гост издалека, примљен и угошћен. А по тим мрким планинама шетао сам се баш као наша господа по парковима — с том само разликом, што мене у мојим мислима никад не узнемириваше музика или церекање безобразних варошких жентурина.“ Али се на овим приповеткама, и ако по лепоти долазе одмах после приповедака о животу Срба у Угарској, виде јасно све мане поезије Јакшићеве, сви знаци окованога, непотпуним образовањем пометенога силнога талента. Епска је израда слаба, епски мотиви обични, познати и у свима приповеткама једни исти тако, да сећајући се онога што смо у њима читали, не знамо у којој смо причи шта читали — да ли у *Сељацима*, или у *Белој кућици*, или у *Кривосечкој механи*. И опет памтимо само слике. По тим сликама познајете пишчеву руку — иначе би по свему осталом мислили, да је то рад каког дилетанта. Овде онде кресне и по која светла мисао или дубоко осећање — али се брзо угаси.

Песник није познавао живот простога народа у Србији, и за то тога живота мало и има у овим његовим приповеткама. Тајне и лепоте патријархалнога живота, психолошки нацрт унутрашњег домаћег живљења, радости, бриге и жалости, мишљења, наде и веровања, анализу обичаја и радног живота — то нам не изнесе ни један приповедач до данас. А колико их је досле писало приповетке „из народног живота“ у Србији! Али за то много и треба: познавања, студије, љубави и песничког дара. Код досадашњих пак приповедача не бејаше свега тога. А красна грађа поетска пропада сваки дан, села се све више цивилизају — и још мало па ћемо се сви *сећати* само онога, што смо гледали, слушали и осећали, али не умели забележити за спомен своме потомству... Јакшић се није родио у селу у Србији, није проживео у њему оно доба, које и јесте најчистије врело поетских успомена — детињство и младост. И доцније је само кратко време у селу провео. За то му ове приповетке и нису као приповетке о животу угарских Срба. За то у њима и није насликан живот народни. већ само неколики типови, пола сеоски пола варошки, појави које је најчешће виђао и које је најлакше било студовати: сеоски кметови и њихови помоћници и другари, попови, калуђери, механџије, капетани, ћате и пандури итд. Тако су радили и други, па се и Ђура на њих угледао. У осталом он је у опште добро погодио карактер ових главних преставника својих приповедака из Србије. Али што даље од цркве, школе, суднице и механе слике су му све непоузданије и неистинитије, а то му јако квари и склоп саме приповетке и извођење радње. Сеоска му је љубав често варошка

кокетерија, а породични живот сеоски налик на живот сиротиње по предграђима варошким. Али ни у цртању оних главних типова није био сасвим поуздан. И овде се показало, како једнаки узроци доводе увек једнаке појаве. Туробна његова нарав и непоуздано знање повели су га и овде оним путем, којим је и у сликарству ударио — гледао је да незнање забашури ефектом. За то су његови кметови и сукметице изелице и силеџије, механџије варалице, попови другари кметовски и механџиски и улизице капетанске, капетани праве аге, пандури левенте итд. На жалост има доста истине у оваком цртању; али је и Ђура ипак много егзажерирао, као и В. Иго, који као да му је често вођ био. Тако су и други чинили, па и он; али су грешили и они и он. Што је најглавније, нису никако мотивовани ови тамни појави народног живота ни код њега ни код других. Мислио би човек, коме тај народни живот није познат, да су ти кметови, капетани, попови итд. неки туђински елеменат, да су то неки освојиоци, господари, којима народ као туђинско племе робује. А међу тим су они народу томе не само браћа по језику, него и земљаци, кумови, пријатељи, рођаци. Ја на пр. знам једно време, кад су скоро сви чиновници Гор. Милановца (у окр. рудничком), од практиканта до председника и начелника, били родом рудничани, који су имали у селима своје задружне куће, браћу, рођаке, пријатеље. Шта се онда мора мислити о карактеру самога народа, кад су му — као што приповедачи веле — интелигентни синови онаки? Колико онда вреди хвала, којом се тај народ обасипље у приповеткама „из живота народног?“ То што и добри и лоши припове-

дачи виде једнако један појав живота народнога, што им је једна страна тога живота тамна и немила, значи, да је одиста тамно на тој страни. Али они гледају површно и — претерују. То површно сликање народнога живота, без студије и испитивања, и учинило је, те наше „приповетке из народног живота“ не дејствују ништа на напредни друштвени покрет. Права приповетка мора искрено, нетенденциозно, песничком топлином и научном дубљином показати и узроке злу, на које прст пружа; не само насликати људе каки су, него и показати за што су онаки каки су.

Рекох, да су све ове приповетке Јакшићеве по садржини готово једнаке. Јунаци су им млади, кршни, честити сеоски момци. Њих гоне, облагују, на суд потржу и лажним сведоџбама у тамницу бацају неваљали кметови и капетани, којима помажу кметовски рођаци и помоћници, сеоске механџије и попови. Народ се заузима за њих и спасава их, и крај приче је весео. Јунаци се жене добрим девојкама, које су волели и због којих су доста и страдали...

Као што се види, и овде има романтике. Она је проста и управо старинска. Али је једно врло знаменито. Сва је Јакшићева поезија огледало душе његове — сетна, мрка. Видели смо му лирску поезију каква је; драме су му трагедије; романтичне приповетке о животу угарских Срба све су жалостиве. Само се ове приповетке — осим *Једне ноћи* — срећно свршују! Ако би ми се допустило мало слободније тумачити овај пропланак епске поезије Јакшићеве, ја бих рекао ово: песнику се чини ведрији живот у Србији, ведрија будућност ове земље. И у њој има патње и мука; али то долази од злих

уредаба и старешина, а народ ипак побеђује и срећно пролази. Још има доста таме, доста корова: али је крепка снага честитога народа и будућност је његова.

Једнолико и просто причање у овим приповеткама Јакшићевим зачињавају топла осећања, понека лепа мисао, неколики оригинални типови (као: сеоски трговчић Миладин у *Једној ноћи,* стари учитељ у *Белој кућици,* чича Марко у *Сељацима* итд.), а нарочито поетски описи, као што је на пр. опис планинског села Каменца:

„...С једне стране камен, с друге камен — голо све! Страх те обузме, кад у то суро стење кораknеш. Твоје те сопствено мицање плаши. Уздахнеш ли, чини ти се да камен уздише. Спотакнеш ли се, камен се одрони. А у понорима јечи и грми, рекао би планине се руше. Кад дубље загазиш у ту пустошну самоћу, чујеш како човек јауче, чини ти се да и у помоћ призива. ...Ноћ је. Теби се коса диже на глави. Слушаш боље шта је. А то буљина вешто подражава глас човечји. После чујеш где кевће као ловачки кер, и теби се чини да већ гледаш издалека ватру, око које су се ловци скупили. Радујеш се доброј вечери и мирном уживању. ...Али је све то превара. Видиш да си усред пустоши, а око тебе ноћ".

„Сироти Каменчани имају само толико поља, колико би један добар момак за сахат могао обиграти. Па ту са тога простора сабира себи храну више од две хиљаде душа".

„Па и опет само да знате како је и код њих понекада весело, веселије него ма у којој вароши. Дође пролеће. И људи, и воће, и луг, и планине — све је добило веселији изглед, све лепшу, свечанију

одећу... Онамо мирише планина од здравца; а долину опет липово цвеће својим дивним мирисом напаја. У планини пева пастир, а уз његов мушки глас одјекује гора и лужина. А у пољу с умиљатим варијацијама весело се натпевају шева и девојка. Каткада се иза неког џбуна укаже и младо ратарче, ал' онда девојче порумени и ућути. А момак, извадивши иза појаса дугу врулицу, извија мелодије, каких није слушао за својом тезгом згурени чивитар".

„Зими је опет тужно. Путове заве снег. Планине се умотају у тамну маглу густих облака. Нигде зелене травке, нигде весела лица".

„Доће ноћ... У селу чујеш лавеж паса — у планини вију курјаци. На пољу мраз — у колибици дим. У томе диму најрумениje лице побледи, а најбеље сукно потамни"...

У својим приповеткама ратнога времена повратио се Јакшић сасвим своме староме романтизму. У њима се, истина, причају не само измишљени него и познати бојеви и догађаји, помињу се истинска лица, места итд.; али осим познатих имена све је друго рад саме маште песникове, — сама романтика. Романтисање јаковних историских догађаја, који су нам још свима у памети, врло је кобна ствар за правога песника и доликује само календарско-фељетонским дилетантима и шпекулантима. Ђура је још у раној младости био мало у боју и то је све. За време знамените српске војне од 1876—1878, о којој и причају све ове приповетке, био је само

кратко време у дринском стану, пошто су бојеви на оној страни били већ престали. Ово су му биле последње године живота. Био је оболео и није могао походити и других бојишта, причањем пак других слабо се може користити приповедач, који сам није војник а који је рад да описује бој. Ратне приповетке најбоље би могао писати онај, који би био и песник и стручан војник и био у боју; или бар песник, који би био у боју, те би га могао описивати онако како се њему учинио; или, на послетку, онај песник, који је доста о ратним стварима читао, мислио, распитивао и бар из близа бој гледао. Код Ђуре тога није било; а овамо га је на писање гонило одушевљење, познаници новинари и уредници календара. Морао је ударити у романтику, којој је и онако у приповеци много нагињао. Како је пак, уз ово, писао често врло хитно, по наруџбини, а можда и по невољи, то су му ове приповетке најслабије приповетке. Романтика ових приповедака није готово ништа утекла од романтике Видаковићеве и у понечему се сасвим слаже с њом. Тако Јакшић прича овде, како се из Београда за два дана пешице стиже иза Лима у Херцеговину; како шеснајесто-годишњи српски дечак, ђак универзитетски, који носи наочари, иде у Херцеговину да се бори и како вара бега Аларгића, те га прима за свога ћатипа, па још исте ноћи даје знак устаницима, те долазе беговој кули, отимљу је, спаљују и робље избављају — *Ускок* —; како богата и образована Рускиња, болничарка за време рата у Србији, полази за српског хајдука, који се у рату храбро борио, и води га у Русију — *Рускиња* — итд. Битка се описује или романтички, као што је

описује народне песме, или врло површно. У причању нема свезе, нема јединства, догађаји долазе брзо један за другим, места се брзо прелазе, нове слике замењују старе, које су нас заинтересовале, али о којима више ништа не чујемо. На врху пак свију мана стоји та, што се често потанко говори о животу и карактеру погинулих јунака — не измишљених него историских — које песник није добро познавао. Тако је — по томе знању — сасвим погрешно приказан карактер врлога јунака, тихога и озбиљнога Карановића, као да га је у бој гонила сујета и жудња за већим чином, мисао да буде „полковник или покојник“ — *Капетанов гроб* —. И да се није Јакшић овде огрешио о историску истину, огрешио би се о српско јунаштво. И доиста је тешко разумети, како то сам није опазио. Иначе се лепота његове епске поезије — описивање, сликање итд. — није ни овде сасвим изгубила. Између ових приповедака понајлепше ће бити: *На мртвој straži*, *Рањеник* и *Чича Митар*.

Рекао сам, да за приповетку, осим талента песничког, треба још врло много друге спреме и способности, а за друштвену приповетку још и згодно земљиште друштвено. Јакшићеве приповетке нису савршени уметнички производи, а нису могле то ни бити. У нас нема земљишта за друштвену приповетку; а Јакшићу је недостојало још и доста приповедачких врлина. За неке приповетке, као што видесмо, недостајало му је потребно знање и познавање саме грађе. Исто се тако мучно осећа у њего-

вим приповеткама недостатак потпуног сувременог, нарочито историског, образовања и у опште његова неначитаност. Ово двоје још је оснажило ону карактерну црту његове нарави: несталност, неиздржљивост и нестудовање при раду; јер само онај воли да студује, који уме да студује. За то је смишљање догађаја у његовим приповеткама врло слабо и технички склоп њихов врло примитиван. Али су за то ипак Јакшићеве приповетке најбоље приповетке што их данас има књижевност српска. Оне имају онога, што је приповеци и сваком песничком створу најглавније, а што остале приповетке немају или врло мало имају — имају поезије. Истина се многима чини, да се приповетка данас сасвим еманциповала од поезије и да је за њу таленат песнички последња ствар; али није тако. То, што се њима чини еманципованост, није ништа друго него нов пут, којим је ударила сувремена поезија. Они, који пишу добре приповетке, песници су, па ма се одрицали свога божанског дара као св. Петар свога божанског учитеља. Они пак, који без приповедачког дара пишу приповетке, дилетанти су, па ма колико се мучили, ма колико способни били. Али је Јакшић имао и правих приповедачких врлина. Те су врлине биле поглавито у његову сликарском таленту. Умети посматрати веома је потребна врлина приповедачка — запамтити ред ствари и појава, уочити оно што је лепше и знатније, запазити и саме ситнице. У томе је био јак Ђура као сликар, па и у познавању физиогномије, што је такође врло потребно приповедачу. Ако психологисање Ђурино није одвећ дубоко, физиогномисање му је врло прецизно и к томе неусиљено; и показавши нам код својих јунака неко-

лико значајних црта и покрета, он нам често са неколико речи осветли сав њихов карактер. А у свима је његовим приповеткама топла дикција и пријатан стил и готово кроз све веје здрав и крепак хумор.

1882.

Свет. Вуловић

О ОВОМ ИЗДАЊУ

Као што се издавање песама Јакшићевих почело књигом лирских, тако се и збирка приповедака његових отвара књигом ових, које му „највише наликују на лирске песме“, књигом приповедака из Баната, како је он сâм једну од њих назвао. То су: *Сужањ* (штампана првом г. 1861 у Даници Ђ. Поповића, па г. 1876 у III свесци Јакшићеве збирке Приповедака, и после у Делима, као и све остале); *Успомене* другу Јови Јованоћићу (првом г. 1871 у Младој Србадији Уједињене Омладине Српске); *Попа Тихомир*, приповетка из Баната (првом г. 1875 у Отаџбини Вл. Ђорђевића); *Милан* (тако исто); *На мртвој стражи* (првом г. 1876 као друга свеска Приповедака). После свршених му приповедака штампани су овде и неки одломци од несвршених му: из *Сиахије* (I глава првом г. 1868 у Вили Ст. Новаковића, II гл. г. 1872 у Младој Србадији, гл. III—V у Делима); из *Сироте Банаћанке* (првом г. 1874—75 у Србадији Ст. Ћурчића); из *Чобанчета* (I—VI гл. г. 1878 у засебној књизи, VII у Делима). Као почетак целој збирци приповедака Јакшићевих, које ће С. К. Задруга издати, уметнута је у ову, прву, књигу *најстарија* му приповетка: *Краљица* (штампана првом г. 1860 у Даници, па г. 1876 у III свесци Приповедака).

За основу овому узето је издање Св. Вуловића (Дела Ђ. Јакшића, књига III—VII Приповетке), али пошто је он у поправљању ишао и даље него би требало: мењао доста и текст а не само правопис и језик, а понешто му и случајно (?) у прештампавању изостало: то је свака приповетка оданде поређена и с ранијим

издањима, у којима такође има поправљања, где више, где мање (у Отаџбини по најмање).

Мењања је морало бити и овде. Оно је у главном у овоме: 1.) Свуда где треба дометнуто је *х*, ако већ није било замењено другим гласом (*сув* и др.); а, обратно, изостављено је у причању, нарочито сироте Банаћанке, у често уметаној фрази *рекао бих*, те остављено *рекао би* (тј. *ти*, који слушаш). — 2.) Место *и* у *гди*, па у *видити*, *живио* и др. таквих глагола стављено је *е* где треба; а, обратно, *и* место *е* на пр. у *преболем*, *претиснути* и др. — 3.) Место *њ* и *љ* у *гњев*, *иљен* и другим таквим случајевима стављено је *н* и *л*. — 4.) Место врло честог шестога падежа с предлогом *са* остављен је само шести падеж, кад је требало; али је опет у текст у Делима, из којега је *са* и преко мере избацивано, уметнуто свуда где је требало. Осем тога је, према потреби, штампан тај предлог и без *а*. — 5.) Интерпункција се, и она у Делима, морала мењати, и мењана је, колико је било потребно. Од помештања редовâ најзнатније је ово: У *Сужњу* (у Делима, III. стр. 31) код ставова:

— А шта ти је на грудма? [Милева]
— То је спомен од три брата твоја! [сужањ]
— То су три звезде! [Милева?]
— То су три крваве звезде! Куку, куку, куку! [сужањ?]

удешено је овде (стр. 29) тако, да трећи дође уз други као говор сужњев, те четврти место трећег као говор Милевин. — 6.) У тексту су учињене ове измене: а) У *Успоменама* (Дела IV, стр. 2) у ставу: Она су мени оно што је путнику, који у мрачној ноћи залута, огањ који издалека тиња... Ноћ је тамна... па нека је та светлост и у рукама онога, који већ умире, опет му ведри мрачну стазу, *патнику* усамљенику. — овде место истакнуте речи стављено (стр. 36): *путнику*. б) Опет ту (Дела IV стр. 11) у ставу: Више пута сам га [оца свога] сравњивао с првим хришћанским *ученицима:* пун доброте и стрпљења! — место истакнуте речи овде (стр. 45) стављено *мученицима*. в) Опет ту место год. *1848* стављено *1849*, кад је затребало: у натпису самом (стр. 35) и у тексту на стр. 43 (види напомену онде),

на то исто и у причи *На мртвој стражи* (стр. 122, в. напомену онде). — Требало је можда тако и у *Попа-Тихомиру* (стр. 85) под писмо епископа Самуила (Маширевића? — Јакшић и иначе спомиње или бар указује на људе који су збиља живели у време о коме прича, и били онакви како их слика, радили оно што прича о њима: поп Јоца у причи *На мртвој стражи,* прота и биров кикиндски [Зарић] у *Сиротој Банаћанки* и др.) ставити место год. *1833* годину *1853*. Слично томе је у *Краљици* могло место *ждрело* (стр. 1) доћи *Ждрело*, јер се свакако тиче ждрела Млавина, као што је и манастир, који се ту спомиње, без сумње, Горњак, а пут — пут у Горњак, па даље на дужност у Подгорац (г. 1857) и повратак одатле (у августу 1858). Али ни овако, употребљено као заједничка место као особена именица, не смета ништа, а и по жељи је пишчевој, који ни иначе обично не казује отворено места догађајима о којима прича. (Или им наведе само почетно и завршно слово [К....о] или промени име [Липолист].)

У тумачењима треба поправити за *биреше* (стр. 75): То нису наполичари, него најамници као и чобани, само за пољске послове, а *ишпан* је надзорник над њима и у опште над радницима, и кулучарима, спахинским.

Пред овим приповеткама Јакшићевим, као у првој књизи издања Задругина, штампа се студија пок. Св. Вуловића о њима онако, како је г. 1882 објављена у Годишњици Николе Чупића, у књизи IV, само што су овде изостављени већи исписи из приповедака, које се штампају у овој књизи.

Д. Костић

ПРИПОВЕТКЕ ЂУРЕ ЈАКШИЋА

ПРВА КЊИГА

КРАЉИЦА

О благословена земљо банатска, непрегледна, богата, цвећем, воћем и свакојаким биљем застрта равницо! Ти си башта, по којој би се путник довека шетао, а да не осети вреле капи тешкога умора; ћилим, на коме се многе задовољне колебе, села и торњеви беле: па ко се у теби родио, тешко је томе и гледати хладне стене суморних планина, а некмоли о њих кршити снагу.

Три дана је, како ти лепо и глатко лице не гледам, па већ је срцу дуго и тешко! Дуг је тренутак не отпочинути на меком крилу рођене мајке, жалостан час сносити поглед маћехе љуте!

Кад сам те последњи пут видео, сунце је зашло; само је румен на небу остала позлаћујући богата поља — баш као санови, што се у најсјајнијој одећи умирућем јављају!

Ишао сам даље. Многа села, брда и долине осташе за мном. Напослетку ми се укажу шуме и планине, чујем удаљено хујање плаховите реке и видим ждрело, кроз које хучна сила дере... Камен на камену, са

којег се понеки громом оборени грм у мутној пени ваљаше...

Пода мном река јечи и преко храпавога стења кањаво срце цепа. Ветар хуји, а таван ред тешких облакâ крупним капљама усијано чело окамењених дивова хлади.... Бујица се спрема...

Али и кроз ту густу маглу Бог види!... Са муклом хуком помеша се и умилан глас звона, који ми никад није тако срца дирнуо, као у овој пустој осами. После пô сата стигнем у манастир.

Калуђере, вичне самоћи, слабо је обрадовао долазак незваног госта; али ме примише, и отац игуман ми рече да идем у старо манастириште оцу Макарију, где му се ћелија налази.

У старом, пола сурваном здању, живљаше отац Макарије, већма усамљен него калуђер. У вечитоме посту, метанисању и немом ћутању оседеше му врâне косе, набра се глатко чело, сломи млађана снага... Ту он читаше, писаше, размишљаваше и заборављаше сласти и горчине покваренога века.

Ту сам га и ја застао удубљена у читању неких светих књига. Брада му је до појаса бела као снег, очи дубоко у глави, рука сува, и кад сам је пољубити хтео, осетио сам где од старости дркће.... дркће као прут....

Примио ми је Бога и продужио је читање.

Седнем и дуго сам гледао мирно лице калуђера, на које је тавна светлост Божи-

јега дана кроз један узан прозор падала. Блед, само му очи беху као исплакане. Је ли то траг негдашњих горко проливених суза?... То Бог зна, а ја само видим образ, на коме је јасно исписана туга, бол и цели терет дуга, бедно проведена живота.

Цела га је околина држала за светитеља. Његове су молитве са скрштеним рукама и обореном главом слушали грешници и болесници; а он се за свакога милостивом Богу молио.

У јутру зором чуо сам му тихи глас. Гомила болнога света нагрну, да прими мелем бољама и муци, које га мучише.

Ту беше множина жалосних мученика, који јецаху и превијаху тако жалосно, да ми је срце плакати хтело. И једног лудог сам у гомили приметио, који је своју рукотворину, дрвене шестоперце, долазећим и одлазећим гостима наметао. Погнут под чудним накитом тешких буздована, и он је мирно слушао молитву седога оца.

Све је било тихо, само понеки тужан уздах мешаше се са освећеним гласом, и у дркћућем шуму јечаше у пола мрачноме ходнику.

Било је ту и једно девојче са својом болесном мајком, на којој се лако видети могла она дуго трајућа болештина, под којом се ретко несрећне жртве дижу.

Црте су њенога лица правилне, бледе, а по њима неки неисказани бол и туга

образ — слика, лик.

плива, која нам срце горкој прошлости шаље. При таком лицу душа се и нехотице заплаче, као при погледу меког прамичка свилене косе, који смо са мртвог и хладнога чела за вечан спомен срезали. Њене су очи велике и црне — рај, у коме је светлост и љубав становала. Ал' зашто потавнеше? Усне су јој бледе — књига љубави, која је у земљи на мртвим грудима дуго лежала, и сад дође, не да исприча страдање измученог срца, но да је ветар у хладном пољупцу разнесе. Тело, и узраст, и све, показиваше увео цвет најлепшега пролећа.

А лепо и младо девојче је с несравњеном љубављу и нежношћу као анђео над њоме лебдело.

Сад се и молитва сврши, и сребрн се крст заблиста у сувој руци Божијега слуге — као у очајним грудма искрица сјајне надежде што затрепери и прне, примивши обожавање, загрљај и страстан пољубац са стрепећих усана жалосног очајника; одлази, да за собом то већу празнину, таму и очајање у болном срцу остави.

Блистави зраци Христова знамења у многим чаролијским бојама падоше на тавне зидине, одатле се изгубише, и ено их где се играју на болним цртама живих мученика! Болесници се дигоше, да целују крст свога надања и избављења, и осувши га врелим сузама покајања разиђоше се утешени и благословени.

Лу̑ди је још остао, и оста она бледа и болесна жена.

Она се дркћући са хладног мермера диже, наслонивши се на златна крила својега анђела, који од ње не одступаше; али, од бола ваљда, стаде и гледала је час у крст, а час у седога свештеника, погледом, у коме стојаше бол, туга и упрепаштење.

Дуго је тако стојала стрепећа, непомична — један од оних Анџелових кипова, које је вешта рука у часовима тихе побожности и вештачке меланхолије у мермеру изрезала и који му име обесмртише.

Сад се један болан уздах са искиданог срца преко њених бледих усана дркћући у јаук претвори, и још дуго, дуго, у тавној шупљини немог ходника јечаше... и онда још, кад је она бледа жена пола мртва у наручју својега анђела лежала.

У руци седога оца затрепти крст, задркће снага; клоне и падне на глатке груди студенога мермера.

— Ох Краљицо!... прошапћу му блеђе усне од оних, над којима мајка сузе пролева.

— Ха, ха, ха! Баци крст, ево буздована, брани се, удри! Ха, ха, ха! смејао се лу̑ди.

. . . . . .

Болесна је жена умрла, и ено је где у ћелији оца Макарија хладна и мртва почива. Над њоме анђео плаче, а сѣди отац клечи

Анџело — Микеланџело Буонароти, талијански вајар, сликар и песник (1475—1564). *меланхолија* — сета.

и милом се Богу моли, пун оне тихе туге, која до црнога гроба траје.

* * *

И у дивљим пределима понегде налети славуј на усамљен бокор руже, стане и отпева јој понеку од оних песама, које румен и сузу у ружи, а жар и топлоту на лице бледог сванућа маме. Па ако му је срце лако, опет одлеће; ако ли га туга и терет тиште, ту он остаје жалостиво прижељкујући, док му срце у певању не пукне...

И у овој немој гори усамљено је расла једна ружа. Бела као снег, наслонила је мирисну главу на хладне груди тврдога камена. Испод њених ногу је жуборио поток.

На томе месту сахранише незнану покојницу.

Онде је лепа девојка бисер из чарних очију трошила, док у горким сузама сва окупана не уста, блеђа од беле руже, која је студену стену љубила; слабија од витога класа, којим се хлађан ветар титрао.

Анђео је била, обрисала је сузе, и ишчезла. Куд и камо? То нико не знађаше казати.

Друга је зора у свој сјајности својој сијала — лепа и сјајна, какве само дани умилнога маја носе. Сунчани зраци несташно су се играли по дебеломе хладу стогодишњих храстова, пољупцима просецајући загасито зеленило њино, а час по крију̂ћи

се за златне облаке, вирили су осмејкујући се на мрке стене...

Сирото сунце, на кога ли сијаш?... Овде ни једне живе душе нема, која би ти се и најмање радовала. Нема тице да те умилном песмом поздрави. Некол'ко орлова само гракћу и спремају се у умилне долине... Ил' можда седом оцу?... Ах, ено њега где сетно и невесело у онај гроб гледа, као да му онде сунце живота закопаше. Онде он стоји, без суза, без речи, нем и студен камен, на ком се терет и туга у живим цртама показиваху.

Сад је из недара полако извадио гвоздено перо, челично длето, да на мртве груди храпавог камена дубоко уреже тугу, која му срце цепаше.

Од лупе чекића, која у немој гори жалосно одјекиваше, одлетеше орлови, а сунце је сакрило лица, да не види тугу, коју траг оштрога пера за собом остављаше:

Лакша је земља нег' ови јади,
Срећнија ј' много од срца мог;
Она ти лице љуби и хлади...
Ох, што ме гробом не створи Бог!

Нисам смео питати ко овде почива. А и нашто? Тâ необична туга необично благо прати! Нисам ни знати хтео ко је она. Тâ лако сам упознао увео, иструен цвет несрећне љубави! — Само сам утешити хтео уцвељено срце, да не препукне погнуто под бременом жалости тешке.

Али ни то нисам могао...

Кад ме је отац Макарије опазио, дуго ме је и замишљено гледао. Видео сам, где ми жељу погађа.

— Ах, овој туги, сине, утехе нема, овој бољи мелема нема, овом губитку накнаде нема! Седи и чуј жалосну причу љубави прве и потоње, исповест горку дубоке тајне, која ми срце цепаше! Разуми, сине, ко беше она, за којом ми је срце дуго и неуморно цвилело... Седи и чуј!

И као кад се небо задуго мучи, да коју кап из црних груди жеднећој земљи поклони — тешко уздахну старац, и испод тавних трепавица спустише се низ бледо лице две грозне сузе. Ах! Овај један уздах и ове две сузе довољне би биле, да цео свет после страшнога суда оплачу.

— У брдовитим пределима поносне Босне — поче отац Макарије — простире се једна долина, сва ружицама искићена, а купа се у мирису њином; кроз њу тече поток, у коме се сама липа огледа. У хлађаном лугу тих липа, у рајском мирису тих бајних ружица, весело су прижељкивали славујии, а младе су девојке певале песме, које не наличише на остале босанске, јер показиваху задовољно срце; песме, од којих се зора и вече тек с веселом сузом бистрих капљица и жаром у лицу растајало. А кад је ноћ, са бледим месецом наступила, и затрепташе оне

потоњи — последњи.

ситне звезде на плавоме небу — хеј, онда се тек срце у мору праве сладости купало!

На овом големом свету тога добра а те дивоте није било! Ко је једном од живих у ту рајску долину завирио, за живота се није могао с њоме растати. Ту, у тој долини сам и ја жарке дане несташне младости проживео. Нисам за горе знао, а боље ми никад ни најлепши санови показивали нису...

Само сам ту хтео умрети...

Ах, лѣпа и мила земљо! Да л' да те благосиљам, ол' ћу те клети? Јер у теби беше толико добра, да те никад заборавити нећу; а сваки спомен на тебе удар је, под којим се слабо срце кида и цепа!...

Седељке!... Та никад ни једну од вас пропустио нисам, јер је ту био најлепши венац сеоских девојака, а у њему је најдражи бисер сијао, моја Бела, коју су због велике лепоте Краљицом звали.

Ох, краљицо душе моје, румена зоро љубави прве, засладо веља отрованога живота! Сваки поглед твојих чарних очију, сваки осмех румених усана, сваки загрљај твој, уписан је у души мојој; а небројени ред усијаних пољубаца још и сад ми на старим уснама гори! Само последњи, који ми твоја смрт на хладно чело притиште, живот ми слеђава!...

— Моја је љубав била неизмерна: пламено море, по коме је само један брод, лик

ол' — или. *веља* — велика.

Краљице моје, пливао; жар, у коме би свет изгорео, ал' у мени живот одржаваше.

Свако сам вече вијао Краљицу моју, добру и веселу; љубио сам је, грлио сам је, ах! и чисто сам стрепио, да не изгори на жару прсију мојих. Ал' она ми је меденим пољупцем, мирисавим уздахом умилно хладила жар, који ми је срце обузимао, и ниједан поглед њезин није ме за љубавничку наглост прекорио. Та она беше моја — моја пред живим Богом!

На грешној земљи живесмо рај!... Заслепљени сјајношћу љубави наше, нисмо видели где злоба у море сладости наше отрова точи... Али нека је свима просто, просто до Бога! Та ко не би толикој срећи смртних завидео? ко, кад је и небо спрама нас грешило?!...

Једно лепо вече... (Ах, та све заборављамо, све нестаје! Само последњи часови умрле среће кратак век опомињања преживе, и кад ми издишемо, они нам са другим вернима очи заклапају и шапћу: Вечна му памет!...) То незаборављено вече дођоше две од добрих Белиних другарица, две од оних одметнутих анђела, које не могоше сносити презрену самоћу прогнанства свога.

Онда су још обилазиле највеће лепоте, у сјајно одело убучене, мирна села и колебе, певајући скупљеном народу краљичине песме.[1] Две одметнице је тамо позиваху.

[1] *Краљица.* — У Срба се, можда још из незнабожачких времена, задржао обичај, да се некако око Духова скупе не-

Она испрва није хтела. Ал' ко ће сили улагивања и ласкавог ђаволства одолети? Ја сам стрепио, мал' умр̏о нисам од стра̑, када чух да хоће да иде. Слутио сам велику несрећу... Ах, та куд ћу веће, него да ми злато у највећој дражи и други гледа; да се на зраку њених чарних очију и друга срца успламте?!

Те ноћи нисам могао спавати, а будан сам сањао Турке, огањ, битку и, из сто рана крвљу обливен, секао сам разјарен човечије месо. Крв је текла, а ја сам викао: „Још крви треба! Све, све, што у жилама поганог света тече, сва нек' се пролије! Не дам Краљице! не дам, не дам!...“ После сам пао и молио сам: „Овде ме боли! и овде! и овде! Превиј ту рану, сунце живота мога! и ту! и ту! А гле, и из срца ми крвца тече! Заустави је, Краљицо моја!“

Кад је свануло, био сам малаксао, жут као смиљ.

А моја се Краљица спремила. Сва је трептила у злату и у рубину. Нека ослепи,

кол'ко девојака, па се, што се лепше могу, наките и обуку, и иду кроз села певајући „краљичине песме“.

У округу црноречком гледао сам где то чине Влахиње. Њих четири пет играју, а најлепша међу њима с ножем у руци игра, и тако играјући ближи се ономе, који је сео у прочеље и спремио чиме ће „краљицу“ обдарити; а за тај будикакав дар она ће се с њиме грлити и љубити, а после узме јаглук, па га, мазећи се, гладн по образу. Више пута му у игри и смеју упре врх оштрога ханџара у груди; па ко је страшив, он се трза, а скупљена се гомила смеје. И онда други заузме његово место, те се с краљицом љуби.

Кад краљице у село дођу, изгледа као да је празник. Све је живље и веселије, и слабо ко и иде на рад.

ко је погледа! Нека изгори, ко се у њу заљуби!...

Ох, Краљицо!...

— И сад ми кроз срце продире умилан глас, којим је на сабору певала; још гледам сузе, које су од милине стари слушаоци ронили; осећам бесомучно куцање срца, које је множину груди цепало, и хладан зној, који је са мога чела у крупним капљама текао.

Гомила је свêта побожно те старинске песме са најлепших на свету усана слушала. Сваки је разбирао, ко је, и откуда је. Та нико није могао веровати, да се толика лепота на земљи однеговати даје!

Тишина је била велика, али не за дуго.

Народ се стрепећи у гомилу збио. У дркћућим грудма краљицâ умукоше песме, а ханџар се као змија превијао у мојој руци...

»Џевер, Џевер, бесни Џевер иде!...« отрован шапат народа парао је срце у мени. Бесно скакање, хрзање и бесомучна вика Џеверове пратње растури големо јато страшљивог народа.

И кроз црвену крв, која ми на очи наиђе у самртној слутњи, назирао сам у густој прашини безбожнога Џевера...

Ја нисам чекао да чујем реч са варварских му усана: видео сам му у очима погану жељу, зверску ћуд и бешчовештво!.. Као лав сам кидисао с голим ножем у руци, и крв ме Џеверова обли... Он паде, али не мртав...

Ја сам још секао и моју крв са душманском мешао, али ме један јаук из бесног сна пробуди — Краљица ми је полумртва у средини гомиле Турака лежала...

Њу нисам могао избавити, ни пољубити, ни убити!... И ја сам крвав пао.....

— Ноћ је била, кад сам се тргао; ноћ или дан, не знам... У мрачној тавници сам се нашао безбожног Џевера. Хладан зној, прашина и мрка крв окореше се на прсима мојим; руке нисам могао више дићи, не од синџира, него од тешких рана; ни главе не могох маћи, јер, раздрузгана скоро, на кољавој земљи лежаше...

— А где је Краљица, где живот мој? питао сам у великим мукама. — Где? — Али одговор беше нема тишина поноћи црне...

И опет сам у несвест пао, и дуго сам тако лежао! Можда бих умр̀о, да ме из смрти не пробудише вреле сузе рајских очију.

Она је била, што ми је умирућем живот повратила; њене су ме руке грлиле, њена уста љубила... Ах! Она је била!... али бледа и слаба, налик на умирућег анђела...

— О Краљицо!...

— Ја сам, ја сам! шаптаху њена бледа уста. — Ја сам! сведочише врели пољупци, који су се у небројном реду на моја бледа уста просипали.... Ах, ја сам, изгубљени рају! Загрли Краљицу твоју! Ја сам! Поврати живот леденоме срцу моме! Погледај ме: ја сам несрећница! Ја сам клечала, плакала, по

кањавом се праху тиранских ногу ваљала. Ја сам свирепом варвару љубав обећала, да само у његовој тавници још један пут видим рањено срце живота мога! Презри ме, уби ме, грешну убицу слободе твоје!...

Ја више нисам чуо...

После дугог времена поврати ми се снага. Тврдим гвожђем, које ми је ноге и руке стезало, поубијам мрке тавничаре, и преко њиних лешина пузећи видео сам још један пут краљицу младости моје! Кроз мутне облаке угледао сам сунце живота мога. Пољубио сам јој снежно чело и на најбешњем Цеверовом коњу отлетео сам у густе шуме мрачнога Златибора...

Ђорђе ме је примио... Допаде му се момче, које је на тако младим грудма толике тешке ране носило; допаде му се срце, које живот мање цењаше од луле дувана.

У густим шумама Златибора много сам некрштено срце љутим ножем прекрстио. Много пута, грохотом смејући се, гледао сам по црноме небу пламене бичеве горућих турских ханова и касаба. Ах, многу сам невину жртву освете моје хајдучким опанком газио!

Ал' једна ноћ остаће узвишени спомен крвавих мојих дела!

Било је црно и мрачно, као у срцу моме; ни буљина не смеде храпавим гласом дирнути страхоту поноћи тајне. Тешки облаци

Ђорђе — Карађорђе Петровић, вођ у првом устанку, од 1804—1813. *касаба* — варошица.

с необичним шумом вукоше се као дебеле сенке мрачних планина, понеку купну капљу са намргођеног чела пуштајући. Из далека је грмело и земља се тресла.

Пред двором беснога Џевера крстише се побожно хајдуци од стра̂...

Ја сам кроз прозор гледао у сјајан харем безбожног насилника... Крв ми се смрзла, ал' пао нисам: видео сам белога голуба у мрским канџама грабљивога јастреба... Краљица је била: бледа, и плакала је у крилу несрећнога Турчина...

Задрктало је срце у мени, небо и земља се затресла, а гром је у севању и у грмљавини дуго и громко јечао, да из слатког санка пробуди Џевера. Ал' он се није тргао. Вихор је са страховитом хуком дрмао темељ каменитог двора. Разбише се прозори, у богатоме харему погасише се свеће од града, који је пљуском у њих ударао — и Џевер се није тргао!...

— Устај, Џевере! Ја сам овде, и дошао сам по моју девојку! Чуј, Џевере: моја је девојка!

У помрчини ништ' нисам чуо, само један јаук, који је с помамном хуком по несрећној поноћи хујао.

Ја сам иставио врата. Хајдуци палише двор. Пламен и град шибаху у харем.... Севање, грмљава!

Спрам таке светлости угледам Џевера.

— Где је Краљица?

— Ево је! одговори врео куршум, који ми лево пазухо окрвави.

— Где је Краљица, псето? запита ханџар мој паклено срце тирана, из кога крв јурне и пршташе по горућем патосу.

— Где је Краљица, где?!

Ал' залуд: нико ми више не одговараше.

Мртве су се слуге по пламену грчиле, а Џевер се у својој крви ваљаше, ричући неразборите гласове...

Краљицу нисам могао наћи...

. . . . . .

— Од тога дана не хтедох више проливати човечије крви...

Богу сам се молио...

У дугим ноћима мога кајања често ми се прва љубав јављала: као краљица, као анђео, а каткад као бледа мученица несрећне љубави. Гледао сам бесног Џевера и много Турака, где очима стрељају а коштаним песницама прете; а ја сам их мирно и жалостиво гледао и показивао сам им срце моје, у коме су дубоку рану ископали...

. . . . . .

Отац Макарије уђута, а из олакшаног срца потекоше горке сузе и слеваху се низ бледо лице на црни гроб....

— Ха, ха, ха! Ево буздована! Удри, оче, и извади црва из кађаве земље! ил' удри себе по челу, па иди и труни с њоме! Ха, ха, ха!... смејао се људи...

* * *

Кад ме је жеља овладала, да опет видим богате равнице Баната, прошао сам туда, обишао сам гроб Краљице. Поред ње сад и отац Макарије мирно почива; а сељаци причају да се посветио и да му на гроб плачући анђео долази.

То је она лепа девојка, сирота кћи несрећне љубави...

1860.

СУЖАЊ

Ноћ је нема и тамна. Запад се црвени, а ветар са муклим хуком преко пусте и непрегледне равнице носи облаке дима и праха, кроз који пламен са хиљаду усијаних швигарâ небо и земљу шиба. Хуји и грми. Стрепиш, да васелена гори... Земља се љуља, као да се окупана човечијом крвљу сама у своју пропаст сурвава... Хуји и грми... Јесу ли то ланце и косе[1], што се крше? Ил' браћа, уморена крвавом борбом, у руке падају ревећем непријатељу? Ил' можда деца и жене, у пламену заборављени, пиште?

Не! не!... Ту више нема ни пријатеља ни непријатеља. Што је остало, то је у пла-

[1] *Косе и ланце.* — То је било оружје, којим су Срби против Мађара 1848 [и 1849] г. војевали. Ланце [копља] су по селима ковали ковачи и Цигани; а косе су сами сељаци на косишту исправљали, па или канапом или пак гвозденом кариком утврђивали. Коса и ланца у ваљаним рукама доста је опасно оружје. Пољаци су у својим побунама њима чуда чинили; а и Срби су њима читаве регименте [пукове] оружаних Мађара у бег гонили. [Међу 21.000 Срба устаникâ што су се борили 1848 и 49 противу два пута веће редовне војске мађарске било је на 1100 без оружја, преко 2400 с косама и копљима, 900 с пушкама ловачким.]

ревећи — ревући, који реве, виче.

мену сахрањено; а живи одоше далеко, у туђе земље, да осете отров самоће тужне, да окусе горчину с поругом и презрењем пруженога хлеба, пак да у туђој земљи проклети и презирани умру, ил' да се бледа и измучена лица на пусто кућиште врате.

Сама Кикинда гори... Не чујеш уздаха, сама уздише... Не чујеш клетве, сама куне себе и људе, Бога и свет!...

Пуста самоћа! Грозно позорје!

Месец не може да гледа, а Бог је окренуо лица, да не види дело јарости своје!...

Само се један витез на црвеном западу указао. Стас му је ломан, као оно јела, што се стотину година бури смејала. Чело му је бледо и суморно. Црне је очи у пламен упр̈о. — Тужан је то поглед, који по разореном гробљу својих прадедова блуди. Страшан је то суд, на коме грешник са стрепећом душом стоји, да чује пресуду грехова тешких... Усне му дркћу, као да хоће да кажу: Ах, нисам ја, други су крв ову просули, што се на моме ножу пуши!... То можда мисли, јер крвав ханџар у ножнице тура.

Вранац му копа, врче и страховито потреса црну гриву, с којом се ветар игра. Три пута је на њему прелетео преко усијаних кикиндских сокака, у страховитим боловима три пута је споменуо једно име. Задрктао је, пао би, изгорео би, да га добар коњ изнео није.

Сад се полако дркћућом руком за пиштољ маша; запео му је орлић, а блештећу цев је у чело упр̏о.

— Не могу више живети! Не! Не! Не! — Сâм бих био на проклетом свету, сâм и остављен! Не бих могао поднети светлости дана! Поноћ би ме гушила! Мирис ружâ би ме тровао! Зора и роса гореле би ме! А поглед човечији будио би у мени крваве освете! Не! Не! Не! — говорио је очајним гласом.

Али је ваљда видео у души својој крв своју, пак је онесвесну гледајући усирену крв — клону и стаде, рука му је малаксала и задрктала. Оружје плану, а врео куршум, не погодивши циља свога, жалосно пи̏сну кроз поноћ нему...

Поноћ је занемела. Само још из даљине хују, топот вранца, и једна црна сенка, горак уздах, и страховита клетва.

. . . . . .

У јутру, кад се зора појавила, није се више видео пламен. Густи облаци дима повлачили су се преко пусте и непрегледне равнице, а један вранац је као мућа прелетао кикиндске Галати[1]. На њему је седло крвљу попрскано, а с меким кајасом и врâном гривом ветар се игра.

Опушћено поље, жалосна равница, тужно се одзиваху топоту беснога вранца.

И једна девојка, слаба као вити клас, блеђа од крина, прегле́дала је неизмерне Га-

[1] *Галати* — поље близу Кикинде.

лати. По трави се још блистало бисерје, што је зора са првим освитком на земљу просула. Али небо и крвљу плаче! Беше ту црвених капљица, које су верни синови отаџбине и народа пролили. Онде је лежала мртва лешина каквога храброг ратника. Други ено лежи нагрђен љутим оружјем, али у десници још стиска комате од сабље. Тамо је оружје пусто, изгубљено: онога је нестало, који се њиме дичио.

Туда се шета лаганим ходом и с распуштеном косом жалосна девојка.

— Овде је пао! Овде, на овом месту, срце му је распорено. Ох, Боже, Боже мој!

Неизмерна туга беше, која је несрећној девојци срце цепала. Она се саже, и са крваве земље подиже један ханџар, на коме се још пушио живот некога несрећника... Плакала је, и љубила га је — као што мајка љуби спомен умрлога јединца: љуби, плаче, док, у сузама окупана, не паде на оно исто место, где јој је сунце љубави прве пало...

*

А где је коњаник?

У тамници с.....ој на смрт осуђен лежи један велики зликовац. Оне ноћи, кад је Кикинда по трећи пут горела, сукобила га је једна чета Мађара: лети као муња, бије као гром. Вранца му не могоше ухватити, али су јунака ране обхрвале... Он паде у руке немилостивом непријатељу.

У тамници с.....ој — у т. суботичкој. *Кикинда по трећи пут горела* — априла 1849.

Долама му је сва крвљу попрскана. Многи веле да је то онај витез, што је на враноме коњу чете Мађара у бег гонио; да је то исти онај, што је на Сенти у бесомучном трку децу и људе, војнике и свећенике једним ударцем косио. Удовице кукају, да их је његов ханџар у црно завио.

Све је он то на суду признао — и још много више! Сêди чланови крвавога суда сведочише, да још у тамницама с..... не беше такога крвника, као што је овај Кикинђанин. И сви једним гласом осудише га на смрт....

Он зна за пресуду, ал' мирно чека последњи час. Лице му је бледо, чело суморно. Та́ман му поглед по мрачној тамници блуди. Каткад потресе ланце, што му ноге и руке стежу, тако страховито, да ти је тешко слушати ту тупу јеку зарђалога гвожђа. Затим се смешни, тако благо и тихо, као болник коме се у последњим часовима горког живота небо отвара. Види мајку, сестру, анђеле, и све што му је срце у отровним данима тугâ и бедâ изгубило. Гледа умиљате погледе, како га тамо зову, где ће вечно да ужива блаженство, које на праведника чека. Уздише, плаче, шири руке, и у сјајним образима сања рај...

Али сан брзо прође. Ланци зазвече, и он отвореним очима гледа тамне и влажне зидине, које му сву срч из костију исисаше.

На Сенту — су Срби ударали у фебруару 1849 године.
образ — слика, лик.

Сад са још већим шумом зашкрипела је кључаница, и својим продирућим криком два пута је у немој тишини одјекнула. Његово срце стрепи, чека, и у застрављеној души гледа џелата са оштром пàлом или конопцем, где га немилостивим погледом пара.

Али уместо џелата са крвавом палом и мрачним погледом ступа у мрачну тамницу смеран свећеник са сребрним крстом у руци.

На лицу му се огледа она тиха побожност, која сву кротост и благост душе у пријатним цртама јавља. Брада му је дуга и проседа. На високом и мудром челу сија му вера, љубав и нада.

— Приклони главу, сине! Не мени, не крвавом суду, но Богу, који те на истину зове! Бог је милостив, опростиће ти!...

— Оче, зар има опроштења проклетнику, кога је свет проклео?

— Сине, Бог је највећи, најмилостивији! Покај се, и опростиће ти!

— Зар има опроштења, оче? Погледај ову крв на рукама мојим! То је братска крв! Погле овај прамичак свилене косе!...

И извадивши из недара амајлију, са тешким уздахом поче говорити:

— Оче, ово је клетва, што ме у гроб води!

. . . . . .

— Младост је моја била бујна, крв врела. Свет ми се милио. Људи ми беху браћа, за које бих све: младост, имање, и живот, жр-

---

ијала — сабља.

твовао. Ах, и сад би тако било, да нисам угледао сунца, које ми је очи засенило.

Милева је била млада девојка, кап росе, што затрепери на мирисавом листу ружице и крина: једва шеснаест пролећа што је убавим цветом накитише. Лепа, да кад сам је видео, нисам за себе знао. Омрзнуо сам на свет, на људе. Презрео сам сузе материне, заборавио сам и на самога себе. Ни о чему више не могох мислити, до само о њој: она ми беше у памети, она у срцу; душа ми је само о њеној лепоти сањала.

Ах, многе ноћи сам сетан испод њених прозора тугу и љубав у тужним песмама певао; много сам пута уздахнуо: Ах, та шта је живот, кад ме она не љуби?... А кад ме је први пут по имену позвала, не хтедох више слушати глас тананих жица; није ми се више милила песма славуја. А кад ме је пољубила, мислио сам: умрећу, изгорећу!

Ох, вечери благе и тихе, у којима сам свет мој са дркћућим срцем гледао, стрепећи, да сунце љубави прве не изгубим!... Ох, ноћи тамне, незаборављене! Често сам у вама пијан љубављу падао на беле груди млађане девојке: Ах, овде, на овој зори живота мога, жељан сам умрети; на зраку ових црних очију заборављам те, бели свете! Овде сам срећан!

После сам са хиљаду врелих пољубаца обасипао њено бело лице.

— Љубиш ли ме, анђеле мој? Ал' шта ја питам?! Ти не смеш казати: „Не љубим!“

јер би то глас смрти био, који би мразним јеком два срца смрвио. И опет бих те довека питао: „Љубиш ли ме?“ да умиљате гласове небеских песама у једном звуку чујем: „Ја те љубим!“

— Љубим те, душо моја! Безгранично те љубим! Обожавам те!... говорила је Милева... Ти си сунце; па ако зађеш, остаћу у мраку поноћи црне!... Ти си живот; па ако умреш, умрећу, животе мој!... Ох, како ја тебе љубим! Тако не љуби роса цвеће, зора небо, ни сѣди испосник Бога, као што ја тебе љубим, освећени олтару љубави прве!... Ова су уста путир, а сласт, што из њих извире, причешће је! Овим ти се кунем, да те безгранично љубим!...

Кога тако љубе, тога нека свет презире, нека га црква из својих недара протера! Та он ће на грудма најлепше девојке небо, свет и олтар наћи!...

. . . . . .

Милева ме је љубила силно, безгранично.

И опет сам сумњао о тој силној љубави! Завидео сам сунцу, што у њу гледа; месецу, што јој бело лице љуби. Љубав ме је морила.

Кући сам долазио блед и суморан. Ноћу нисам спавао, а сањао сам отрован живот, раскинуто срце.

Милева је имала стару мајку и три брата. Милан је био најмлађи, њега је Милева нај-

волела. Казао сам им да ћу се убити, ако ми сестру не даду.

Они је не хтеше дати...

Отроваше ми живот, искидаше ми срце!...

Мислио сам да им је тако мила, да браћа не могу без сестре живети... али наскоро чујем — да се Милева за другог прстеновала .....

*

Мајка ме није могла више познати. Сирота моја мајка! Плакала је, кад ми је видела жуто и увело лице. Моји весели другари клонили су ме се: тешко им беше подносити поглед, у коме смрт написана беше.

Пуст у животу, неизмеран у љубави, а у тузи неутешен. Срце ме је болело јако и непрекидно. Живот ми се није милио. Само сам још спомен Милевин у срцу чувао. Чињаше ми се да ме још љуби, да ме безгранично љуби.

Лепо и тихо вече беше, кад сам испод њених прозора тугу певајући прошао. Свет је спавао; само не љубазник, кога туга и терет тиште. Зрак од месеца падао је на моје бледо чело. Милева ме је кроз прозор гледала: чула је моју песму, видела је сузу у очима мојим — пак је изишла у ноћ, загрлила и пољубила ме је...

Сирота Милева! Та и она беше блеђа од белога крина, тужнија од песме, коју уцвељено срце спевава!

Ја сам дрктао као прут у таласима бурнога мора.

— Љубиш ли ме?

— Љубим те, љубим! шапуташе загрљено злато.

Као сунчев зрачак, што кроз шипраг безданих понора трепери, дрктао је живот мој на грудима мојим.

— Ако ме љубиш, остави браћу и мајку, остави нељубљеног заручника, и бежи са мном!

— Идем, о идем, злато, на небо, на земљу — или куд желиш ти!...

Свећа је још тињала у соби, где ми мајка спаваше. Она је била тужна и невесела: по лицу јој се још блистала суза, коју је у својој тузи пролила.

Кад смо у собу ступили, мајка нас је зачуђено гледала. Ја нисам ни видео — а на Милеви беше венац, као што се невесте у очи свадбе облаче.

Обоје клечасмо, а мајка нас је благословила.

*

Зора је свитала, а сунце је ширило по неизмерној кикиндској равници своје румене зраке. То јутро беше најлепше живота мога.

Гледао сам хинтове, како јуре; чуо сам девојке, како певају; видео сам коње, искићене рузмарином: то беху Милевини сватови...

Стид их је оборио, а гнев им је лица распалио: беше то паклена врева, која се разлегаше по сокацима поносне Кикинде.

хинтови — кочије, каруце.

Деца и шаљивци смејали су се сватовима, што не воде младе на венчање...

Ја сам био весео, светио сам се! Само Милева беше тужна.

— Срце ми тешко бије, душа ми стрепи. Несрећа је, о којој слутим — говорило је злато, понеку сузу са брижнога лица бришући.

. . . . . .

Сунце је већ залазило. Са севера лете црни и тешки облаци, као орлови, који се дижу, кад бојна труба у бој позове.

Поноћ је превалила. Киша је сипила, а по густој тами муње су севале.

Милева је спавала у крилу остареле моје мајке. У сну се трзала и шаптала неразборите мисли успаване душе. Ја сам био миран, као море, пре него ће се бура догодити.

Напољу су пси залајали.

Мати истрчи напоље, да види, ко је.

У тај мах пуче пушка... Небо загрми и са страховитим јеком рикаше по пустој поноћи...

Милева је јаукнула у сну.

Ја излетим с голим ножем у руци.... Сирота моја мајка на прагу је полумртва лежала — њу је куршум погодио.

Срце ми је хтело пући, крв ми је врила; а у души не остаде друге мисли — до крв и освета душманину.

Видео сам три црне сенке, како се при жаркој светлости муња тамо и амо љуљају...

То су била Милевина браћа.

— Стојте, убице! кукавице! Крв за крв!

И они узмахнуше голим сабљама. И ево три ране, ево их на грудима мојим!...

— Погинућете!...

И већ се двоје пред мојим ногама у својој крви купаху.

Још један стоји... Њега је Милева најволела. Рука ми је дрктала, срце ми је стрепило.

— Умри и ти!...

. . . . . .

Милева је чула да нема више браће. Задрктала је и побледела, ал' није заплакала. Она је остала сама на овоме свету. Није више имала ни мајке, ни браће, ни љубазника...

Одем, да је загрлим крвавим рукама, да јој покажем три ране на грудима мојим, да је пољубим, и да умрем.

— Ево моје сунце! говорила је тихим и тужним гласом. А где су ми звезде?

— Одоше, одлетеше!

— А што си ми крвав, злато моје? Што ти је лице тако бледо? Каква је то крв на долами твојој?... Ах, познајем је — то је живот браће моје!... А она пега на челу твоме?... То је кап из Милановога срца!... Иди, о иди, крвниче!

Ја сам раздерао доламу и плакао сам.

— А шта ти је на грудима?

— То је спомен од три брата твоја То су три звезде!

— То су три крваве звезде!... Куку! куку! куку!...

О срећан је онај, који у тузи изгуби ум! Тај не осећа рану, не зна жалост, а равнодушно гледа крвника браће своје, прима пољубац са отрованих усана...

— С Богом, Милево!

— С Богом!... с Богом!... с Богом!...

Милева није полудела, али је срце и душа за браћом дуго и неизмерно болела.

*

Умр̈о бих био, сахранили би ме у хладну земљу, куда би можда и Милева каткада дошла; можда би и сузу коју на гроб мој пустила?... Ал' један глас ме из смрти пробуди — потресоше ме убојне трубе.

Та и смрвљено срце тражи освете.

Вранац ме је оседлан чекао.

Прешао сам Банат и Бачку. Разбирао сам за смрт, ал' смрт не дође. Питао сам, где је погибија, где су крвави јунаци. На Вршцу сам сукобио Рожу, на Томашевцу Нађ-Шандора. — Витешка војска, крвави

Рожа — Шандор, најчувенији харамбаша разбојнички, вођ мађарских добровољаца; битка на *Вршцу* била је 7 јануара 1849 год; ту су Мађари под Дамјанићем сузбијени, те почињу одступати на север.

Нађ-Шандор — (рођ. у Великом Вараду 1804), пре буне царски коњички капетан, у буни брзо је напредовао: у априлу 1849 постао и генерал; ратовао и против Срба, нарочито кад су октобра 1848 потисли мађарску војску; учествовао је при опсади Будима, који је држала царска војска, и први је продр̈о у град; заробљен је од руске војске августа а погубљен септембра 1849 у Старом Араду. — Напад на *Томашевац*, који Јакшић

јунаци — ал' мене нико у чело погледао није; ако је погледао — умр̏о је!... Често сам коња крвљу окупао. Чекао сам смрт, ал' смрт не дође!

Био сам и на Араду. Погинуо је Микл. Чуо сам му глас, где виче: „Јуриш! Победа, Сремци!" Видео сам га, где јури као лав. Гледао сам га крвљу окупана, па како витешки издахну!... Све сам видео, само не моју смрт...

Чујем да се неколико Србаља неверника код Мађара на Сенти налазе. — То је био Милевин заручник са дружином. Крв ми успламти, душа ми отрована зажели крви душманске.

. . . . . .

Био сам на Сенти.

овде мисли, биће онај последњи, 25 априла 1849. Тада у њему није био Книћанин, него Тодор Лазић са кикиндским добровољцима као позадина српској војсци, која је напуштала Банат и прелазила у Бачку. Лазић се добро држао, али је морао одступити, те Мађари попале Томашевац.

Микл(о) — (Михаило) Јовановић (рођ. у Срему око 1815 год.) ц. поручник, (народ га је звао мајором), један од најјуначнијих вођа српских у буни. У почетку 1848 г. био је с граничарима у Млецима, па кад се ту Талијани побуне, преда се цела царска посада, само Јовановић са 30 граничара не хте положити оружја, него се затвори у барутни магацин и ту се одржао скоро 3 месеца. Претњом да ће запалити барут, те дићи град у ваздух, присилио је Талијане, да њему и војницима дају храну, док их најзад, по погодби, не испратише свечано под оружјем из Млетака, давши им и путна трошка. Дошавши међу Србе, одмах се примио вођства и борио се јуначки; у борбама је обично остављан за најодсуднији час, и неколико је пута он одлучио победу дрским нападом својим; и сам глас: Ево Микла! повраћао је Србима храброст и снагу. Најславније се показао, кад су Мађари по трећи пут ударали на Сентомаш (септ. 1848). Погинуо је у Старом Араду 27 јануара 1849.

Мађари су се спремали на оружје, убили су нам посланика.

„Крв за крв! Удри! Сеци!“ хорила се вика. Дим и прашина гушили су дисање. Сунце је побледело. А од праске топова и пушака ниси могао чути писку рањеникâ, која је до у небо са својим тужним јеком продирала.

Ја сам напред јурио, тражио сам мога супарника. — Крвав је то пут био ка крвавијем делу.

Један свећеник ме је сукобио.

— Опрости, опрости! викао је очајним гласом... Мађар је био!... Доста узрока да погине!...

— Умри, псето!...

Младићи јурнуше на ме, ал', застрављени једним погледом, на колена су падали. Али се више не дигоше — сви су изгинули преда мном, од моје руке.

Даље сам јурио.

У магли сам угледао један барјак. Јуначки се тај барјактар држи! То није Мађар што се тако храбро бори, то је Србин, то је Милевин заручник... издајник!...

Један куршум ми је прожегао шуваку — ја нисам осећао; али је вранац осећао мамузу, која му је ребро парала.

Јурио сам као разјарени тигар, и тек сам се онда тргао, кад ме је крв из срца душманског попрскала... Ослабио сам од ранâ

и пао. Другари ме прихватише и изнесоше из крваве борбе.

. . . . . .

После дуге и тешке боље оздравим. Срце ми наново поче куцати. Мислио сам да ћу још једном пољубити сунце живота мога.

Прешао сам Тису.

Ноћ је била, кад сам дошао близу Велике Кикинде. Вранац се радовао: осећао је да је близу онога места, где му је љубљени господар мед и отров прве младости уједно пио.

Срце ми је силно бȉло. Ах, сирото срце моје, многу ли си горку чашу и ти попило!... Али најгорчија остаде за последњу...

Месец је сјао. Већ сам угледао и торњеве од Велике Кикинде.

У тај мах се зачула и писка деце и жена.

Пламен је лизао небо и земљу.

Кикинда је горела. Непријатељ је по трећи пут рушио.

— Где је Милева? Где је сунце моје? питао сам очајне бегунце. Али ми нико не знађаше одговорити.

Три пута сам на вранцу прелетао преко усијаних кикиндских сокака; али нити сам мајке, ни љубазнице нашао.

У пустој поноћи наишао сам на чету Мађара. Хтео сам погинути — али ми је судбина другу, грознију смрт одредила....вешала!...

— Тешке су клетве проливене крви! Али је небо милостиво, опростиће ти! говораше благи духовник тихим и тужним гласом.

— Зар има опроштења, оче? јецао је осуђеник.

*

Кога туга и терет тиште, који у отрованом животу никаквих већих жеља ни нада имао није до смрти — зашто му небо не определи лепшу и сјајнију смрт?

Судбина је немилостива!... И он умире на — вешалима...

. . . . . .

Милева је чула, али није осетила.

Она се тихо и горко смешила. — А кад је говорила, беху то тужне речи. Ко их је чуо, морао се заплакати.

1861.

УСПОМЕНЕ

ДРУГУ ЈОВИ ЈОВАНОВИЋУ

Година 1849.

Свачији је живот књига. Почетак јој је уздисај и крзница; свршетак јој је покров и издисај. Али међу колевком и гробом има и варијација, као: лептир, цвеће, рузмарин, девојка, испаран оклоп, венац лаворов.... А после?... Последњи лист је те жалостиве књиге тужан: на њему су нацртане високе јеле, мрачни борови, храпаво стење, а у подножју тога камења...гроб и мртвачка глава...

Јест, драги пријатељу, живот је жалостан! И тешко ономе који се усуди те тужне листове у големој књизи живота превртати! Поглед на прошлост срце ти пара, садашњост горком жучи душу потапа; а будућност?... Ах!... „Благо оном, ко се чему нада“, али ја не смем на њу ни помислити. Прошлост и садашњост својим неприродно хладним поступањем сваку су наду у души мојој следиле, и ја — немам наде и немам будућности!

варијација — мена.

Ево погледај у мој дневник, преврћи лист по лист: све сам у животу побележио, све — али све саму тугу, све онај големи бол, што ми толико година душу раздире... Два три добра дана, две три пријатне вечери, зар могу читав низ пространих година својом благотворном слашћу разблажити?... О, никад, никад, пријатељу! Па и опет, ја их се радо сећам; радо спомињем та три добра дана, то неколико срећних тренутака; они су мени оно, што је путнику, који је у мрачној ноћи залутао, огањ што издалека тиња... Ноћ је тамна, просторија пуста...па нека је та светлост и воштаница у рукама онога који већ умире, опет му ведри мрачну стазу, путнику усамљеноме...

. . . . . .

Беше новембар, жалостан месец тужне четрдесетдевете године.

Не звече сабље бритке, не — робовски ланци тупим својим јеком буде болом успавану својту оних, што на мегдану бојном, светом страшћу занети, викаху: „Смрт или слобода!“

И гле несрећници! Кад видеше како им зликовци на хиљаду комада раздераше заставу слободе, клонуше духом и тражаху — смрт; ал' место смрти, место тужне свечаности, коју народи за покој душе својим мученицима чине, место лавора, место славе, нађоше — окове, тешке, крваве.

Земља је погорела и опустела. Понеко сеоце остало је на миру, душманска га вој-

ска није потрла, није му огањ освете трпчане кровове у прах и пепео згарио — али за тô понеко сеоце понеки је челичан син народа као жртва пред крвави суд изведен, и пресуда му беше — смрт.

Тако су, драги пријатељу, судили Мађари Србима, а тако исто и Аустријанци Мађарима.

— Ти ли си тај, што ослобођење васцелога Српства тражиш?... опијен гневом дивљега звера бесомучним гласом рикаше судија.

На сувим рукама браниоца српске слободе тужно звекнуше ланци — али веран син народа мирно и достојанствено одговараше:

— Ја сам.

— Ти си бунтовник! ти си издајник отаџбине! викаше судија.

— Ја сам бранилац народа, бранилац правде и људске и Божје!... Ја сам, господо чланови крвавога суда, бранилац слободе!...

— Таког браниоца правде и слободе законито постављени суд земље Мађарске осуђује — на вешала...

И опет звекнуше ланци, а за џелатима својим мирно корачаше изабрани син народа, да врелом паром проливене крви окади најсветију реч свију векова и свију народа... слобода...

Тако гинуше, мирно и достојанствено, најваљанији у народу без правога суда и без сведока. А и нашта ти лажљиви сведоци?...

Та сви су осуђеници на крвавоме суду признали да не могу сносити мађарскога насиља, сви они исповедаху јединога Бога... Бога слободе...

И мој отац, драги пријатељу, беше у то кобно доба осуђен на — смрт.

Али ту пресуду не могоше душмани народа нашега извршити. Голема војска стиже од сродне словенске крви, и кад је победила Мађаре, њени вођи походише мрачне тамнице, и где нађоше брата по крви и по језику, пустише га слободна.

Још се сећам „злочинства“, са кога ми је добри отац на смрт осуђен, па често у поноћи, кад се мисао удуби у сиву маглу далеке прошлости, ништа више не бих пожелео, но да ми нико у роду са другог злочина не буде осуђен...

Беше Велики Четвртак 1849 године.

Народ се искупио на бдење и с побожним срцем ишчекиваше да се молитва са свећеникових усана захори... Двери се отворише, а из њих лаганим и озбиљним кораком ступи мој отац. Још му у оно доба беше црна брада, црна ка̂ она одежда, коју је као православни свећеник страсне недеље облачио.

У руци је држао златан крст.

У црним очима светлео му је огањ, чело му беше бледо, образи румени — свети пламен побожности и одушевљења преобразио је све што обично беше у створу његову;

Голема војска од сродне словенске крви — била је руска, која јула 1849 године уђе у Мађарску, те угуши њихову буну.

задрхташе му усне, у сувој руци затрепта светлост златнога крста.

Глас му је стрепио:

— Синови православне цркве! синови народа! синови слободе!... Вашу браћу потиснуше душмани народа нашега: обале Бегеја, Мориша и Тисе црвене се од крви њихове. Книћанин је побеђен, Микло је погинуо!.... Ах, страсна је недеља, изгибе цвет народа нашега!...

На те је речи клонуо народ, сузе му се ледише по глатком мермеру, а од груди се мермер стварао. Жене су дрхтале од страха. Само младићи стискиваху песнице, нестрпељиво чекајући свршетак злокобне беседе.

— Христос, спаситељ људи, народа и векова, ове је страсне седмице испио горку чашу, да својом крвљу у крв свију народа и свију векова улије аманет: једнакости, братства и слободе.

— Идите, гините за слободу! гоните угнетача њенога!... Идите, помешајте своју пле-

---

Книћанин — Стеван Петровић, рођен 1807 у Книћу, у Гружи; државни саветник у кнежевини; вођ Срба добровољаца из кнежевине; нарочито се одликовао: у 1848 г. на *Томашевцу* (северно од Панчева, на левој обали Тамишевој), који је он утврдио и одатле одбио неколике нападе мађарске (28 августа, 18 новембра и, нарочито, 23 новембра) а у 1849, пошто се, отишав фебруара у Србију, опет вратио крајем марта, на *Мошорину* (код Тителa), који је такође утврдио, те одбио четири напада мађарска (1 априла, 12 маја, 14 маја и, нарочито, 14 јула). Умро је у Крагујевцу 1855 год. — Што се чуло да је *Книћанин побеђен* дошло је отуда, што је Лаза Зубан, вођ левог му крила, непромишљено и без знања Книћанинова ударао 30 јануара и на Сегедин, па га после Мађари потисли и из логора му у Сиригу, који запале. Осем тога добровољци из кнежевине су се по ранијем споразуму фебруара већином повраћали кућама, па је то учинио и Книћанин.

мениту крв са крвљу пострадавшега за вас и за род човечији!...

На Велики Петак освануло је пет стотина косача, мрка погледа, чврсте деснице. Ма који спахија у земљи мађарској обрадовао би се овакој моби — али сад стрепљаше, јер то не беше гомила жетелаца, него чета дивљих осветника, која не тражаше богате њиве, да их покоси, него да их својом и душманском крвљу ороси...

Ето, драги пријатељу, са тога ми доброга оца осудише на смрт.

Са те големе кривице његове морао сам и ја оставити нејаку браћу и родбину, и тумарнути у свет, где никога нисам братом и пријатељем назвати смео... Бегао сам, а нисам знао куда... И други су бегали... Изгледаше као у оно прастаро доба, кад су се народи из једног дела у други део света селили, да себи ново отачаство траже: преко ритова, шума, преко погорелих села лутао је безглаван народ.... А међутим опет изгледаше као једна једина породица, којој је кућни старешина преминуо: нико никога није вређао, ни млађи старијега, ни старији млађега, сви су се у големој жалости сложили; сви су били без отачаства, без родбине, без куће и кућишта — све сами гоњени мученици!... Катkада је по седам осам стотина кола застало, да се у каквоме риту или шуми одмори. Изгледаше као чета дивљих Авара,

Авари — су у VI веку пљачкали ове земље, вукући са собом увек и породице своје на колима.

с том једном разликом, што у нашој жалосној гомили не беше ниједног ратника Старци, жене, деца — из такога се друштва састојао наш табор, који се и на најмањи шум, као јато дивљих тица, дизао да прне.

Једно вече се издалека чула рика топова. Хујн и тутњи кâ оно тежак облак, што у ваздуху риче и бесни, надимајући горостасне груди тражи најлепше долине, да их ледом мржње своје уништи и упропасти.

Застрављена гомила не дисаше — слушала је како ваздух, потресан бесомучном борбом јечи и стење, као етером опијени рањеник, што шкрипећи зубима јечи, док му невешти лекари лагано хладним гвожђем коштицу из размрскане деснице чупају.

После се утиша све. И ноћ, и ваздух, и рика топовска — све је занемело. Рањеник, коме су немилостиви лекари кост по кост из малаксалога тела чупали, издахнуо је; па сад они, који су га до смрти мучили, дођоше да му чело мртве главе мртвачку свећу запале.

Ала су милостиви ти људи, ти ближњи наши!... Најпре ти свуку и кошуљу са слабога тела; а кад се после на њиховоме прагу смрзнеш, они те покривају — свиленим покровом....

Последњи отпор српски у Банату беше на Томашевцима. Мало се јунака скупило, да голему силу мађарску са свога огњишта потисне — ал' залуд борба! Брат до брата,

---

етер — течност којом се осветљује.
На Томашевцима — већ споменути, 25 априла 1849.

пријатељ до пријатеља са убојним оружјем у руци паде.

Бледа лица на црвеној крви, мртве руке превиле се преко студеног гвожђа... Дивна студија за увенчане живописце прећашњих векова!

И Мађарима се сажалило, те из чистог саучешћа запалише хиљаду томашевачких кућа. Ни цркву нису поштедели: нека и она светли синовима православне вере!...

Наша је гомила видела пламен; осећала је да је то мртвачка свећа на гробу српских витезова!...

Један старац, блед као крпа, диже се од земље и загушљивим гласом повика:

— Ево бесних, наоружаних Мађара!

Гомила занеме од страха, изгледаше као да сања страшне снове; бледа, и чисто бесвесна, лица лутаху по устрављеној светини, без цели, без намере, без јаука и без речи... Док не стиже и нов карван сиротих српских бегунаца, и из стотину грла се захори:

— Мађари! Мађари!...

Сад је тек настала права забуна. Кола се ломише, а под точковима кола̂ што бегају ломише се кости. Мати је тражила своје дете, а јадно дете изгубљену мајку... а сви смо тражили заклона од неправде и од насиља мађарског.....

хиљаду томашевачких кућа — било их је до 1600 и у њима до 10.000 становника.

карван — поворка.

Ја сам ступио у други кикиндски баталијун; онде ми и браћа од стрица као својевољци служаху.

Био сам у биткама. Видео сам дим и пламен, слушао сам звеку сабаља, звиждање танади, рику топова... Гледао сам поноћи, како је по хиљаду запаљених кровова осветљује својим пламеном, који чак до у небо шиба.

Видео сам јунакâ. Гледао сам малене српске четице, где као плеву развеју читаве баталијуне Мађара... О веруј ми, драги пријатељу, да нема под небом јуначнијега народа од српскога.... али ни несрећнијега!.... Јер гле, овако поцепани, као што смо, свугде својом крвљу, својим грудима и својим животом служимо мекушне туђинце....

Ал' доћи ће дан.... и сваки ће народ дан свога васкрса славити!

. . . . . .

Нисам могао, драги пријатељу, да ти приповедам о тужној четрдесетдеветој, а да прећутим бесну четрдесетосму годину... Обе су ужасне!.... У првој влада рат, у другој

Нисам могао да ти приповедам о тужној четрдесетдеветој, а да прећутим бесну четрдесетосму. — Јакшић ту греши, јер све што прича овде збило се г. 1849. Он се сећао да је Кикинда и околина јој (диштрикт) страдала од Мађара и у 1848, због пристајања уза српску војску, која је, баш по тражњи Кикинђана, и одлазила онамо у октобру, али се брзо морала и повући пред већом силом мађарском, (То доба слика Јакшић у *Милану;* види онде) па је та страдања помешао са овим из 1849 и све пренео у 1848 г. Тако је и за свога оца рекао (или му други удесили?) да је беседио на В. Четвртак 1848. (Тако је остало и у *Делима* књ. IV и VII и у 59 књ. С. К. Задруге, што је овде поправљено.) У *Младој Србадији* за 1871 г., где су првом и штампане ове успомене, подељене су оне у два одељка: први, завршујући се овим периодом, обележен је као *Година 1848*, а други

глад; у првој гонисмо насилнике с огњишта нашега, у другој, положивши оружје, мирно примисмо гладне тиране са далеког запада, да ону крв, што после жестоких бојева у грудима заостаде, да је сад питоме немачке стенице кап по кап исисају...

. . . . . .

Наше је село остало на миру, није ниједна кућа оборена, ниједан кров спаљен. Наше је село са Немцима измешано — а Немци су наши питоме нарави, блага разума.... Пред нас су излазили с белим крпама а пред Мађаре, као пред једноверну браћу, са литијама. Гостили су и нас и њих... Ћесарским ђенералима потказиваху Мађаре, а мађарским насилницима издаваху Србе; те их тако и једни и други сматраху за мирне становнике и верне савезнике.

Они ми продадоше оца, а на дому су опет, као верни суседи, чували наше куће... Зар није то благородно? Није ли мудро то?... Ако се врате Срби, с пламеном освете у грудима а тврдим челиком у десници, они ће их лепо дочекати, а у знак своје верности и пријатељства имаће доказа.

— Ето, ми вам сачувасмо цркву, куће и имање!....

А да се Срби нису вратили, они би и цркву похарали, имање опленили и онај тр-

---

за њим *(Наше је село....)* као *Година 1849.* Уредник *Дела Ђ. Јакшића* изоставио је баш овај други, а оставио наслов првог дела за цео чланак. Овде је учињено обратно.

шчани кров са сиротих српских домова покидали.

О, знам те ја, ти неблагодарни народе!... А има ли Србина да те не зна? Векови протекоше, како по дубини срца нашега ријеш, и сваки корен у њему, из којега би сјајнија будућност изнићи могла, својим оштрим зубима подгризаш!... Ти си гусеница на телу нашем, отровна пара у ваздуху, са које народи тешко дишу, а слабији умиру!...

Кад сам се кући вратио, застао сам мога доброга оца — ал' не више с оном црном брадом. Проседео је. Очи нису имале више оне светлости, беху тамне и упале; а лице му дође као снег бело.

Мени изгледаше много лепши него пре.

Више сам пута по њему моловао апостола Павла, и свакоме се допало то мудро и озбиљно лице; свака цртица на њему беше пуна израза: свака је приповедала о вечноме мраку подземних тамница, о мучној самоћи, која се у влажноме хладу каменитих сводова проводи....

Пре страдања беше строг; а сад озбиљан, али пун благости. Више пута сам га сравњивао са првим хришћанским мученицима: пун доброте и стрпљења!

Кад ме је видео, потекоше му сузе низ лице.

Сиромах отац! Ко зна о чему је мислио? чега ли се сећао? да л' мојих ил' својих мука? Или је можда сажаљевао цело колено што

се у трећој десетини деветнаестога века изродило?.... Ја не знам, а он је ћутао.

Кад ми је видео истрцани шињел, што сам од цара добио, сетно се насмешио. Сигурно је мислио:

— Ах! за шта гинусмо и страдасмо — а шта добисмо?!... Браћа наша и деца наша у крв запливаше, да из ње изваде потомству своме најдрагоценију бисер-школьку — па?.... уместо слободе добише истрцане шињеле и бронзане крстиће... О! О! О!... Какве жртве, а каква награда!....

Те исте јесени нисам ишао никуда „на страну.“

Код куће сам се у живописању упражњавао. И мирно сам по вас дуги дан моловао. Беху то по већој части цртежи из прошлог устанка — досада су сви већ упропашћени; сâм сам томе узрок, а између њих морало је и лепих бити. Ја се још неколицине тих шкица сећам. Међу осталима беше једна о паду Сентомаша:

Беше ноћ. Пламен је по небу лизао. Није се видело звездâ ни месеца. Густи облаци

шкица — скица, нацрт на коме је обележено најглавније.

Сентомаш — Србобран, у Бачкој, на левој обали Францова канала што везује Тису и Дунав; са северне му стране тече *Кривања;* са сев., ист., и јужне стране опкољен водом и барама, на западној страни према Врбасу подигнут је за ове буне (у јуну 1848) главни шанац; на источној му је страни исто тако утврђена *Турија* и тврди шанац *Сириг.* Мађари су у 1848 три пута ударали с грдном војском на њ, али их Срби под народним капетаном Босниħем (пре тога наредник у војсци) 28 јуна, и под капетаном Петром Бигом, 7 августа и, нарочито, 3 септембра славно одбише. Србобран је поред све храбрости Босниħеве и Сентомашана пао 22 марта 1849.

дима сакриваху та небеска кандила, да се тим боље покаже дивљи елеменат, који у бесу своме све прождираше, што је сиротиња годинама у зноју лица свога подизала. Гомилице народа што бегаше вијаху се као сенке у даљној даљини. Само једна четица јуначких синова, огрнута у кабанице и опаклије, са гаравим пушкама у руци, даваше отпора мађарским легијунима. Отпора?... ако се отпором може звати: неколико мртвих, погинулих, и десетину двадесет рањеника, што, с дуге борбе малаксали, последњи пут из пушака шаљу смрт непријатељима народа свога.

Отац је мој сваки час долазио, да види шта радим и како напредујем. Каткада би преседео по читав дан, гледајући пажљиво сваки повлак кичице моје.

У живопису и у музици уживао је.

У нашем селу беше један дилетанат у виолини, и поред свега што је био Немац — отац га је с највећим уживањем слушао. Више пута би изненађен рекао: „Ове жице имају срца, и плачу и смеју се: као после кише дуга на небу.“

Он није имао прилике да види каквих великих излога од слика, и опет је знао разликовати лепо од ружнога. Од наших свећеника редак је који познаје Данијелове иконе, а да не виче на њега — мој отац га је обожавао.

легијун — легија, као пук. *дилетанат* — није прави уметник: бави се о вештини узгред, својега задовољства ради. *излог* — изложба.

Данијел — Константин Григоријевић (1798—1873), сликар у Великом Бечкереку, у кога се Јакшић 1848 год. учио сликању.

Биографијâ великих живописаца толико је прочитао, колико је на српском језику преведених нашао; па ми је свакад причао о њима, и чисто ми је сладио живот тих великих живописаца. Моја фантазија беше и онако млада и живахна, и ја сам већ представљао себи да сам Рафаело, Анџело, или најмање Кореџијо.... Ох таште сујете!.... Али можда бих и био велики живописац?.... Ко зна?... Само једно признати морам: да ми, Срби, нећемо ни у каквој вештини имати великог човека; бар не тако скоро.

Французи и Немци поштују играчицу и хиљаду уста говори о умилно лакоме покрету те и те, ове ил' оне играчице, која се ових дана у Бечу ил' у Паризу показивала.... А ми? Нама би и чувени резачки уметник Канова био сувишан, ил' ако не то, а ми га не бисмо као Канову умели поштовати....

Ето, драги пријатељу, од свију наших вештина песништво је на највишем ступњу: па кажи ти мени колико нâс има, који бисмо умели и хтели правити разлику међу Бранком и М. Д. Рашићем. Па ако ти се чини да претерујем, а оно међу Бранком и Милорадом По-

---

Рафаело — Санцио, најславнији сликар талијан., 1483—1520·
Кореџијо — Антоније Алегри, сликар талијан., 1494—1534·
Канова — Антоније, вајар талијански, 1757—1822.

М(илан) Д(авид) Рашић — преводилац *Чича-Томине Колибе* (1852) и много читаног романа *Грофа од Монте Христа,* (1855, прештампавано и доцније); покушавао да поред празних пригодних песама изнесе „у везаном слогу“ и догађаје од Кочине Крајине до 1858 г. у *Космајци* (1859).

Милорад Поповић — Шапчанин, (1841—1895) песник и приповедач (Сањало, Невеста Љутице Богдана, Зидање Раванице); штампао прву књигу својих песама 1863 г., другу 1866 год.

повићем?... Па сиромах владика Његуш колико пута беше заборављен, да недостојнијем од себе места уступи!... Шта и шта пута га је Ђ. Малетић јавно на катедри понизио, да својим морским апотеозама места начини!

Не кажем да неће доћи време сјајније, та ми се развијамо — али је тешко чекање...

Било је часова, кад ми је отац и из свога живота понеку занимљиву цртицу приповедао, али у томе је био штедљивији; сваки пут је радије говорио о друговима, са којима је у младости веселе и тужне часове делио. Често се за време причања и сам насмејао, а каткада сам приметио и сузу у очима његовим; али свакад озбиљно лице његово не допушташе радозналцу, да и даље у тајне душе његове продире.

Једног дана ступи он много озбиљнији него обично у моју радионицу.

У руци је држао још отворено писмо.

Ћутећи је сео на обично своје место.

После неколико минута извади из шпага цигару и, понудивши једну мени, запали своју; а то није било нешто обично, јер он сâм врло је ретко пушио, и то или у највећој бризи,

---

Ђорђе Малетић — (1806—1888) професор, критичар, али је поред критикâ (о Јакшићевој драми *Сеоба Србаља*), *Теорије поезије* и *Стилистике* за школе, штампао и песме у 2 књ. (Сватови) и драме (Смрт цара Михаила), а од њих нарочито *апотеозе*, у којима прослављаше великане српске: тада, Лукијана Мушицког, Карађорђа. Био је противан онда новом правцу певања Бранкова (писао и критику) и Његошева.

или безбризи; а друго, није радо гледао да ја пушим.

Ја сам се испрва устезао, али, кад ми он сасвим озбиљски рече да ми има нешто казати, примим понуду и први густ и плаветан дим пустим и нехотимице на започету икону.

— А шта си то узео у посао? скоро и не погледавши икону, питаше ме отац.

— Молујем сужње шиљонске по Бајрону.

— Бајрона нисам никад читао — али ово је страшна тамница!... Шта значе ови гвоздени колути на овим мрачним стубовима?

— За тих пет гвоздених колута беху њих петоро браће повезани: њих четворо млађих овде је у овим мрачним зидовима у мукама живот скончало — за веру.... Пети, најстарији, преживео их је, да за њима тужи и да другима тугу приповеда....

— Дакле, вечити боли, вечите муке! И молери их молују, и списатељи пишу, и људи чују — али се нико противу насиља не диже! Па ни Бог, тај једини заштитник правде и угнетених, неће да пусти свој громовни глас, који земљине трêсе умирује, а краљеве и цареве са прахом прљаве земље равна; па ни он неће светом да дрмне, да грмне: Доста,

---

икона — слика, живопис (Иконом је зове Јакшић ваљда зато, што су ти сужњи погинули за веру, као оно први хришћански мученици који се сликају по црквама; а иначе и прво је значење, у грчком, онако.)

Бајрон — Ђорђе лорд, песник енглески, 1788—1824; његова је песма о *сужњима шиљонским*, названим тако по тврђави шиљонској на Женевском Језеру у Швајцарској.

ви насилници! доста, ви угнетачи људи и народа! доста је суза и крви пало, да ваше богате гозбе зачини!... доста! Одсад су сви људи и народи слободни!....

Бог ћути, и људи ћуте....

Плаве димове кабануса пратили су дубоки уздисаји оца мога. Тужним погледом гледао је у црне камене стубове и у оне гвоздене колуте, што на платну живописани беху; а кад је видео најстаријега брата, који је остале мученике преживео, како изнурен и издрпан тамним очима, чисто као бесвестан, тражи браћу и, раширивши суве и изнемогле своје руке, признаје — очајник — да му се браћа никад више повратити неће; кад је то све прегледао, окрете се мени:

— Икона по себи није лепа, није ни средње изведена; али ономе, који је дуге дане и ноћи у мрачним сводовима влажних градова проводио, е, томе срце раздире.... Имао сам и ја једнога друга, брата, и више од брата! И њега су са мном душмани народа нашега гонили, и он је страдао за веру и слободу, и он је поред мене у влажној тавници лежао; и ја сам га храбрио, а он је мене тешио. И гле! ја сам га преживео... И сада могу, као овај несрећник са раширеним рукама, рећи: Нема га! Не! И никад га више видети нећу!...

— Ево, па читај!

кабанус — дуван, назван онако према Хавани на америчком острву Куби, где расте најбољи дуван.

И он ми пружи својом сувом руком лист беле хартије. То је било писмо женском руком написано:

Поштовани господине!

О мојој тузи не смем вам говорити: она је голема, неизмерна.... Мој муж, а ваш пријатељ и сустрадалник, умр̏о је!.... И сад је слободан, на веки слободан! Не стеже му хладно гвожђе ни ноге ни руке; не гоне га Мађари.... А и он је сада сасвим миран, не диже више гласа свога противу насиља и неправде... Лепо, мирно скрстио је беле руке, па чека страшни суд... Сиромах!.... Можда ће тако скрштених руку довека чекати?.... Можда тај велики Божји суд неће никад ни доћи да свирепим судијама мога мужа суди?!.. Ах, поштовани сустрадалниче мужа мога, то би била страшна неправда! И онда ћу ја са двоје моје сирочади подићи глас свој и викати: Насиље! Неправда!....

Као што видите, господине, њега нема!... Ах!... Живи га не могу више др̏угом називати, он се сад са мртвима дружи.... Сахранила сам га баш до најстаријег детета: лепо гроб до гроба, један мало мањи, други већи... па који тим тужним пољем прође, лако ће погодити да се ту под земљом грле отац и син....

Па, ко зна, можда је њему милије било оно дете под земљом, него ли ми на земљи?!... За њиме је плакао, а нас љубио.... Тајна је то!... Астроном гледа у звезде. Је л' му

ко сахрањен у њима?... Ми гледамо у земљу... Ах, у земљи нам је све!.... Он у звездама гледа будућност, ми у земљи прошлост..... Гледала сам младића како страсно љуби и мирише још неразвијену ружу; а видела сам онога који умире, где на груди што издишу последњом снагом притискује од раскинутог цвета увео лист....

Откако га пустише у слободу, био је једнако слаб и блед; али га није ништа болело. Децу је више љубио и миловао него обично. Гледајући Милеву, често би му се низ блеђано лице суза заблистала. Истом је пре четири дана легао у постељу.... Први дан и ноћ бацао је крв. Други дан, изјутра, беше миран, световао је мене и децу, говорио нам је и о вама. Више је пута повторавао да се у нужди и беди на вас обратимо.... Али то неће бити нужно!... Не, господине, извор је суза наших дубок, туга голема, бол неизмеран.... а то је богатство, у коме само сирочад уживају....

Будите здрави, господине, и опомен'те се кад и када вашега сустрадалника; а нас?.. Ах, господине, нас заборавите! Грехота је оних се сећати, о којима Бог бригу води, а сирочад су деца Божија....

Марта Станојевића.

Док сам ја полугласно читао писмо сироте удовице, мој отац је тужно гледао преда се, и, покаткад тужно уздахнувши, пуштао би дим из мирисаве цигаре. Видело се да о

нечем озбиљски премишља. Затим је устао, и, наслонивши чело на гвоздене шипке од прозора, дуго је гледао облачно новембарско небо, из којега је ситна и хладна кишица на земљу падала. На гранама дрвећâ, што су пред кућом засађена била, не беше ни једнога листа. Ох, па како се лепо та тужна природа са тугом срца човечијега слаже, као што дивно и поетично Петефије у једноме своме стиху каже:

По тужном небу гони
Капља капљицу,
По моме бледом лицу
Суза сузицу . . . .

Сад више немам ни Петефија — изгубио сам га! Ах, та много сам штошта одонда изгубио, што ми се у животу милило, што ми је срце веселило а душу крепило; осташе само успомене на прошлост, пуне туге и милине, пуне радости и бола — те сад њима пуним тужну празнину горке садашњости.

После мале почивке отац се обрну мени. Очи су му још од суза влажне биле.

— Видиш, сине, то ми беше веран друг и искрен пријатељ, и он је умр̏о! Љуба му је удовица, а јадна деца сирочад!... Сирота деца!... Ја не могу гледати да се пород мога брата и сустрадалника од немила до недрага потуца. И ја мислим да нећу према вама гре-

---

Петефи — Александар, песник мађарски, рођ. 1822, погинуо јула 1849; у нас је познат по лепим преводима Змајевим.

шити, ако их к себи примим — бар докле им старији брат не поодрасте, да може своју сироту мајку и сестру издржавати....

Ја сам ћутао. А шта сам могао и одговорити? Зар да ми жао буде, што ћу са двоје сиротих комад хлеба поделити?.... О, никад, никад! Ја сам се радовао, и неко необично чуство потресаше ми душу: милина, сажаљење и саучешће према онима који страдају. И опет нисам имао речи, да то све доброме оцу искажем.

Ја сам га пољубио.

И он ме је разумео.

— И тако, сине, ја ћу послати кола по њих; па ако се приволе, за два дана могу доћи — а међутим ти ћеш распремити твоју радионицу, и све ћеш пренети у собу, коју сам у старој кући за тебе определио; а у твојој соби ће становати сиротице, наше гошће.

Ја сам спремио собу, и радовао сам се тима сиротим гостима, што ће можда још сутра доћи, да у мојој топлој собици забораве зиму несреће своје.... Ох, кад би се то заборавити дало!... Ал' ево човек често у несрећи желео би да и саму срећу заборави, па гле, где не може!

Срце је масна земља, па што се у њу посеје, дубоко хвата корена; само вешто у дубину зарођен ашов и најмању јој жилицу кида.

чуство — осећај.

Она сува лубања само, из које научничка аристокрàција вино пије, то заборавља, то не зна и не осећа.... У њу се вино точи, а она се не опија; њу пипају најнежније женске руке, а њојзи не јури крв у мозак; на рубин-усницама неке одважне кокете нема да задркће та сува кост, та мртвачка глава.... Ох, та само један пут из оне тавне шупљине да засветле два црна ока, да виде ужас безобразне гледалице, која се не стиди с подсмехом посматрати од пре хиљаду година из гроба избачени ковчег човечијег мозга.

1871.

сува лубања.... из које.... аристокрàција вино пије. — У старо време победнички вођ начини себи од лубање (темењаче) погинула противника пехар, те пије вино; по Јакшићу, тако сад и обесна аристокрàција (госпоштина, племство), дознавши за то из књига, гради себи пехаре од лубања, ископаних из старинског гробља (хумкà, гомилà). *кокета* — лепотица, кађиперка.

ПОПА ТИХОМИР

ПРИПОВЕТКА ИЗ БАНАТА

. . . Добар пастир,
Јер што каже ином
И сâм својим потврђује чином.
Смрт Смаил-аге Ченгића.

На целој големој равници плодноga Баната нећеш наћи тако дивно село као што је Липолист...

Чим ступиш у село, а тебе задиви она чистота, што се на свакоме лицу које сретнеш, и на свакој кућици, огледа; украј пута, а поред кућа, засађено багрење, дудови и мирисне липе, па кроз њино зелено лишће провирују весело бели дуварови скромних ратарских станова. По гранама чујеш умиљато цвркутање свакојаких тичица, а из куће пројекује глас веселе домаћице. Онде она ради, спрема, чисти — а сваки јој посао пропраћа умиљата српска мелодија; катkада само застане, да покара дете, што јој се ухватило за шарен кецељац, па јој у њеноме веселоме раду само смета.

Пођеш даље улицом, наиђеш на цркву и школу; станеш, гледаш, дивиш се, а не

ином — другом. *чином* — радњом. *мелодија* — напев.

можеш пресудити да л' је школа лепша или је црква сјајнија. Обоје су у једној, зеленим летвицама ограђеној авлији; а по авлији посејана она ситна зелена трава троскот, што својом загасито зеленом бојом онако умиљато на слабо око упливише: чисто ти крепи уморне зенице, а после те, рекао би, нуди, да у дебелој сенци, што се од густо засађених липа и багрења по тој зеленој трави пружа — да онде уморено тело одмориш... Па што је још лепше: школа је пуна ученика, а недељом и празником црква је пуна побожних хришћана.

Тако мали Липолист изгледа данас, али некада је сасвим друкчије и жалосније изгледао: по улицама коров, у авлији коров, коприва и боца; куће од набоја, прозори од хартије, изнутра све мрачно и чађаво а споља нечисто и неокречено; школе није ни било, а црква је изгледала као и друге куће у селу, само што је пред црквом била подигнута звонара од дасака, а на њој један гвозден крст, што је један стари Грк, који се у маломе Липолисту обогатио, у Темишвару за две форинте шајна купио, и то себи и целој својој породици за повољно здравље, а многобројним покојницима, који су и по Турској и по Мађарској каишарећи поумирали — свима њима за душу!

Приповедају старци: кад су тај крст на звонару подигли, онда је општина липоли-

(две форинте) шајна — у новчаницама, мање вреди него кован новац.

ска три дана и три ноћи частила. Попа Трива није за сва три дана оком тренуо, него је једнако пио, јео и богобојажљивога и христољубивога Грка благосиљао.

— Да ти Бог да, чича Симо, и овога и онога света — заплећући језиком говорио је попа Трива — да те Бог умудри!... рајско насеље!... и пóпи једну крмачу... да...

Даље није умео попа да говори, а и Грк Сима се забунио, те није умео одговорити, нарочито попина крмача — е та му је целу урођену речитост за цео овај дан побркала!... Крмача! Он, чича Сима Грк, да поклони пијаноме попа-Тривуну крмачу!... Та пре би одгризао палац на левој нози, који му је и онако кроз продрте чизме провиривао, него да се одвоји од своје угојене крмаче!...

Грк Сима је ћутао читав дан, а попа-Тривуна пијаног однеше сељаци кући. Кад га је попадија угледала, ударила се обема рукама у груди. И сељаци су били пијани и кађави, али сиромах попа изгледао је као да више личи на неку животињу, која и нема наличности на човека, или која се од мајмуна у друго нешто, само не у човека, изметнула: у лицу модар, усне плаветне, а у очима насела крв; коса и брада, то је тако било побркано као неко големо повесмо кучина, које су несташни кучићи испод кревета каквог извукли, па га својим шапицама дотле растрзали, докле га нису за сваки гребен онеспособили... Црна хаљина на њему беше такође изгужвана и кађава, чизме

подеране, али и саме дебеле закрпе и остале грозне пукотине беху блатом тако улепљене, да не би могао погодити, где су пете а где ли ђонови.

На срећу Липолиштана попа Тривун је наскоро после те општинске части, а услед неумереног пића, умр̈о; а на његову упражњену парокију дође из кикиндскога диштрикта стари и честити попа, отац Тихомир... Томе су се многи чудили, што да стари попа остави богату своју парокију у диштрикту, а да дође у тако мало и сиромашно сеоце, као што је Липолист... Па и сам стари чича Радисав, најуваженији човек у месту, није могао, а да га једнога дана у својој простодушности не упита:

— А тако ти здравља, оче Тихомире, право ми кажи, што си твоју богату парокију у диштрикту напустио, па да овде, а са нама, нашу сиротињу довека делиш?... Несрећно ти је ово наше село Липолист! Нити нам ваља старо ни младо, ни женско ни мушко; осим тога — спахија са његовим немачким и мађарским ишпанима и пандурима. Богме су то муке, оче Тихомире!... Па сад нам однекуда дођоше и Немци (Бог их убио!), населише ево скоро пô села, спахија им сагради школу па и цркву — а ми ето

кикиндски диштрикт — (срез) обухватао је Кикинду и 9 села око ње, међу њима и Јакшићево место рођења, Црњу; диштрикт је био слободан, није имао спахија̂ коме би кулучио. *ишпан* — настојник спахијин, има уза се неколико *пандура.*

као што нас видиш: сваки дан све црњи и несрећнији!....

Стари отац Тихомир слеже раменима, па тихим гласом одговори:

— Сви су људи, брат-Радисаве, деца Божја; па су и богати и сиромаси моја браћа. Богатима немам чиме и не знам како да помогнем, само ми остаје сиротиња, и њој бих волео послужити...

Чича Радисав није му разумео говора, али је био задовољан благим начином, којим га је стари попа предусрео, и радо је о томе по целом селу говорио: како су Липолиштани срећни људи, како су добили честита и блага попа. Једно је било само што му није годило намети, и што му се на седоме оцу Тихомиру није допадало...

— Неће да пије, а ми смо богме са покојним попа-Тривуном по неку чутурицу винца и ракйце искапили... Тек хајде, хајд! Научиће се....

Тако је чича Радисав размишљао, али се јако преварио, јер попа Тихомир до смрти своје није пити научио...

Кад је стари попа у сиромашноме Липолисту за себе и своју малу породицу скромну кућицу подигао, навалио је на сељаке, који су га сваки дан све више поштовали, да приону, те да, сви сложно радећи, за своју децу и унучад школу подигну. Испрва су се сељаци томе опирали, јер нису могли да појме, нашта њима школе. Та то је за мајсторе и варошане... А нашта ће школа по-

штеном ратару?... А после, и по себи се разуме, да је и у кући већа ваљдица, кад дете на дому причува пилиће, а у пољу прасце и јагањце... Али зато опет добри попа није хтео одустати од своје намере. Чича Радисав му је био на руци, па је с њиме попа ишао од куће до куће, богорадећи и благосиљајући, све донде, док није успео. Кад је школа већ била подигнута, и дође учитељ да отвори школу, сељаци су се надали, да већ кад није части било при полагању темеља, да ће при отварању до колена вино тећи; али кад видоше попу где с празним рукама уводи учитеља у дужност, они се сневеселише, а чича Радисав није могао да отрпи, а да му не примети.

— Оче Тихомире! Та знаш, то је као и у обичају, па не би с горег било људе и трудбенике око ове зграде бар по чашом ракйце понудити — људи смо! рече бојажљиво, бојећи се да не увреди попа.

— Баш зато, што смо људи, постарасмо се за школу за децу нашу а не за ракију... Зар не видите ове пакосне Немце и Мађаре, дошљаке и надничаре наше?... Па како би било, да вам се у пакости својој подсмехну: „Гле, ови Вадраци што год чине, све за ракију чине!“

Радисав се ућута, и није смео даље наваљивати на њега, а остали сељаци и не беху

Вадраци — погрдно име Србима од Мађара, који нас иначе зову *Рацима* (према Рашанима, Србима старе државе немањићске).

толико познати, а да би му смели што приметити... А осим тога, беше седи отац Тихомир и сувише озбиљан и по своме понашању а и по изгледу: ретко се кад смејао, а и кад се осмехнуо, беше то сетан осмејак, пун значаја, а укор такође пун правичне строгости. Благ према сваком, строг према себи... Спољашност му беше важна; величине беше средње, црте на лицу његовом беху као у мермеру урезане: строге, правилне; у црним очима још је тињао огањ, сведок страсно преживљене младости, али душевна његова снага све је то умела укротити. Он стојаше високо узвишен над самим собом.

— Јест — рече стари попа узбуђеним гласом скупљеној гомили сељана — храм је подигнут, у коме ће се деца учити да Бога славе, у коме ће се научити себе и ближње своје љубити и поштовати... Видите ли ви ове подмукле Немце и Мађаре?... Ви се смејете, па велите: „Та то су наши надничари!“.. Јест, они вам данас надниче, а сутра ће вам господарити!... У томе их потпомаже држава, спахија, владика и вера њихова... Они им дају све оно, што од нас на најподлији начин отимају; дају им занате, просвету и власт; дарежљиво пружајући им ваше рођене новце откупљују вам, стопу по стопу, крвљу и зној ем дедова ваших добивену земљу. Вас остављају глупе и у незнању... Та само један тренут да сте размишљали, уверили би се, да вас себи за робове спремају...

Реч беше строга, опора — али истинита... Сутрадан беше школа дупком пуна све мале, лепо и чисто очешљане дечице... И родитељи се већ унапред договараху, које ће на какви занат давати, брижљиво размишљавајући: да л' у Бечкерек, Темишвар или у другу какву варош, где су у оно време све сами Срби трговину, занате, вештину и богатство у својим рукама држали...

Стари попа се радовао томе успеху; али је још много требало учинити, много штошта срушити, да се на тим срушеним развалинама сјајнија зграда подигне.

Народ је био напуштен, па му таки беху и станови, баште, па и жене, деца и људи... Ни о чему се није мислило, него о частима и пијанкама. Роди се дете: пола се села згрне на част; ако жениш сина или ако кћер удајеш, или ако крсно име славиш, још горе и црње!... Совра је пуна вина и јѣствива, а међу гостима ћеш видети и Немца и Мађара и Влаха... па сви се они труде, да што више од отог српскога зноја, од оте српске части са собом понесу.

То гостопримство, та Србинова љубав према ближњему, то неограничено поверење према свакоме човеку, та српска племенитост, то му је уједно и мана, с којом се рађа и умире... Та мана могла је некада бити и врлина, али је у деветнаестом веку пропаст његова!... Знао је то добро стари отац Тихомир, па се зато и трудио да своју општину од извесне пропасти спасе.

— Ја љубим мој народ — говорио је добри старац — и ја не могу мирним срцем гледати, како се сам у својој доброти и невиности упропашћује... Ето дођоше Немци и Мађари, голи и боси, па сада купују наше земље!... Неће дуго потрајати, а ја ћу мојим старим очима гледати, како Србин, како пређашњи газда, како господар ове банатске земље досељеноме надничару надничи... Па смем ли ја то дочекати, смем ли допустити да ми за живота вуци стадо раздиру?...

Тако једнога дана празничног седи стари попа Тихомир, а седу је главу наслонио замишљено на своју суву руку. На столу пред њиме не видиш никакве књиге — живот човечији беше старцу цела библиотека... По столу је прострт леп шарен ћилим, онаки као што га наше вредне сељанке умеју откати...

Сунце је својим умиљатим пролећним зрацима падало на његову седу браду и на шарен ћилим. Соба беше чисто окречена, а на земљаноме патосу нигде једнога трунка од какве нечистоће. Милина ти је погледати по тако скромној свештеничкој кућици! У њојзи нема блата, а нема раскоши: две три сламне столице, чиста бела постеља, у прочељу клупа ћилимом застрта, на дувару виси Мајка Божја, разним шареним позлатама искићена, а пред њоме лепо орибано од цинка кандило... Сељак, кад у таку собу уђе, и нехотице скине шешир с главе, поклони се и пољуби старога попа у руку...

Напољу су цвркутале тице, а ситна сељачка и попина дечица играла су се испред прозора. Час су тапкала у своје мале ручице, час трчала; а кад је неко пало, или друго што смешно учинило, онда су се сви у један глас церекали тако гласно, безбрижно: чинило ти се као да свако од њих у две мале пикуле свира... Сêди попа промоли главу кроз отворен прозор, а деца се сва ућуте и чекају шта ће попа рећи

— Децо, празник је, време је да у школу идете, а одатле ћете лепо сви у цркву...

— Хоћу ли и ја, бабо? пита га његова мала несташна мезимица.

— Ти ћеш остати код куће, ти ниси још за школу, а у цркви правиш много нереда.

Деца се разиђу, а попа и даље размишља у својој самоћи. Сад уђе и црквењак. И он је прешао већ своје средње године; зулуви су му сеђи, али се, чисто и лепо заглађени, пуштају у танким праменовима низа слепе очи. Он је скинуо шешир, пољубио је попу у белу руку, па мирно чека шта ли ће стари попа да му каже.

— Јевреме, на сату је пола десет, иди, па звони на службу; подуже звони, јер ево од некога времена црква је остала празна, а по биртијама све се више беспослена света искупља, па онде троши своје муком и знојем стечене новце...

— — — — — — — — — — — — —

пикула—„мала свирала“, флаута која издаје најтање гласове, пиштн. *биртија* — крчма.

Црква је дупком пуна народа... Јеванђеље је прочитано. На дверима стоји мирно у простој неишараној одежди седи отац Тихомир. И женско и мушко упрло је очи у њега, сваки запето чека шта ли ће строги попа проговорити...

И попа узвишеним гласом поче:

— Храм Божији радује се, што вас на недра своја пригрлити може, вас, који сте га напустили!.. Слуга храма овога милином је обузет, што вам може овако скупљенима казати истину, коју сте погазили; што вас може опоменути на разум, на савест вашу, коју сте својим страстима угушили... Гле! Ваши виногради су неокопани, ваше њиве су неоплевљене, и ви кажете да сте Срби, да сте мужеви! Ваше земље, ваше куће, купују дошљаци, а ви се с поносом дичите: »Ми смо Срби, ми смо јунаци!« Док ваша говеда, жедна и малаксала, траже макар и капи воде, ви донде по биртијама харчите тековину ваших дедова!.. Док ваша деца, боса и гологлава, као сирочад по сокацима шврљају, донде се њихове мајке и сестрице у свилу облаче. Куће су вам јадне, тамне, опале и неокречене; а на лицу ваших жена и сестара с прста је белила и руменила!... Још вас Бог милује, покварена браћо моја, врађајте се с пута који пропасти води...

» . . . Кајите се,
»Док није позвана

муж — јунак.

»Душа к оном, који небом тресе;
»Док је доба, децо, кајите се . .«
Амин!...

Реч беше снажна, језгровита, а српско је срце пријемљиво—земља, на коју се и кукољ и пшеница посејати може...

Истина никоме није мила, али је, бар у себи, сваки признаје. Да се неки роб усудио Нерону казати: »Императоре, ти си тиран!« Нерон би се испрва насмешио, па би од пете до главе премерио смелога несрећника; а после би набрао своје густе обрве, у очима би синуо пламен, који му је свирепо срце раздирао, ноздрве би му се раширile, и он би својим немилостивим гласом грмио:

— Истину си казао, робе! И зато ћеш на вешалима погинути!..

Вешала, тамница, колац и тане... то је од вајкада награда истини... Али наши Липолиштани, мирни синови природе, признавали су да греше; старога попа навикли су поштовати, па су га и слушали; реч му је била строга, али праведна.

Он није говорио противу светаца, него је сву своју речитост управио противу свечара; он није казао да не треба децу крштавати.

— И Исус се крстио на реци Јордану, али се народ није скупио, да се онде опије и наједе, него да чује реч крштенога и крститељеву.

Нерон — Клаудије, император римски (54—68 по Хр.), познат као мучитељ хришћански.

Он није говорио противу венчања, него противу свадаба.

— Донде, докле се ви частите, Немци раде; докле ви пијани поред пуне совре дремљете, време пролази — други напредују, а ви заостајете, или се повраћате натраг у првобитност, у прашниу.

. . . . . .

Беше у Липолисту неки Вилип Мамић, човек плитка разума. Од оца му је лепо имање преостало, али га је он у својој лакомислености брзо презадужио; за њега не беше више спасења... Сам је јурио у пропаст; па тек кад је стао на ивицу свога гроба, он се тргао, али се није могао више вратити.

Он беше готов да прода целу своју дедовину. Немци су за то чули, отидоше спахији, узеше новаца, па дођоше, да му је откупе.

Али је пре њих дошао попа Тихомир.

— Вићо — рече благим гласом — ако не може друкче бити, него баш да мораш своју очевину и дедовину продати, а ти бар гледај да је не даш Немцима.

— Ал' ево, попо, где се од наших баш нико не јавља; а на мене навалише Чивути, те ми траже и главно и камату... те ако ја не продам, продаће суд...

— То ће и бити — рече попа замишљено, гладећи своју седу браду — ал' зато опет не сме српска земља у немачке руке прећи! Та зар ти не би било стидно да код Немца наполицу радиш?...

— Те како! одговори снуждено Вилип, па онда слеже раменима и онако полугласно дода̂де: ал' шта знам?... Суђено је некоме да погине од пушке, некоме од топа, од сабље; а мени, попо, да под туђим плотом од глади умрем...

И њему, сиромашку, потекоше сузе низ збрчкано лице.

— Све ће још добро бити!... Само за два три дана причекај и не дај земљу Немцима; за остало ћу се ја постарати...

Кад му је Вилип обећао да ће по његовом савету радити, попа га благослови и оде право чича-Радисаву.

Старац се јако обрадовао доласку попиноме, а млађа чељад, пољубивши га у руку, изнесе пред њега млека, сира и меда, и већ што је Бог дао једној задружној сељачкој кући.

— Узми, попо, понуди се; па баш ако си вољан, ево нека ти баба Макра изнесе и чашицу ракйце...

Кад је баба Радисављева изнела ракију, попа се лепо захвали, али не хте ни од чега да окуси.

— Знаш, брате Радисаве, другим сам ти послом дошао... а за јело и пиће има још у Бога дана, најешћемо се и напићемо се. — Него онај несрећни Вилип увалио се у дугове, па сад дође време да прода и кућу и земљу, и то Немцима!...

— Па шта му ја могу, оче Тихомире?... Ето и ти си га опомињао, и ја сам му го-

ворио, па је ли кога послушао?... Знаш, кад оно лане у пролеће дође време орању, а он пијан у биртији продаде и коње и волове, па му земља неузорана. Е, па сад реци, попо, ко ће онакоме помоћи?...

— Добри људи! доврши попа Тихомир. Ти си, брат-Радисаве, лањске јесени лепу крајцару за продату храну примио, а ти ниси баш од оних, што своју тековину по биртијама харче?... Што не би ти његову земљу купио, него да је купују дошљаци Немци?...

— Јест, попо, али ја и сам имам толико земље, да једва могу да је савладам —

— Да, да! — рече попа — ал' имаш и деце и унучади, да су ти живи и здрави! Па кад ти сви они поодрасту, а ти ћеш тек онда видети да ти је земље мало!... А после, ми не смемо допустити да нам ови дошљаци земље откупљују, па макар се знали и ревенити... Кол'ко имаш ти готовине?...

— Ја, попо? рече чича Радисав чешкајући се зловољно по глави. Та, знаш, могао бих за невољу саставити тако до три хиљаде шајна.

— А кол'ко би могао чича Мата Срејин одвојити?...

— Мислим да би и он могао тако до две хиљаде; али не знам насигурно — додаде полако.

— Е, па и ја сам уштедео тако до једне хиљаде... а толико је доста, да му сво имање откупимо: Кућу ћемо му дати, па

нека он са својом дечицом живи у њој, а земљу да му дамо наполе; па ако буде човек, може временом све повратити...

Тако је и било.

Вилип Мамић постаде вредан човек, није више одлазио у биртију, није харчио своју муком и знојем привређену крајцару; жена вредна, деца дорастоше за посао; њива му је на време узорана, виноград окопан и опрашен, кућа чиста и окречена, а на тавану пуно пшенице и кукуруза.

Од ото доба у Липолисту није могао Немац ама баш ни једну стопу српске земље купити: земља је прелазила из српских руку опет у српске руке.

То се, наравно, Немцима није допадало, а још мање спахији.

— Шта — рече једнога дана зловољно скупљеним око њега ишпанима — зар један рацки попић да ми поквари планове?... Ове Раце сам мислио раселити, а на њину земљу настанити Немце и Мађаре... А сада?... И он ћуташе дуго замишљено, после се диже са своје свилене наслоњаче, па је дуго ходао горе и доле по персијским ћилимима застртој дворани; а кад је опет заузео своје место, он погледа строго своје послушне званичнике.

— Господо, измислите ма какав начин, којим би се могли опростити овога несрећнога попа!

ишпан — настојник на имању спахијну.

Ишпани и фервалтери разиђоше се ћутећи и правећи у себи разне комбинације, од којих је свака на пропаст оца Тихомира смерала....

. . . . . .

Беше јесење време, небо је било сиво — Петефи каже: суро као солдачко јапунце — по вас дан пада она ситна хладна киша, по сокацима блато; кроз село ретко да пропутује неки путник, а и кад прође, коњи му једва миле; на сваки по сахата кочијаш ће их зауставити, протрљати им уши и причекати да се мало издувају, па онда ће се попети на своје место и сасвим благо, чисто тепајући, храбриће уморне коње.

— Хајде, доро! хајд, ђого!...

Звизнуће по зраку мало бичем, али ни једнога неће ошинути: Србин је и према животињама добар и милостиван.

Попа Тихомир је седео у својој соби, па гледа кроз стаклене прозоре на улицу и замишљено посматра жуто лишће, што се са липа и багрења, трепереħи по влажноме зраку, у блато спушта.

— Таки је и живот човечији — рече у себи, тужно осмехнувши се — баш као и ово лисје! Док је било свеже и младо, радо је примало под своју мирисну хладовину уморенога путника, а сад: ено га у блату! Мало после проћи ће туда неки човек или дете,

---

фервалтер — управник на спахилуку. *правећи разне комбинације* — домишљајући се разним начинима, плановима. *солдачко јапунце* — војнички шињел.

па ће га нагазити, и тим је свршена историја једноме животу... Човек се рађа, расте, ради и умире... Дођу пријатељи, усаде му крст чело главе, на његовоме гробу засеју цветне лејице, оплачу га и одлазе кући; за њима долазе други: погазе оно посејано цвеће, ишчупају му крст чело главе, да му ни спомена не буде!... То је тужна историја целог човечанства!...

У таке тужне мисли удубљен сеђаше још дуго размишљајући о животу човечијем сêди попа Тихомир; док уједанпут застаде, погледа боље кроз прозор, виде где се нека кола приближују: Коње тера неки старац, кога он донде није виђао, а за његовим леђима седи једна жена, у голему једну мараму умотана.

— Куда ли ће ови сироти на овоме гадном времену?...

Али они стадоше пред попину кућу. Човек онај закачи уздице за левчу, скиде се доле с кола и стресаше воду са свога грубог шешира, уђе на мала врата, а жена за њим; куцнуше учтиво при уласку у собу, уђоше унутра, и пољубише попу у руку...

Отац Тихомир их прими с обичном својом благошћу.

— А каквим добром се ви наканисте по оваквоме времену?...

— Богме, попо, и није добро — рече човек што је довезао жену. — Ето видиш, ова млада пада ми као кума, ја сам је (да

простиш!) и крстио, још беше покојни попа Трива жив (Бог да му душу прости!)...

— Па сад? питаше отац Тихомир.

— Па се ето и удала. Попа Трива је и привенчао за некога спахиског бирешa, Мату Брдаровог; а ја сам ти опет у спахије одаџија на пустари.... Е, па шта знаш, попо?... Отац ми беше некада газда, а ја?... Људи смо, попо, људи! А душа хоће хлеба...

Тако говори одаџија, а попа га стрпљиво слуша.

— Те јутрос некако послом окајасим се њиховој кући; кад тамо, а оно шта је? — Ларма, лом, стоји читава баталија!... Мислим се, да се нису бирeши потукли? — Знаш попо, то код њих често бива. — Уђем ја унутра, кô велим: ако буде мој кума-Мата слабији, да му му будем на руци... Е јест, ал' имаш шта и да видиш!... Моје јадно кумче лежи испребијано на земљи, а несрећни Мата грува је чизмама. Боже мој! Није да је бије кô што је бије, знаш вечер онако се ни марва не удара. Ето, попо, па гледај сам...

И он скиде дебелу мараму са младиног лица.

Староме оцу Тихомиру застаде дисање у прсима. Он у своме веку није видео таке лепоте, тако дивнога створа, као што беше

бирeш — наполичар. *одаџија* — чувар који седи на ком спахиском салашу (имању), *пустари*, земљи која се не оре (утрина, испуст) него се остави за испашу стоци. *баталија* — бој.

млада која је пред њиме стојала. Лице јој беше бело, као од карарског мермера, очи велике, па их је у своме урођеноме стиду оборила, да још дивније изгледа; загасите трепавице су бацале танку сенку, рекао би, на снег — јер се ни с чим другим не могаше сравнити белина и нежност несрећне младе...

— Сад гледај, оче!...

И човек узе сироту младу за руку, откри јој и један и други рукав до рамена: По белој кожи пружали су се големи модри отоци од бесомучних удараца... После јој старац отпучи напршњак... Ах, и по тим облим, белим грудма вијаху се округле модрице, које су бирешке чизме на несрећној млади оставиле.

Попа Тихомир је дубоко уздахнуо.

— Луд је, или побеснео! рече полугласно... Сирото, јадно створење! додаде после, ал' даље није умео од зачуђености ништа проговорити. За њега беше неразумљиво како је могао, како је смео човек и руку подићи, само да припрети овако дивноме створу, као што беше ова млада, на којој свака цртица беше сведок мирне савести, благе и кротке нарави.

— Па сад кажи ти, оче попо, може ли она са онаким нечовеком, као што је тај Мата, живети?

карарски мермер — цени се због белине, и што се из њега најбоље могу вајати кипови; копа се у Карари у Италији.

— У Светоме Писму стоји: „Љубите друг друга!“ рече попа, али му је глас дрхтао. Први пут је можда оно говорио, о чему није био убеђен... Та ко би још могао љубити чудовиште?!

Млада подиже своје велике црне очи горе. Хтела је нешто рећи, али се реч изгуби у јецању...

— Умири се, драга моја! рече попа и понуди јој једну столицу, да се мало одмори. Она седе, а до ње се посади њен кум, чича Павле.

Кад се млада мало утишала, онда је попа поче испитивати:

— Драго моје дете, па кол'ко има година, каке си за тога човека пошла?

— Оче! рече кроза сузе сирота млада — сад је четврта година.

— Па имате ли дечице?

Млада обори очи доле, уздахне дубоко, па онда тужно додаде:

— Немамо!

— А јесте ли се досада лепо живели? настављаше попа.

Она, сирота, опет уздахну и гледаше тужно преда се.

— Лепо смо живели, оче!

А њен кум додаде:

— Лепо, попо, те још како лепо! Знаш, што но реч, као голуб са голубицом. Никад рђаве речи, никад опора говора, но све лепо, благо — милина је било видети их! Не знаш које ће кога пре послушати, ко ће коме пре

чашу воде донети... Теке ето има две три недеље, како он поче све опорије с њоме, те јутрос ето шта учини, несрећник!... Чйни ли су, мађије ли?... А Бог ће знати шта је и како је! Текер видим да није добро!...

— А да те није ко опањкао у њега, драго моје дете?...

— Не знам, оче! Онде су на спахйској пустари све сами биреши, људи прости, као и други паори, али су поштени, и досад смо се са свима лепо живели...

— А ишпан? питаше попа узнемирен... И ишпан је тамо на пустари?...

— Јесте, оче!... И млада застаде, као да би се хтела нечега сетити... Јесте, онде је и ишпан, онај гадни пегави Шваба, што нам сваки дан по педесет пута опсује рацку веру, Бога и свеца!... Ох, оче, сад се сећам, несрећница!... Има ваљда три недеље, како са мојим Матом све нешто шапуће; и синоћ је код њега седео скоро до пола ноћи. Дође кући, ја хтедох да му свучем по обичају чизме, али ми он не даде, свукао их је сам; после их је тресну чак иза врата. То беше за мене тешко, пођох се разговарати с њиме, он је ћутао; а кад сам му се примакла ближе, он ме немилостиво отиште од себе, после ми рече потмулим гласом да сам... Ах, ја вам то не могу казати, то што ми је он рекао, оче... ја то никад нећу бити...

— Ви сте муж и жена, ви треба да будете једно тело и једна душа, драго моје дете! Ти треба да идеш кући, да се поми-

риш с њиме, да га молиш, да га блажиш и да му опет кажеш да га љубиш... Тако и само Свето Писмо заповеда.

Млада је сва дрхтала од страха.

— Кући? рече упрепашћена... Ах... оче, оче! Тамо се никад више не смем повратити! Та ето и кума Павла запитај, нека ти каже шта је јутрос видео?...

— Она не сме кући — рече чича Павле — убиће је, несрећник. Та ето јутрос извадио је из чизме нож, оштар као бријачица — да му га нисам истргао из руке, распорио би ово јадно сироче.

Попа Тихомир ћуташе замишљено. Многе је мисли претурао по памети, а није могао ни на једну да дође, која би спасти могла ово јадно створење.

После је опет стаде питати:

— Имаш ли мајке, или оца, или други какав блиски род?...

— Никога више немам, оче! А и нисмо старином одавде из Липолиста; далеко тамо преко Тисе лежи село, откуда смо се амо доселили... Стари кума Павле, он је сва моја својта и родбина...

— Па лепо, чича Павле, а ти је за неколико дана прими к себи у кућу, док се он мало поутиша; а ја ћу, колико сутра, отићи на пустару, говорићу му, саветоваћу га: све ћу чинити колико је у моћи једнога човека.

Чича Павле се почеша по глави, после слеже раменима:

— Попо, драге воље бих моје добро кумче примио у кућу. Али видиш, ја сам ти по вас дан и по сву ноћ на спахинској пустари, само ми је баба код куће; а шта ће јој она и како ће јој помоћи, ако је онај зликовац нападне?... Него, знаш, учини ти души места, причувај је за неки дан, док она себи службе не нађе. Попадија ти је и онако умрла, имаш деце — да су ти жива и здрава! — па нека их она причува, окрпи, измије, опере... А вредна је сирота баш као кртица.

Попа ћуташе премишљајући о томе, и није знао на шта да се реши... Напослетку устаде разбуђен големим саучешћем према страдалници.

— Па добро — рече — добро, чича Павле, а она нек остане!... Данас имам један погреб, те не могу с тобом на пустару, а ти гледај, те ограби времена, и дођи сутра с колима, да ме тамо одвезеш, јер ја кола немам...

Чича Павле пољуби попа у руку, и оде; а попа узе младу за руку и одведе је у собу, где су му деца била.

— Ето, драго моје дете, забављај се за неки дан с децом, те ваљда заборавиш терет и тугу своју?... А после додаде онако за себе: кад би се то заборавити дало...

Попа оде на погреб, а деца се скупише око младе и миловаху је својим ручицама по снежноме лицу. Она их гледаше пуна се-

стринске љубави, а сузе јој блисташе у великим црним очима.

Сутрадан, тек што је подне превалило, дође са колима чича Павле.

— Ево кола чекају, оче попо: ако си спреман, а ми да идемо. Има добар сахат касати до пустаре; а после се треба за времена и вратити...

Кад су стигли на пустару, нађоше Мату Брдаровог: наслонио се на астал и гледа замишљено преда се... Снажан је то момак био, тај Мата: широке груди, мишићи на рукама као да су од гвожђа ливени, лице је имао мушко, црте правилне, само сувише оштре, јаке; јабучица испупчена, вилице широке. Све на њему показиваше ону продржљиву смелост, која би се иначе могла примити и за карактеристику целог народа.

Кад је видео попа Тихомира, он се дигао с места; али га није смео погледати, нити га је пољубио у руку.

— Мато, ти си твоју добру жену злоставио — поче попа.

Мата се трже, као да га је неки ожегао, али ћуташе.

— Ти си заборавио на своју заклетву, ти си погазио завет твој, ти си заборавио шта си пред Богом и пред људма обећао.

Мата ћуташе, а лице у светога свештеника дође румено, очи му севаху од узбуђености.

— Ти си бйо друга свога свирепо, немилостиво; ти си ногама газио оно тело,

које си љубио, које си се заклео до гроба љубити и од сваке беде и напасти штитити... Ти си...

Мата га потресеним гласом прекиде.

— Попо, она је к...а!... Даље није умео говорити, оборио је закрвављене очи доле, и ћуташе немо, потмуло...

— Ја сам читао Свето Писмо — продужаваше ватреним гласом попа: Свако је словце у њему свето, свака реч истина вековима освећена... Јеси ли кадгод погледао у очи твоје несрећне младе?... У њима је написана невиност душе њезине, благост, кротост и она мученичка стрпљивост... Она је драги камен, који си ти у блато бацио; она је срећа, она је љубав твоја, а ти си је пребио, уништио! Ти си убица живота свога!... Мато, прими своју младу натраг, моли је да ти опрости: она је блага, опростиће ти; заветуј се да ћеш је наново љубити, до гроба свога љубити!... То и Свето Писмо заповеда.

Попа је стао и чекаше Матина одговора. Мата се борио собом, и баш у тај мах мину испод прозора ишпан. Мата је то видео, па се окрете попи.

— Оче, она је —

— Ту реч не смеш више изговорити — рече строго попа. Она је блато на души твојој, отров који ти срце раздире!... Покај се, и прими своју жену натраг.

— Никад, попо! — рече одсудно Мата.

— Бог нека се смилује на тебе! — у тузи погружен рече отац Тихомир. Бог нека се смилује и на оне, који су у заблуди, који су на путу грешноме!

Попа изиђе напоље, а за њиме стари чича Павле, коме су у очима још сузе трепериле.

Напољу је кроз голо грање и дрва ветар хујао, а пред густим тавним облацима летео је орао.

— Биће непогоде, попо: да се мало пожуримо! Видиш ли оног орла, што пред облацима лети?... Ти облаци носе град, а онај орао јури, да надлети облаке, како би се од града спасао...

Ветар беше хладан, а седи отац Тихомир сиромашки одевен и знојав, па је на томе путу назебао: добио је јаку грозницу, од које се тек после седам осам дана предигао.

За сво то време болести не одступаше од постеље му млада, прогоњена жена... Она гледаше са детињом љубављу свештеника. Често, кад би се уверила да спава, она му је љубила руку, а после би своју слабу ручицу метала на хладан дувар, да се као расхлади, па би њоме хладила усијано чело свога заштитника:

— И њега је упропастио, злочинац!... њега, доброга оца свију сиротих остављених! — говорила би тужним гласом — њега, пријатеља целога човечанства!... Ах!...

. . . . . .

Кад се стари попа предигао, прва му брига беше да обиђе школу и цркву, а и осталу парокију. Празник светога Арханђела се ближио, требало је и водицу осветити: замотао је дакле свој дрвени крстић у петрахиљ, па се дигао на посао.

Уђе у школу, поздрави се с учитељем, благослови децу, прегледа их, и врло је задовољан био, што их је све на окупу нашао, а још више, што је сваки из свога предмета разумно и лепо на свако његово и учитељево питање одговарао.

— Чија је ова земља, коју ми радимо и обделавамо? питао је једно повеће ђаче.

— Српска — одговори му дете.

— А откуд ти знаш да је српска?

— Отуда — рече дете — што су је Срби од Турака оружјем освојили.

— А ко влада њоме?

— Цареви аустрйски, који и осталим круновинама ове државе владају.

Другу децу је опет испитивао из рачунице, из земљописа и других предмета, и беше пун задовољства, што ти будући грађани у свему напредују...

После је ишао од куће до куће: где је нашао нечистоту, покарао је домаћицу; где је видео раскош, укорео је мужа; где је наишао на распру и свађу, гледао је да посвађане измири; болесника је утешио, неутешноме је наду улио... Тако је радио чесити отац Тихомир.

Кад се дома вратио, Марта — тако се звала она прогоњена млада — она га је на малим вратима с једним писмом у руци чекала.

— Оче Тихомире, ово писмо оставио ти је спајински пандур. Шта ли ће с тобом?...

И попа је видео како се у младиној руци писмо тресе: она је дрхтала у страху, да се што са добрим попом не догоди... Попа прегледа коверту на писму; види да је преко жига ударен печат поште темишварске.

— Писмо је из Темишвара, драго моје дете; али ко га пише, шта ли ће са мном из Темишвара? Та ја онде слабо и имам познаника... После погледа у црвен велики печат пошиљачев. На њему је стојало: „Конзисторија Епархије Темишварске“.

— Шта ли ћу ја конзисторији? питаше се сам; а кад је ушао у собу, отвори писмо, и стаде га у себи читати.

У писму је ово било написано:

„Честњејши отче Тихомире!

Дне 21 нојеврија да сте непремено предстали конзисторији ове Богом благословене епархије поради исљедованија почињених саблазни у вашој от нас дарованој вам парохији.

Дне 17 нојеврија 1833 љета.

ЕПИСКОП
САМУИЛО“.

честњејши — „многопоштовани“. *непремено* — без одлагања, без промене.

Самуило — ако није измишљено име, можда: Маширевић, владика темишварски 1853 године; 1864 митрополит, 1865 патријарах.

Попа Тихомир је пребледео као листак хартије.

— Саблазан?!... повтораваше сиромах попа. У мојој парохији саблазан? Боже, Боже мој! Шта још неће човек за свога живота дочекати?!

Писмо је отац Тихомир примио 19 новембра, а 20 се кренуо на пут....

Хладан ветар хујаше банатском равницом; блато на друму беше тек упола смрзнуто. Коњи су били чича-Радисављеви, истина добри, али на такоме путу ни најјачи не би могли покасати: ишли су лагано, ногу пред ногу. Ситан је снег вејао. Торњеви од околних села изгледаху као неке големе тавне сенке. Кад су кроз села пролазили, ретко се где чула песма ил' други какви весели гласови, све је тихо, мирно; само понеки пас на вратима што мало залаје, ал' и он се брзо враћа у шталу или вајат, па се с децом и с мачкама заједно греје поред топле пећи.

Староме попи беше зима, али је трпељиво сносио, све док нису стигли у Темишвар; а ту их је и ноћ ухватила. Ту је у гостионици морао одмах у постељу лећи, јер га је грозница почела трести.... Кочијаш се дао у бригу због доброга попе, али сутрадан му беше лакше; он се дигао, очистио своје хаљине, обукао се, и чист, ошишан и очешљан, као што приличи честитоме свештенику, оде у конзисторију.

Кад је ступио у дворану, ту је застао владику, где је већ заузео место у горњем

челу за једним столом, на коме је зелена некад чоха одавно пожутела.

Владика беше човек омален, дебео. Лице му беше једро, али зато су се око очију опет виделе оне борице, што се ка слепим очима и доле низ испупчене црвене јабучице пружају. Брада и коса беше му седа, и да их је чешће сапуном прао, изгледале би као снег беле, а овако, занемарене, беху од силнога дувана жуте, чађаве; хаљине местимице од палидрваца прогореле... Остали калуђери изгледаху још јаднији и несрећнији; свако је лице било израз оне подмукле пустињачке глупости.

Кад је угледао попа-Тихомира, он је отворио своја дебела уста, па је бленуо у њега: чекао је да по обичају метаниште пред њим; али попа то није учинио, него га је просто пољубио у руку. А и ту му је бледо лице поруменело, стидео се сâм од себе, укоравајући се, што да љуби у руку тога подмуклог дембела, који ни од какве користи није ни себи ни човечанству, који живи, да своје ближње оглоби, да се наједе, напије и да — спава....

Он с поносом стаде пред те глобаре повереног им стада. Очи му синуше пуне израза, пуне самосвести, и он с презирањем гледаше у ту из пустиње доведену гомилу црних судија.

— Ваша екселенција — рече мирно — заповедила је да данас предстанем овој че-

---

екселенција — „преузвишеност“

сној и узвишеној конзисторији... И он је опет поруменео, јер он није те калуђере држао ни за *чесне* ни за *узвишене*....

Владика је набрао чело, јер од потчињеног му свештенства још се није нико усудио да пре њега почне говорити.

— Јесте, ја сам заповедио да ми дођеш: имам с тобом рачуна, који ћемо, у име Божије, пречистити.... А знаш ли какви су ти рачуни?... И он гледаше својим малим зиравим очима оштро попи у зеницу.

— Не знам, екселенција — рече попа мирно....

— Не знаш, јâ; али ћеш да знаш!.... Мораш да знаш!...

— Кад ми ваша екселенција каже!...

— Мени су стигла известија и од њиховога благородија господина барона Винтертала, вашега спахије, и од ваших парохијана, да сте ви, отче Тихомире... јеретик!... да сте атеиста!... да народ одвраћате од свете цркве и наше православне вере!... Је-л'-те, отче, како вам то звони?... Па још кад вам кажем да сте... ал' то ви и сами знате!... додаде подмукло осмејкујући се христољубиви епископ епархије темишварске.

— Не знам — рече мирно попа — све док ме ваша екселенција о свему тачно не извести...

— Е, па ево да ти кажем: да сте од бирεша њиховога благородија, спахије, жену

јеретик — кривоверац. *атеиста* — који одриче да има Бога.

присвојили... младу, лепу жену... Ха?... И владика се весело церекао, па онда пакосно додаде: И та лепа млада у вашој кући живи... Ха?...

— То је истина, ваша екселенција — рече попа узвишеним гласом — та млада, која је врло лепа, живи у мојој кући, с мојом децом... И донде ћу је држати, докле год не нађе службу, или се не врати своме законитоме мужу...

После се тога стари попа још више исправио, и с поносом гледајући у глупо владичино лице, рече даље.

— А зар ја нисам, и као човек и као свештеник, позват: голога да оденем, гладнога да нахраним, незаштићенога да заштитим, а сирочадима да будем отац?... Та млада је, ваша екселенција — сироче!...

Калуђери су се сви у глас смејали... А кад су они чули глас поштења, те да га у свакоме звуку попиних речи познаду?!..

....и да сте, отче Тихомире — развлачећи речи додаде владика — и да сте с њоме у незаконитоме....

Попа Тихомир пребледе као смрт, али је био миран и пун достојанства.

— Ваша екселенција, ја нисам јеретик, а нисам атеиста! То ће посведочити школа и црква, које су мојим трудом подигнуте и улепшане, то ће посведочити моји побожни парохијани, које у цркви сваке недеље и празника поучавам!... А млада?... О њој ћу све донде очинску бригу водити, докле се

с мужем не помири, или док себи другога крова или заштитника не нађе....

Владика се окрете конзисторйскоме нотарошу, који је у једном крају собе писао.

— Јесте ли све преписали, и питања и одговоре?

— Јесам, ваша екселенција.

— Сад напишите решење: Да се свештеник г. Тихомир осуђује на два месеца епитимије у манастиру Златици, а то је од 1 децембра до 1 фебруара идуће године; да му се парохија липолишка одузима, и да се премешта у влашко село Сато Серман....

После тога се окрете попи и питаше га пакосно:

— Јесте ли ме разумели?....

Попа Тихомир беше миран.

— Јесам, екселенција!....

Он се поклони, па, и не погледавши више у владику, изиђе из дворане....

. . . . . .

У двору спахйскоме даје се част.

У прочељу седи спахија, а до њега заузео с десне стране место онај пегави ишпан са пустаре.... Њихово благородије наточило је својеручно себи и ишпану чашу вина.

— Ова нека иде у здравље моме оштроумноме Шелингу! — рече спахија, а остали сви прихватише са: „живео!“....

— Видете ли, господо, — продужаваше спахија задовољно — ја све држим, да ће

нотарош — секретар, бележник. *њихово благородије* — т. ј. барон, спахија.

овај мој Шелинг пронаћи неку нову локомотиву, којом ће све ове Раце у месец преселити....

Сви су се грохотом смејали.... Та досетка беше за њих јако оштроумна.

— Па како те је дочекао рацки владика, ха?....

— Врло љубазно, благородије!

— А кад је видео дукате?....

— Синуше му очи као у змије, кад хоће да прогута жабу.... Верујте ми, благородије, да сам их дуже држао на длану, одгризао би ми сву руку: тако је грамзиво гледао у њих.

— Ха! ха! ха!... смејао се спахија. Па шта ти је обећао?

— Да ће га преместити у влашко село Сато Серман... сиромашно село, а он не зна влашки.... Од муке ће пресвиснути....

Тако су се у спахијскоме двору веселили и разговарали уз добру чашу мађаратског вина, док се стари отац Тихомир кући враћао. У повратку беше пут бољи, смрзло се, те су коњи лакше теглили; али у попиним грудима беше терет, једва је дисао. Ветар беше хладан, а он је са чела зној брисао....

Кад су дома стигли, Марта је стојала на вратима.

— Оче Тихомире, ал' си пребледео!.... рече узнемирена млада.

— Грозница, драго моје дете!

локомотива — железница.

Али то не беше обична грозница, то беше тифус, од кога се није више предигао.

. . . . . .

Пред мртвачким сандуком стојала је нема гомила гологлавих сељака; нико не нарушаваше ту мртву тишину, ниједна реч, ниједан уздисај... Голем је губитак био, неописана туга; једна суза не би умалила терет, који је као стена на грудма читавог народа почивао....

Стари чича Радисав је дуго ћутао. После се саже, прекрсти се и пољуби попу у оно бледо, мудро чело; затим га узе за суву руку. — Ту је задрхтао глас старога ратара, сузе му потекоше, а он је својим храпавим гласом цвилео.

— Бог нека ти душу прости, добри пријатељу и учитељу наш!

— Отац си нам био! — рече болно уздишући Вилип Мамић.

— Отац свију сирочади! — јецаше она лепа, прогоњена млада — пријатељ свима беднима! заштитник прогоњенима! учитељ целог народа!... И тебе нам отеше ти подли отмичари....

Из очију свију сакупљених потекоше сузе... И баш у тај мах пројурио је туда на четири врана коња спахија са ишпаном. Мислио је насмејати се: али, кад је видео голему тугу, и нехотице скинуо је капу... Ветар је хујао, и он је чуо за собом клетву уцвељенога народа, па је дрхтао од страха...

1875.

МИЛАН

(слика из године 1848.)

Године 1848 усудише се и Срби гласом читавог једног народа грмнути:

— Слобода или смрт!....

Та се песма није допала немачкој, а још мање мађарској господи.

— Шта — рекоше — зар и робови да имају права на своме прљавом језику обесвећавати ту реч, која је само наша својина?.... Мађарски грофови, немачки барони... јесте: за њих је слобода! за њих је господство!... А Раци, Власи, Хрвати и Словаци?.... Хе!

У Кикинди је прво дошло до сукоба између војске мађарске и Срба, још 12 априла, а због овога: Кенђелац, чиновник окружни, желећи да га народ изабере за окружног (диштриктског) судију (сенатора), обећаваше да ће му се без наплате вратити земљишта, која су му насилно купљена за државну баштину; али кад га изабраше, он, наравно, не могаде одржати обећања, те се народ побуни на њ, а он дозва војску, па кад виде опасност, утече. Две судије окружне (сенатори), Чончић и Исаковић, умириваху народ и одвраћаху од сукоба с војском, зовући га на предају, али се на то народ још више разјари и убије Чончића.

У септембру исте године слали су Кикинђани војводи српском, Стевану Шупљикцу, молбу за молбом, да пошље војске у Кикинду, јер сав народ једва чека да се побуни. Војвода се најзад одлучи, те пошље храброг Јевту Барајића „Крилатог“ с нешто војске. Он је пошао 30 септембра ноћу и првог октобра стигао је пред Кикинду. Ево његова извештаја о том походу: „Кад стигнем код Кикинде, ту одмах чиновници са много народа изиђу и

Хе!... Та то су робови круне Св. Стевана, створени само зато, да дворе два господујућа племена Немаца и Мађара?

Тако говорише насилници и угњетачи српског народа и послаше своје извежбане регименте противу шаке побуњених Раца, да их пале, сатиру и поробе.... а послушни војници испуњаваху строге заповести немилостивих старешина.

Села, каја се не хтедоше пред мађарском заставом поклонити, бише попаљена; људе, који се усудише свој глас у одбрану правде и слободе подићи, ударали су на муке, па после, онако бледе и измучене, попеше их на вешала: нека се тако грозним примерима усаветују бунтовници и незадовољници!... Па и цркве, у којима се седи служитељи светога

поздраве ме. Позовем их на оружје. Један сенатор [члан магистрата кикиндског] одговори, да би то било опасно по народ. Кикинђани повичу, да су њихова господа све сами мађарони [који држе страну Мађарима], да их треба повезати, а нарочито сенатора Маргетића, јер он народ одвраћа, кога и узмем под присмотру. Сутрадан, 2 октобра укаже се непријатељ од Башахида... На први топ дође непријатељска војска у неред, на други поче бежати и посукта у Кикинду, да се спасе, али бодри Кикинђани дочекају их на дохват и стану тући.... Почнем живо пуцати из топова и принудим непријатеља, да уступати почне, и најпосле се повукао сасвим са бојишта. После битке одем опет у Кикинду, где ме млого народа код варошке куће дочека, ја их наново позовем на оружје. Сви ми на то обећају да ће све и сва чинити, да се отресу јарма душманског, на које ја издам наредбу војсци и у сва окружна села пишем, да се народ диже на оружје и к мени упути. Истина да су људи устајали и к мени долазили, али нису у маси и гомилама, како би укрепљен непријатељу отпора дати могао«.... Чувши да је Микло потиснут (1 окт.), и Барајић се морао повући, те се крене ноћу, 2 окт., преко села Ороспамоша, Црње и Итебаја и склони се у Батош (3 окт.), Мађари су се после тога љуто осветили Србима.

Свети Стеван — првовенчани краљ мађарски, 997—1038.
регимента — пук.

олтара усудише умилним словенским језиком Бога славити, беху похаране, попаљене....

Свуда на све стране пустош, свуда крвави трагови беснила, насиља и неправде....

Сад већ дође ред и на Кикинду.

Једни тирани хтедоше и у њеноме срцу отворити крваве изворе, да у њима утуле жеђ свога беснила и освете....

Једна гомила сељака усудила се на отпор устати. Беше их сто, двеста другова; сво оружје њихово беху исправљене косе, две три ловачке пушке и она самосвест, да су Срби, па да су им и дедови, презирући јарам ропства, гинули за слободу.

Само један старац беше у целој гомили, што је у руци носио белу неку крпицу. Он говораше гомили да се преда, јер ће изгинути.

— А зар у ропству има живота?... рече један младић, коме су Мађари оца обесили само зато, што се усудио рећи да у *земљи угарској има и — Срба!*....

— Ал' живот, живот!... Хеј децо!... рече чича, коме се у ропству милило живети — па имање наше, па деца и жене наше?!....

— Све нек изгине! звучним гласом говорио је младић, коме насиље мађарско у срцу не остави ни једне капи, која не би на најстрашнију освету мислила.

— Да изгинемо!... И крв ће наша пред големим светом сведочити *да је српска земља, коју су Срби крвљу својом росили.*

У томе дође и парламентар из мађарске војске, бесан Мађар на помамноме ждрепцу.

— На смрт и живот, на милост и немилост предајте се!....

Гомила ћуташе немо, нико не рече ни речи; само се онај старац диже: у руци је завитлао ону белу крпицу, па сасвим понизно проговори;

— Ја се... ево ја се предајем!...

Један из гомиле истрже му ону крпицу из руке, а стотину гласова угуши његов један глас са пркосећом грмљавом:

— Не предајемо се!...

Парламентар одјури изненађен јогунством те мале гомилице, која се и без оружја на отпор спремаше.

Топови загрмеше, и већ понека бомба истериваше густе облаке дима и пламена из сувих тршчаних кровова.

Сад нагоше хусари, сигурни да ће се разбећи ти рацки мишеви, само док угледају гајтане на њиховим шареним доламама, а то ли кад виде сабље, карабиље и пиштоље!...

Али се љуто преварише.

Капетан ескадрона паде од косе онога младића што му оца обесише.

— Ово је теби за душу, оче мој!... рече разјарени младић, а после потеже косом, да и другога преполови; али се коњ у тај мах пропе на две ноге, те својим грудма заклони

парламентар — изасланик који се шаље непријатељу, да преговара с њим. *хусари* — коњаници с пушкама *(карабиљима* — карабинима) и сабљама.

хусара. Оштра коса звизну по зраку и верноме вранцу пресече гркљан до половине врата.

По примеру младићевом борила се и остала гомилица; и већ многи крвави лешеви шарали су зелену утрину поносите Кикинде.

Сад дођоше пешаци.

Батаљони командант командоваше: „Плотун!“

Хиљаду пушака плану, први, па онда и други пут...

Кад се дим разишао, од упорне гомилице није се видео ниједан жив... само онај старчић викаше рањен:

— Пардон!... Ја се предајем!... Ја сам био на мађарској страни!...

Хтеде он још говорити, али му се један из батаљона примаче, те га бајонетом за свакад мађарској партији осигура... После му онако крвавом испремета џепове, преви оно неколико банака што се у њега нашло, па их лепо и пажљиво сложи у шпагове своје шарене доламе... Па онда поругљиво рече:

— Ти си на мађарској страни!? Ја као рођени Мађар постао сам твој законити наследник!...

*

Разуздана гомила бесних Мађара, која нигде на отпор наилазила није, јураше као

Пардон! — милост!

бесомучна из једне у другу улицу, с једнога на други крај Велике Кикинде.

Где су на живот наишли, сатрли су га. Благо су отели, куће су попалили!... Унуци Монгола крвавим траговима трудили су се да посведоче: да је у њима једна крв и једно млеко, које је некада текло у жилама њихових прадедова, kutjafejü Tatár-a...

Али у једној малој улици чанадскога краја нису без крви своје однели плена.

У кући некој, исте улице, на којој беху само два прозора, и то излупана или хартијом излепљена, у једном ћошету од собе, засела су њих три Кикинђанина — људи мрка изгледа. Из очију им је говорила крвава освета; у рукама су држали дуге пушке, запете, спремне за крвав бој. У другом крају те собе спаваше мирно у коританцету једно мушко дете; не беше старије од две године...

— Куд да идем по свету с њиме, с отим маленим црвом? рече човек дугих смеђих брка. Мати га је напустила, курјачица!... Одбегла је својој рођеној браћи, Мађарима; оставила је мене, презрела пород свој!... Али ја нећу, ја немам куд, до овде код твоје колевке гинути!...

— Не бој се, брате Андрија — храбрише га она два садругара. Многи ће од њих оста-

---

Монголи — скитачко племе у јужној Сибирији у Азији, у 13 веку покорило на истоку Кину а у Европи Русију до Дњепра; тако зову и све пљачкаше, који су у разна времена упадали с истока у Европу: и Хуне (у V в.), Аваре (у VI в.), Мађаре (у X в.), Татаре (у XIII в.), Турке (у XIV в.), а сви и јесу једне расе. *kutjafejü Tatár* — псоглави Татари. *чанадски крај* — је на североисточној страни Кикинде.

вити на тој прљавој прашини главу, док наше попадају...

И они дигоше астал, што је насред собе намештен стојао, па га утврдише на један пенџер.

— Овај један прозор доста нам је за нишан, а онај запушени нека служи детету као бедем противу њихових куршума — рече Андрија; али се намах ућута пажљиво прислушкујући.

— Иду Мађари!...

И ороз на пушци његовој кврцну.

Једна бесна гомила хусара пројури мимо те кућице и не осврћући главе на њу.

— Овде немамо шта робити! — мишљаше у себи... Али Андријина пушка плану, и један, што је последњи за гомилом јурио, паде стрмоглав. На глас пушке застадоше коњаници; њима се примаче и неколико пешака, који су такође по томе усамљеном крају тражили плена, разредише се као пленкари иза оближњих плотова и гађаху кроз отворен прозор Андријине куће... Из куће су пушке ређе пуцале, али је сваки куршум погодио свога нишана...

У томе дојури читава једна рота солдата. Један лаћман у своме заносу викну:

— Предајте се!

Али му изнутра одговорише грмљавом пушака...

иленкари — расути стрелци. *рота* — чета. *лаћман* — (лајтнант) потпоручник.

Мађари су јуришили; и кад се дим разишао, у соби су се видела три погинула упорника: двојица од њих лежали су потрбушке лицем на земљу обрнути, трећи се докотурао до колевке, снажна му је рука пригрлила мало коританце, изгледао је као да још'те живи.

— Жив је! рече лађман. Пуцајте!

Пушке припуцаше... а у колевци дете врисну...

Лађман, у коме беше мало и човечности, утрчи у собу. Жалостан је онде призор видео: отац са размрсканом главом лежи мртав, а дете у крви, бледо, својим великим плавим очима гледа убицу... Лађман га узе у наручја, прегледа му рану, замота је једним чаршавом, па га онда изнесе из куће, а разјарени војници запалише јој кров...

У самој пак вароши, т. ј. на пијаци, беше војницима забрањено паљење и пљачкање, јер су ту становали Срби чиновници, Немци и Чивути — а то беху све верни пристаоци Мађара... Лађман је тамо отишао и ношаше свога рањеника од куће до куће...

Људи су немилостиви!... Чивути се бојаше крста, хришћани су мислили: Чивуче је!..

*

Ту, у томе крају, у једној господској кући, гледаше кроз отворен прозор једно лепо женско лице, посматрајући жалостивим погледом густе облаке дима, што су се као црни облаци дизали часом горе у висину, а

час опет, потиштени ветром, помешани с гаром и прашином, куљали су кроз пусте сокаке.

— О милостиви Боже — уздисала је лепа госпођа — смилуј се овог јадног народа!... А кад би из далека чула где пушке пуцају, а она као рањена бледим уснама процвили:

— Ох, и сад је неко погинуо!...

Тако је застаде лаћман; а она, кад га је у својој соби угледала, стаде бледа као мермерна статуа, и од страха не умеде ни једну реч проговорити. А лаћман, поражен необичном лепотом упрепашћене госпође, мукао је збуњено:

— Engedelmet, tésaszony!... Молим по сто пута, опростите!... Ово рацко дете, ово рањено сироче довело ме је у ваш стан...

— Рањено рацко дете! — врисну лепа госпођа. Сирото!... Па где му је мати? где је отац?

— Отац му је погинуо... Матере ваљда и нема...

— О Боже мој! — свладана саучешћем јецала је лепа госпођа, а сузе јој текоше низ лице... Ох, па куда ћете с њиме тако рањеним?... Дајте га мени, оставите га овде!...

И дете пружаше своје слабе ручице доброј госпођи... Лајтнант јој га предаде, и дубоко поклонивши се оде, да после овог једног човечног дела хиљаду бездеља почини...

. . . . . .

Engedelmet, tésaszony — опростите, госпођо.

Дете се после великога труда и неге од ране опоравило. Добра госпођа наденула му је име Милан. Али мучење и болест оставише на лицу детињем онај тужан израз, који ти и без тумача говори:

— Ја сам сироче!

* * *

Давно је како је ратна јека и ломљава престала. Куће, села и вароши повратише свој стари изглед; људи положише смртоносно оружје и дођоше, да белим кречем премажу чађаво лице својих погорелих колебица.

Све је мирно.

Грађани иду сваки својим послом с оним свакидашњим мирним лицем, на коме ти свака цртица изгледа као неки од веће власти потврђен рецепис, на коме је јасно исписано: да је тај и тај, даначка глава, порезу положио, а попи исправно бир исплатио.

Али са сиротим мученичетом не беше тако... Нема му више од седам година, па каква туга, какав бол почива на свакој цртици његова лица!... Погледајте га, кад се осмехне: колика неописана сета дркће му на увелим усницама, колика ли се тужна озбиља у његовим великим плавим очима огледа!

Овако мало дете, па тако тужна историја!

— Милане, чији си ти? — питају га стари сенатори кикиндскога мађистрата, који се

сенатори кикиндског мађистрата — судије (чланови) општинског и диштриктског (среског) суда кикиндског.

с тим болешљивим и тужним дететом радо забављају...

Дете их погледа жалостиво, а у великим плавим очима запливају му сузе:

— Ја не знам!

Сирото дете није знало чије је.

— Па зар ти немаш мајке, Милане?

— Ах, имам мајку, ал' хоће да ме отму од ње...

И дете јецаше од бола.

— Да те отму?... Ко, Милане?...

— Дође понекад и друга мајка — ах, како је зла, па немилостива, па хоће да ме носи: она вели, да сам ја њено дете!... Али ме мајка не да, па и моја мала сестра Габријела плаче за мном. Ох, да знате како ме она воли!... Свакад, кад нам год мајка донесе јабука или бонбона, она са мном подели, па све мени најлепше избира; а с лутком се и не игра, кад ја нисам код куће, него је лепо обуче, намести је на ону малу шарену столицу, па јој говори: „Чекај, моја мала луткице, докле и Милан из школе дође, па ћемо се сви заједно играти, ручати и вечерати"...

Тако Милан приповеда старим сенаторима, а сузе му теку низ блеђано лице.

— А имаш ли оца, Милане?...

— Имам!... Ох, да знате како је он опет добар! Никад не дође кући, а да нам што лепо не донесе. Само да видите каквих вам ми лепих ствари имамо: књижице, све у златним и шареним корицама, па дивитâ, перâ и плајвазова, не мож их се од лепоте на-

гледати!... Али се и отац наљути, кад нам она друга мајка дође; онда не може ни да руча, и по два дана само ћути...

Толико је Милан о своме бићу знао, а оно друго остаде за њега тајна, коју је и у гроб понео...

Једнога дана кад су се деца пустила из школе (беше некако мочарно, као што обично у Фебруару бива), корачао је Милан пажљиво и хтеде већ прећи преко једне раскрснице, па да буде код куће — али га на ћошку задржа једна жена ружна изгледа: нос прчаст, јабучице и вилице јако развијене, очи сасвим округле, зверске; на први поглед могао си познати онај мађарско-монголски тип...

Кад ју је дете угледало, оно, сироче, врисну и хтеде бегати, али му жена не даде; дете се горко плачући отимало, али из њених коштаних руку није се ни мањи могло... На ту вику се скупише деца, а после дође и неколико људи. Један међу њима, отмена изгледа човек, својим озбиљним погледом посматраше најпре жену и дете, па онда скоро заповедајући рече жени:

— Жено, шта хоћеш с овим дететом?...

— Дете је, господине, моје... Ја хоћу да га носим кући!... Нек и он буде као и ја — просијак... а не господичић!...

Жена хтеде и даље пркосити; али је човек отиште, а дете, које је сво од стра̂ и препасти дрхтало, одведе оној лепој госпођи, његовој доброј помајци...

Кад га је угледала сирота мати, она врисну.

— Милане, теби је зло!... Ти си блед!... Ох јадно моје дете!... Та лице ти је као лимун, као у мртваца! — јецаше уплашена мајка, а после га нежним, материнским гласом запита:

— Милане, шта те боли?... Где осећаш највише болова?...

Милан показиваше својом слабом ручицом оно место, које су Мађари четрдесосме године ранили.

— Проклета жена — јецаше добра госпођа — сама је своје дете убила!...

. . . . . .

Беше пролећни дан. Напољу по баштама и луговима мирисала је ружа, а тице су на глас певале... Али у соби лепе Миланове хранитељке сасвим је тужно изгледало.

Црном чојом застрт астал, на њему гори велика воштана свећа и својим бледим зрацима осветљава — мртво Миланово лице. Чело његове главе седи у жалости погружена мајка и ћутећи посматра бледе цртице измученога лица.

— Сироче мало! Тако младо, слабо, нејако — а тако тужна историја!...

Мала Габријела је своју луткицу у црно обукла, сузе јој теку низ лице, па само гледа кад ће се и књиге и она мала луткица, којом су се играли, заплакати.

— Мати! Па зар Милан никада више неће с нама играти?...

— Никада више, јадно моје дете!...

1875.

НА МРТВОЈ СТРАЖИ

I

На десној обали реке Тисе, међу Кикиндом и Меленцима, лежи К.....о и Б....а. То су две чисто српске општине, само што је Б....а спахилук, а К.....о припада слободноме кикиндском диштрикту. Куће су им скоро једнаке: мале, од набоја, али опет зато спретне и чисто окречене, а код имућнијих мало и бојом ишаране; на подекојој кући, баш на самоме оџаку или забату, стоји великим црвеним словима написано име и презиме кућегазде, а и година кад се та зграда дозидала. Тако баш на самоме крају великога шора у К....ву видећеш једну малу али чисту кућицу, на којој старинским словима беше написано: *Овај дом порушили су бесомучни Венгри лета 1848. А сазидан бист лета 1852,* а са шаке више самога ксимса још су се драстичније видела слова: *Марко Лаковић.*

Не верујем да ће ти ко умети растумачити зашто; доста, да су у целоме селу

К.....о — Карлово; *Б....а* — Бездра. *Венгри* — Угри, Мађари. *ксимс* — настрешница; попречна, нешто испупчења трака на зиду (на забату) од једне стрехе до друге. *драстично* — јасно.

сви поштовали, а понеки се и бојао, тога Марка, и ако није никоме баш никаква зла ни помислио, а то ли учинио. И сам дебели попа Јоца, кад би поред њега пролазио, скидаше свој отрцани шешир пред њиме; а није један пут застао, да се с бача-Марком онако пријатељски рукује и поздрави.

— Помози Бог, бача Марко! рекао би попа ласкаво — па како живиш, ха?... Шта велиш? Ја држим да ће ове јесени жито добро прихватити, а доста је и на цени?!... Биће венчаницâ!...

— Биће, попо — одговараше бача Марко озбиљно — биће свачега; само једно, чини ми се, да никада неће бити...

— Знам шта мислиш — рећи ће попа, а видело се да би разговор на други предмет обрнуо — знам како ти је на срцу, али шта ћеш? Та ми сви желимо.... али, време... па онда...

На тако попино муцање бача-Марко би се с пуно ироније осмехнуо; рекао би: „С Богом, попо!“ па би отишао својим путем даље. Поп Јоца је плашљиво гледао за њиме, и гунђао је полугласно сам за себе:

— Овај Марко баш никад не мисли о некоме добру, свачим је незадовољан, на свакога је њему криво: и на попа, и на тутора, и на кмета, и на учитеља. Једанпут, кад сам баш о његовој слави дигао чашу у здравље нашега цара, сви људи поустајаше и скидоше шешире, а он, који је све донде стојао и по обичају дворио госте и прија-

теље, у онај мах натуче шешир дубље на очи, и седе на клупу... После се више није дизао, све док се онај пијани Глиша берберин није дигао, да здрави у славу целога српског народа! Онда се стари зликовац осмехну и скиде шешир с главе... Па и то што сада рече: »Све ће бити, само једно никада«... знам шта мисли: хоће човек слободу! Ха Ха! Ал' хајде, хајде, нека га! Али с том памећу неће далеко доспети!...

Бача Марко је истина имао и у своме лицу, а и у карактеру, нешто окорелога, што је све личило више на неко хладно и тврдо гвожђе, него на месо. Лице му беше правилно, али грубо; чело му је било високо, али храпаво; стасом је био висок, коштуњав, али не и гибак; све што си на њему видео беше круто, челично... Кад би говорио — а то није често бивало — говорио је јасно, кратко, опредељено; а није као остали сељаци почињао чак од Кулина бана, док дође на неку гатку о својој покојној стрини.... Иначе пак био је добра срца човек. Дође просјак, он му удели, а неће га запитати какве је вере или народности; кад и кад би баш и самоме Мађару уделио, а овамо су сви знали, да су му исти Мађари кућу упропастили. Дешавало се зими да му мађарски богаљ прође мимо куће. Вече је, смркава се, а он ће га сам свратити у своју кућу и топлу собу.

— Смрзнуће се — вели — псето мађарско на зими!

Нахрани га, напоји га, дâ му меку постељу, а неће с њиме ни речи проговорити; у јутру, кад сване, дâ му парче хлеба у торбу и гутљај два ракије. Мађар би да се захвали, али бача Марко га и не гледа, само ће рећи: „Срећан ти пут!“ и: „У здрављу да се видимо!“ — премда онај, који га познаје, не верује у те његове речи, јер нити бача Марко жели Мађару срећан пут, а још мање да се с Мађаром у мирно доба виђа...

Зашто он тако чини, то нико није могао знати, те се због те његове скривености много штошта говорило и нагађало. Неки су чак и веровали: да бача-Маркова кућа није у реду, и да није све у њој чисто; а старе жене из Марковог комшилука клеле су се, да су често у глуво доба чуле како по његовој кући клопара, као да се тодорски коњи заигравају. Једанпут су баш у пô ноћи виделе и свећу, па не само у соби, него и на тавану. Свака је од њих мислила да се кућа запалила, али се уједанпут светлост угаси, и бача Марко, чисто крадимице, сиђе доле низ басамаке. Нешто је у рукама носио, али ниједна баба није умела казати шта је то нешто било... А приближити се, завиркивати или прислушкивати око његовога плота, то, богме, нису смели ни људи, а то ли старе бабе!...

Марко сиђе лепо с тавана доле, а ону ствар, што је са собом донео, метну у једно мрачно ћоше иза пећке, па онда седе за астал, на коме је жижак горукао, а с оне стране астала седео је његов син Тана.

— Тано — рече крупним гласом — нашао сам је, била је дубоко у трсци баш до самога пошивача затрпана.

Тани синуше очи... То што му је отац нашао, мора да га је јако обрадовало; али он ћуташе...

— Сутра ћемо се разговарати, Тано — рече бача Марко. А сад иди, па се одмори, доста си се данас на вршају уморио; а сутра ти се ваља још и на далек пут спремати.

Тана беше висок момак, па, не само по лицу и снази него и по самој нарави, права слика бача-Маркова, само млађа, свежија. Још није дошао најбољи вештак — време — да му у млађано лице оштрим длетом уреже оне челичне црте, из којих си могао читати постојанство, тврду вољу и правилност у мишљењу.

. . . . . .

Толико су бабе из комшилука те ноћи чуле и виделе, па су о томе једна другој шапутале и на разне чудне мисли долазиле. Све што су виделе беше им некако тајно, мрачно, подозриво; свака је од њих климала главом и говорила:

— Са бача-Марком нису чисти послови!

И свака је од њих веровала да ће једанпут са тога Марка читаво село пропасти.

II

Сутра, баш на сам дан св. Илије 1875 године, у чистој и спремљеној својој соби седео

пошивач — на тршчану крову летва што лежи преко трске, те је утврђена за њу.

је поред застртога стола бача Марко и његов јединац Тана. Обоје беху озбиљни и замишљени. Бача Марко се тек онда тргао, кад му је жена његова, добра снаша Мара, на застрт стô поставила једно парче сланине, хлеба, а у једно шарено стакоце мало комадаре.[1]

— Ето — рече снаша Мара — па се прихватите, а ја вам одох ручак спремати. Ове недеље слабо смо што и јели куванога... Баш је и овај наш Банат зле године дочекао! Нити му се зна празник ни раден дан: ради, мучи се и... гладуј!... А што год зарадиш, ти подај цару, као да је наш цар баш најгладнији на овоме свету... И до те несрећне мађарске леберије давасмо и давасмо, али је понешто и нама остајало, а сад?...

Ту се снаша Мара ућута, а после јој опет весело синуше образи.

— Али ништа! рече. У ћупу има још нешто мало масти; данас ћу вам зготовити баш господски ручак: направићу киселе чорбе и ташкâ са сиром. То канда Тана најрадије једе? А умесићу и једну гибаницу, а у комори ваљда ће се за тебе, Марко, наћи још једно бокалче вина. Нисам те видела веселог ето већ толико година...

Бача Марко диже главу, па онда рече својим крупним гласом:

[1] *комадара* — ракија од кукурузног и од пшеничног хлеба коју Банаћани пеку.

леберија — место: ребелија, буна.

— Маро, закољи и оног ћурана, удри га на ражањ, па га лепо испеци; а од крила и бубрега начини мало паприкаша.

Снаша Мара га погледа зачуђено:

— Бог с тобом, Марко! Та ниси ли ми сам рекао, да га чувамо за славу.... Баш ако ти је до печења, ено да закољем оне две патке.

— Ћурана испеци! рече бача Марко кратко.

Снаша Мара га је још мало испитујући мерила, после се окрете и оде, да свој посао продужи; а бача Марко пружи механично руку за стакло, гуну два три пута из њега, па га додаде Тани.

— Узми, Тано, поткрепи се мало! Онамо, куда ти мислиш у име Божје путовати, ко зна да л' ћеш наћи наше комадаре. И ми смо сиротиња, Тано, али онамо у њиној земљи као да је још већа глад и несрећа! Па зато као и велим: промисли, синко, шта ћеш и како ћеш. Глад је и на дому глад, мука је на сваком месту мука, али је у туђини двапут већа!

Тана је ћутао, прво, што није никад много говорио, а још мање пред оцем, кога је и поштовао и волео; а друго, што су сељаци уопште скривенији, нарочито пред старијима, и што им брбљавост није, као код чаршилија, прешла у нарав. Он само погледаше у запећак на ону ствар, што је те ноћи с тавана скинута, а сада стојаше у мраку големом кабаницом покривена.

механично — нехотице.

Тај предмет је његово младо срце неком неисказаном радошћу испуњавао. То му показиваху велике црне очи, у којима се задовољена његова душа огледала.

— Добро, Тано — рече бача Марко с благим погледом, чисто га милујући — баш кад хоћеш, нека буде на твоју! Оно, ако ћемо право, и ја сам војевао најпре противу Аустријанаца; а оно богме кад стадоше Мађари палити књиге по нашим богомољама, кад видесмо нашега поштенога Живка на вешалима: то нам богме српска крв није могла и даље подносити, те ти је и наших десет диштриктских села у крв загазило... Залуду је и Чончић, и Кенђелац, и овај наш прота лагао и примиривао: лажовима смо куће порушили, а подеки је од њих и главом платио.

— Тако је то било онда — рече бача Марко, а из груди му се искрао тежак уздисај; а после се нешто замислио и ћутао...

На то ће Тана тихим гласом проговорити:

— А, бабо, зар ти је сада друкче?.... Та ето нам жандари, перзекутори и винанси прождераше све до црно испод ноктију. А у Босни и у Херцеговини? Тамо ти је још црње и несрећније!... Ето баш пре негде у Гавриној сувачи слушао сам где Мија Ћурчија чита Заставу. Једни, вели, на обалама

Чончић и Кенђелац — сенатори кикиндски, први је и погинуо од народа (в. раније напомену на стр. 93.)

перзекутор — полицијски чувар у селу. *винанс* — м. финанс, монополски чувар. *Застава* — политичке новине у Н. Саду.

Саве умиру од глади, а друге на рођеноме прагу секу немилостиви Турци; једно су дете, наочиглед јадној мајци, ножевима у комаће исекли.... Е, бабо, онда сам се зарекао да ћу ићи у Херцеговину, па макар онде погинуо; тек нећу да мисле, а то ли да кажу, ови погани Мађари: „Гле, тӣ Раци толико су у своме невађалству пали, те су сами на своју рођену крв заборавили!“... Не, то неће бити!... И ја ћу у херцеговачким кршевима да одстојим бар једну ноћ *на мртвој стражи*, као што си ти, бабо, четрӣестосме на бачким равницама одстојао....

На те последње речи лице бача-Марково дође мрачније, али је и даље остао ћутећи.

— Ма ти си ми, бабо — рече Тана — још̑те јесенас некако обећао да ћеш ми твоју ноћ *на мртвој стражи* приповедити... Па ето, ако буде воља Божија, можда ћу ја негде у Босни или Херцеговини баш *на мртвој стражи* погинути, па и да не чујем твоје приповетке.

Бача-Марко га погледа озбиљно, а после му мирним гласом проговори:

— Има ствари, на које се човек нерадо сећа, од којих се грози.... Али кад већ желиш, а ја ћу ти све, у кол'ко се те страшне ноћи сећам, приповедити....

III

Пре мађарске буне ја ти, Тано, нисам прелазио преко Тисе — поче приповедати бача Марко. Најдаље докле сам мојим послом

допирао, беше наша Кекенда[1] и Ђукошин, а за онај други свет слабо сам што и знао. Слушао сам, истина, да има осим нашега диштрикта још много српских земаља; хе, али човек све донде не верује, докле сâм својим очима не види. Али те године сам видео. Гледао сам и Русе, и наше храбре Сремце, Граничаре, и ону дичну браћу, Црногорце и Србијанце.... Срце ми је силније закуцало, у души сам осећао да сам постао већи, да сам син великог словенског народа!

Тако осећање узвиси човека над самим собом.

— Зар син таког великог народа да буде роб мађарским јазавцима?....

Тако сам ја мислио, а тако је и цео наш диштрикт премишљао, и више не беше човека, не беше те силе, која би нас одвратити могла, да се не бијемо са нашим сићушним угнетачима.

У старој нашој курији[2], иза дебелих гвоздених врата, још је под кључем лежало зарђало оружје наших дедова. Ми обисмо те дебеле браве и шарке, поделисмо оружје које се онде налазило, и створисмо *Кикиндски својевољачки баталијун.*

[1] *Кекенда, Кекенђани* — правилно је Кикинда; али, не знам зашто, тек прост народ радије изговара Кекенда и Кекенђанин. Тако и уместо Диштрикћани кажу *Дишкрећани.*

[2] *курија* — тако називају Диштрикћани своју диштрикт-ску (среску) кућу, магистрат.

Русе — је могао видети тек у другој половини 1849 године.

Кикиндски својевољачки баталијун — управо два, сакупио је и обучио почетком 1849 поручник Тодор Лазић (види даље) кад

Беше то дивна војска, састављена од најбољих момака у нашем диштрикту, војска пред којом би се Први Наполеон поклонио!... Шта беху ти царски регулаши?... Ништа! Умундиране лутке!... Људи без срца, срце без крви, без душе, бесвесна гомила, која се за пет крајцара наднице дала упетљати у беле кајише и шарене вракове!.. Викне му оно ћосаво Швапче: „На лево“! Он се окрене на лево. — „На десно!“ На то ће се та шарена лутка обрнути на десно.

Али је с нама друкче било. Наш војвода беше мајор Лазић. Кршан јунак: висок, коштуњав, а лице му опаљено од сунца. Видело се по њему да је пô свога века проживео под ведрим небом, а није по оним влажним канцеларијама мастило мешао и својим швапским ђенералима пера зарезивао.

Кад седне на коња, а ти се сетиш Косова, видиш Обилића. Извади сабљу, погледа по нашим редовима, рекао би, свакога ће погледом устрелити... А је ли душман близу, ту је наш дични војвода само једну команду знао: „За мном, јунаци!“...

су Срби гонећи Мађаре, после победе код Вршца 7 јануара, продрли и северно од Кикинде. И Јакшић је доцније стао у ове добровољце (в. стр. 43.)

регулаши — редовни војници. *врак* — мундир спреда само до појаса а одатле се косо спуштају пешеви.

мајор Лазић — Тодор, ц. поручник, народ га прозвао мајором: истакао се нарочито као вођ кикиндских добровољаца у 1849 год. У 1848 се прочуо јунаштвом својим на Томашевцу, кад је с Книћанином одбио трећи, најјачи напад мађарски (23 нов.). У жестокој борби око Томашевца 25 априла 1849 Лазић је с добровољцима својим био сâм, борио се очајно: није могао спасти

То беше сва његова наука, и ми смо је боље научили, него наш прота Мојсијеве заповести.

Он на помамноме коњу јури напред... Познао нас је: по својој крви ценио је и нашу, у својој храбрости гледао је нашу...

Равница је пуста, непрегледна. Видиш издалека мађарске колоне, како се комешају; чујеш добоше, тутњаву кола, коња и коњаника; гледаш сопственим очима како се угнетачи слободе и човечанства спремају, да српском крвљу рођену српску земљу омасте; после, псују грозно, немило... Заклињу се гадним делима прослављеним именом свога Арпада: да ће све до једног Раца мачем и ватром уништити.

„За мном, јунаци“! виче војвода.

Глас му је крупан, звучан, рекао би: труба јечи.

А као грмљава што грому, на његов глас пет хиљада наших гласова одјекује: „Јуриш! Напред!“...

Хусари беже... Њине тобџије напуштају топове: нека их освајају они, који су и земљу банатску од Турака освојили; њихови официри хтели би да поврате ред, али су им сви напори узалудни. Преклињу, псују, срамоте

Томашевца, али је бар задржао Мађаре, те је српска војска могда лако да пређе у Бачку. После се обично налазио уз Книћанина, који се близу Тителa на Тиси утврдио, те грдно сметао Мађарима, одбијао неколике нападе њихове.

колона — ред

Ариад — вођ Мађарима, кад су заузимали данашњу им земљу, 894 г.

их; чујеш где им говоре: „Та зар ови Раци, зар ова рйта, ова прашина, да вâс, синове Арпада, Хуна и Лехела, као плеву по овим прљавим банатским равницама разноси?!... У коме тече мађарска крв, нек' остане на мегдану!“...

Тако им вичу официри; али и њима глас дршће: боје се смрти, страх их је, е ће изгинути — па ко ће после да тлачи у земљи народности, ко ће да убија жене и децу, ко да руши српске цркве, да пали напуштена и пуста села?!...

Беже сви, без реда, без команде; бацају торбе, пушке, чутуре; и чизме би са мамузама побацали, да имају кад изувати их, само да утекну, да изнесу главе, како би и даље могли измишљати најподлије начине, на који се бољи и ваљанији газе и упропашћују.

— „Ал' је мучан пут спасења“—

Њих не гоне најмљене слуге, искићене шареним гајтанима и перјаницама; за њима јуре људи снажни, чврсти, смели: народ, коме Мађари до јуче нису хтели ни право човека, то ли грађанина, а још мање једног народа, признати!.. Њих гони освета погаженога, злостављеногa Срйства... Па ту сад и лепа питома банатска равница има за њих врлети, кланаца, стења и амбиза: куда се окрене, смрт га срета, провала, пропаст!..

И сунце залази. Али му последњи зраци нису румени, златни... Кроз дим и прашину тако ти изгледају, као да их кроз мутну воду гледаш: потавнели, жути, жалостиви: као

лице изболованога мртваца, које се гледа кроз густе димове растворенога тамјана...

Ваздух је миран, нема ни поветарца, да разгони дим и прашину; а задах од сумпора и барута чисто ти крати дисање.

Бој је престао. Па каогод што смо без команде јурили непријатеља, тако смо лепо у реду сви стали, опет без команде и без старешинске опомене... Али после те битке изгледасмо друкчији него пре: лица нам беху гарава, мирна, могао би рећи, суморна... Нико ништа не говори, рекао би да смо неми; тек кад се појавио војвода, из пет хиљада грла захорило се громовито: Ура! и Живео!..

Војвода беше у лицу такођер гарав, и блеђи но обично; али му у очима севаше ватра. По свему си могао познати да је задовољан. Кад нас је прегледао, високо његово чело дође ведрије, а преко лица му је прелетео лак осмејак.

— Јунаци — рече крупним гласом — у моме речнику мало је речи; али све, које се у похвалу једне војске са светлим образом исказати могу, вама припадају... Ви сте Срби!.. Ви сте јунаци!.. Прва битка је то осведочила, први бој је показао рушитељима наших прадедовском крвљу купљених права, да је од поштена човека немогуће направити роба!.. Ви сте рођени за слободу, и ви ћете бити слободни!.. Живела слобода!..

Сократно „ура!“ цепало је вечерњу тишину...

Стократно — стоструко.

То беше прва битка, Тано. Ту сам први пут видео како људи гину... Једни траже власт, ишту право, употребљују силу, да могу свога ближњега на вешала бацити, народе газити... Други, преугнетени, траже слободу и за њу проливају крв своју. И једни и други кидају, раздиру један другога, као гладни тигрови; убијају се као џелати, без срца, без душе... Тек кад се борба сврши, онда човек види дело своје; гледа жалосно поље с мртвим и рањеним лешевима; онда увиђа, да се с њиме никаква звер сравнити не може, и тек у томе магновењу може човек с пуним поносом рећи: „Шта су тигрови, шакали, вуци?.. Ја сам човек!.. Најсавршенији сам од свију зверова!“

После тога смо јурили из битке у битку; клали смо се с душманима свога народа. А донде су наши главари на миран начин, чисто молећи, тражили од наших дивљачких господара, од оте царске и мађарске владе, бар онолико права, колико се једноме просјаку уделити може: *да сами собом судимо; да наше пресуде на своме језику осуђеноме прочитамо; да у оне крваве пореске књиге нашим српским словима забележимо: кад смо шта од нашег зноја цару и угарској влади предали; тражили су српског војводу, да он на српском језику пребројн колико је српских синова за целокупност аустроугарске монархије погинуло, кол'ко је рањено; да на српском језику у ону дебелу књигу наше историје савесно прибележи: кол'ко села, кол'ко је до-*

мова српских у пламену горело, да осветли грозну славу мађарских и немачких тирана!

И то, што би се и псету могло дати, не дадоше нама тӣ наши господари!... Смејали су се. Исто као кад би какви издрпани слепац, са својим просјачким штапом и големом торбом о рамену, ступио у кућу каквог милионара — гладан, уморан, опао... Шарене слуге богатога великаша грохотом би се насмејале неспретноме изгледу несрећнога човека. На њихово кикотање дигао би се и господар са своје свилене столице, да се и он задовољи јадним изгледом осакаћенога.

— Шта ћеш, чича?... питао би га. — Ако злата тражиш, шта ће ти, кад га и не видиш?...

— Нећу злата. Шав је на торби мојој за злато испараклисан. Немам љубе, да га окрпи, а ево чуо сам да имаш јединицу кћер — веле: дивна је — па дођох, да је у тебе запросим, не би ли ми слепачку торбу искрпила!

Ту би ражљућени богаташ једним мигом показао на голо теме несрећнога просјака, које би немилостиве слуге с неколико тврдих удараца у комаће разлупали...

Тако је то!... У мађарској власти беху сви топови, џебана и оружје; у нашој само снажне руке и срце, што је за слободу кукало... Њихове благајне беху пуне царевих талира и дуката, којима су плаћали гладне дошљаке из туђих земаља, да нâс, који смо

им царевину вековима од турских и татарских навала чували, да нâс убијају!...

Тана је стрпељиво слушао племенито разлагање свога оца, па и ако би желео да чује приповетку *на мртвој стражи*, опет га не смеде у говору прекидати. Али ту синовљеву жељу сâм је бача Марко у очима његовим прочитао, па уздахнувши, као човек који би хтео да се опрости једних па да пређе на друге још жалосније мисли, прекиде тужно своје разлагање, да за љубав своме јединцу још тужнију приповетку из минулих дана 1849 године приповеди...

— После више таких јуначких али крвавих победа пређемо једног дана Тису. Онда сам први пут видео ту нашу равну Бачку. Дивна земља! Исто као и наш Банат: докле ти око допире, све сама плодна, лепа равница. Али у то доба, кад смо ми тамо са осталом војском прешли, беше већ пуста: пређеш преко пет шест села, нигде да видиш жива човека!... Цркве порушене и попаљене, онде, где су некада куће биле, осташе као неке гараве развалине, међу којима се као неке тавне сенке подизаше дугачки црни оцаци.

Прођеш онуда, куда је некад сокак морао бити — ни псето да залаје на тебе; нигде стазе нема, свугде коров, гар од попаљених тршчаних кровова, а у коприви и

1849. — У Јакшића је и овде 1848. Неће можда бити случајна погрешка, чини се да Јакшић под 1848-ом разуме целу буну уопште.

бо́ци бели се подекоја ветром и кишом опрана људска лубања.

Чија је то глава била?.... Ко је њу на тако страшном месту оставио?.... Ил' можда је неко гладно псето, кад се сито човечијег меса наглодало, тек онако, од обести, овамо довукло, да, и не знајући, остави трагове опустошавајућега грађанскога рата?..

При такоме помислу и најхрабријем се човеку кожа најежи, страх га хвата. Та ево пред собом гледаш судбину своју, можда и судбу читавога народа!... Да није то био отац шесторо седморо деце?... Даначна глава?... Па докле је та глава мирно плаћала порезе и прирезе својим господарима, нико јој ни длаке није дарнуо на глави!... А сад, кад се и она усудила с осталим народом своја народна и човечанска права потраживати, посекоше је Мађари, ту непокорну главу!...

Кад се смркавало, стигосмо с војском у Фелдварац. И њега су Мађари опустошили и попалили; али ми смо ту морали преноћити. Така је била наредба од бана Јелачића, који у то доба беше над целом јужном царском и нашом српском војском команду предузео.

Наш баталијун беше одређен, да те ноћи патролира и рекогносцира по околини фелд-

Јелачић — Јосиф, бан Хрватској, Славонији, Далмацији; рођен у Варадину 1801, умро у Загребу 1859.

рекогносцира — извиђа, уходи непријатеља; то је све могло бити 12 јуна 1849, јер 13 се Јелачић сукобио с Мађарима и потискао их.

варској, а тако исто и стражу да чува по целом логору а и изван њега. То је, веле, било зато тако наређено, што су се тога дана вићале мађарске регименте око Турије и Сентомаша, па бан није могао имати вере у његовим немачким јегерима, а граничарски баталијуни од дугог и непрестаног марша скоро су већ били малаксали.

Те ноћи, Тано, било је, те су и мене одредили на *мртву стражу*...

Бача Марко се ућутао, а лице му је изгледало, као да мртваца види, бледо и устрављено. Кад се мало прибрао, он уздахну дубоко, и поче својим обичним гласом даље приповедати:

— Поноћ је превалила, али не беше тама. Месец је кроз танке облаке продирао на пусту земљу, по којој се ништа живо није мицало. Каткада само, од поветарца покренут, зашушти суви коров, и то те, скоро као у обично време изненадна грмљава, трза из дубоких мисли, у које те је самоћа удубила.

Напрегнеш зенице, гледаш у даљину, чини ти се да неко иде; слушаш боље — нема никога. Ни коров више не шушти — све је тихо и немо. Ноћ... Прегледаш ваљу и ороз на пушци, али лагано, пажљиво, да се како не окине, јер *мртва стража* треба да је као и мртвац нема... Продужиш даље лагани ход горе и доле, баш као шеталица

јегери — стрелци, „ловци“.

на часовнику; пушку си грчевито обема рукама пригрлио на груди... Те ноћи ти је она најверниј друг...

Опет ми се учини да нешто шушну и то близу мене. Погледам око себе — што донде нисам учинио — нема никога! Тамо на пет шест корачаја даље од мене приметио сам нагомилана корова. Прићем ближе, преврнем га у два три маха бајонетом, ал' нема никога. Вратим се на своје место. Уједанпут ми се нога закачи о нешто... Сав претрнем, учини ми се, као да ме је неко за ногу ухватио. Нисам од природе страшљивица, али на онаком месту, Тано, и најхрабријем би срце од стра̂ задрхтало..

Оно, о шта сам се ја закачио, беше новоископана земља и неке дугачке али јаке травне жилице, које сам једва размрсио. Кад сам после мирнијим очима разгледао то место, видео сам да је та земља гроб, скоро ископан, али без крста или другог каквог знамења... Хладна, црна земља, у којој можда нечије куршумима размрскане груди почиваху?... А близу њега на мекој трави беше парче беле крпице, једна свилена поша, а мало подаље она половина од паорског прслука, на којој су пришивена она ситна, бела, цинкана дугмад, које по Бачкој и Срби и Мађари носе.

По њима нисам могао познати да л' је тај прслук Мађар или Србин носио... Дохи-

паорски — сељачки.

тим бајонетом оно парче платна: беше то рукав од мушке кошуље... Ту кошуљу није Мађар носио! То сам видео по плавичастим шарама на запонци, а и платно беше српско, сади...

Ко зна, чија је сеја или љуба то платно прела и откала?... За кога га је ткала и коме га је дала?... Али тај, што је ту кошуљу носио, није био кукавица: по рукаву су се видели дебели, усирени млазеви крви. Они, који су ту крв просули, имали су јуначке муке; тй су се са својом жртвом морали у коштац хватати!.. Иначе, откуда онај крвави рукав и онај поцепани прслук?... Тај, који је овде сахрањен, до последњега се тренутка борио... Али ко је био тако милостив, да га укопа?... да га сахрани?... Је ли то био непријатељ?... Мађар?... Мађар није никад великодушан! А милостив је само онда, кад у победиоца милости тражи...

Из таких мисли ме трже лаки повета-рац, који се преко неме равнице сувом травом играо, а пун месец се високо на небо попео и жалостиво гледаше на опустошену бачку равницу... О, кад би тај месец умео приповедати, шта је у глуво доба ноћи слушао и гледао!... шта је, продирући кроз стаклене прозоре у мермерне палате мађарских и немачких великаша, заверâ видео противу јадног нашег народа!... О, кад би

на запонци — м. на запонцима. *сади* — најтање, најфиније домаће платно.

то дану могао казати, свет би потавнео, а бледо Божје лице од стида би поруменело!

Сад се чуше као неки кораци.

На двадесет корачаји преда мном стојала је једна женска прилика. Њено тело није никаква хаљина или марама покривала; на њојзи беше чисто бела, сади кошуља, која се до земље у танким борама спуштала. Црне витице њене густе косе лепршале су се по белом челу и по облим грудима. Чињаше ти се, као да само коса на њојзи живи, јер она беше нема и непомична. Узверене очи упрла је у мене: поглед, од кога ми се и данас коса у вис диже.

Мени пређе хладан зној преко чела, у целом телу сам дрхтао... Хтео сам је запитати: ко је, шта хоће у ово доба ноћи?.. Али ни речице нисам могао проговрити. Хтео сам се приближити њојзи и са бајонетом, на њене груди упртим, искати „одзив“ од ње; али се не умедох с места маћи, као да сам онде прикован.

Стојао сам упрепашћен и гледао сам ту чудну женску прилику. Потресено срце и мозак сећао ме је на страшне приповетке из мога детињства... Је ли то вила? вештица?... ил' друго нешто, што не живи међу људима?.. што се само болесницима у немирним сновима јавља, да их утеши, или им хладном руком у грудима живот заледи?

Моја су колена клецала од стра̂, а ја сам у њу исто тако укоченим и усплахиреним погледом гледао, као и она у мене. Хтео

бих да трепнем, али ми се учини, као да су ми и саме трепавице непомичне, укочене... У томе тренутку, баш и да сам регулаш био, па да ми десет лаћмана командују: „Поглед на лево!“.. или... „на десно!“.. Боже сачувај, да бих умео на опредељено место погледати! Стојао сам узверен, укочен, несвестан...

Месец је свом сјајношћу својом обасјавао њено вито тело и јасно показиваше њену ванредну лепоту, коју ја онда нисам видео, али које се и данас сећам... Била је врло лепа.

Сада чух како добро уздахну, а затим диже руку и удари се, скоро немилостиво, по своме бледом челу... Мени је одлануло, мени беше лакше у прсима, видео сам да је жива... Људске су мисли страхота збркане! Жив човек боји се мртве сенке, уображења, привиђења; а не боји се живога створа, па макар тај у врелом срцу своме и тигрову жеђ осећао, а у хладноме мозгу змијино лукавство имао!...

Она пође ближе мени. Моја се десна дотаче ороза на пушци, а после полако спустим ороз... *На мртвој straжи* само се онда пуца, кад се непријатељске чете приближују, а с појединим ненаоружаним злонамерником свршује сâм стражар у тишини, без речи и пуцања... Сакријеш се ма иза најмањег жбуна, чекаш, вребаш га. Кад ти се приближи, ако је наоружан, скочиш као тигар на њега, и пре но што ће моћи викнути, сјуриш му сав бајонет у груди... Ако је без оружја, доста су две снажне руке: стиснеш

га за гркљан; ако се отима, стегнеш му боље гушу... А кад у твојим рукама издахне, и ти си онда свршио своју стражарску дужност.

Већ не беше даље од мене до на два три корака. Ту је стала...

Хтео сам је запитати: ко је? и шта хоће?...

Али кад сам је боље погледао, учини ми се као да гледам неку сањалицу, месечарку: бледо лице јој беше као оно у кипова хладно, мртво; све што је било живота у њој, то се у големим црним очима огледало — али у томе животу њезиноме, у тим црним очима горела је неразумљива ватра. Усплахирено је гледала у мене, али из тога погледа ниси могао тумачити мисли или њене жеље; црне зенице нису се мицале, изгледаху као да су од стаклета.

Уједанпута стаде жалостиво трести своју бледу главу, густи праменови косе лепршаху се по тихоме ноћном зраку и падаху поново на њене усколебане груди.

Видео сам и сузу у њеним очима.

Дакле, будна је, жива?!... помислио сам у себи... Ни сам не знам како, ни зашто, али цео њен створ поче у мени да побуђује саучешће, сажаљење; све што сам на њој видео, посведочаваше ми њену несрећу.

Мора да је јако несрећна била?!...

Сирота!... У целом телу стаде дрхтати, а после погледа у небо. Онда сам видео да су јој очи пуне израза, али тај израз беше жалостиван... Ја га никад не могу забора-

вити... И сада, када се у дугим зимским ноћима пробудим, учини ми се као да ту несрећну, бледу прилику пред собом гледам. Месец је упр̏о својим меким зрацима у њено снежно лице, преко кога се сливаху крупне капљице суза; а после је опет у мене упрла своје сузне очи, и поглед јој доби опет ону првашњу усплахиреност.

— То није твоје место!... рече звучним гласом, који је кроз тиху поноћ жалостиво јечао; а затим лагано: Одлази!... Та зар не видиш да си на гробу?!... То је гроб мужа мога!...

А после још жалоснијим криком, који ми је кроз мозак и срце дерао, рече: Одлази!... Та зар му није доста земље, него га и ти твојим храпавим ђоновима газиш?... Одлази!...

А затим, као да се већ уморила, промуклим гласом додаде последње злокобне речи: Проклет, да Бог дâ!...

Те речи, изговорене баш у самој цркви, пред олтаром, можда би ме само збуниле или наљутиле, а уплашиле ме не би... Али на онаком месту, у онако доба ноћи, и глас из тако очајних прсију — потресао је сву срж у костима мојим. Ја се тргох и као ножем прободен одскочих три корака натраг...

У тај је мах она јаукнула и пала на гроб...

Кад сам се мало прибрао, прић̏ох јој ближе, да је подигнем, несрећницу!... Узех

је за руку, али јој рука беше већ хладна, млитава. Подигох јој на гроб спуштену главу... Грозно!... Из уста, и из ране на грудима, куљала је врела крв; а близу ње, на самоме гробу, угледао сам један нож.

Сирота!... Сама се у очајању заклала.

. . . . . .

Кад се прва јутрења румен на небу јављала, видео сам издалека једног човека у дугачкој опаклији, с ашовом на рамену а белом јагњећом шубаром на глави, где се спорим кораком мени приближује. По његовом изгледу, а и по ношњи, видео сам да је Србин, сељак из околних места. Дугачка коса беше му већ проседа, изглед поштен, али погружен.

Кад је дошао близу гроба, а он застаде. Видело се како му сва снага дрхти, а после, као у себи, дубоко уздахнувши рече: Знао сам ја то!

Затим се окрете мени, скиде шубарицу с главе, па скоро мирно проговори: Помози Бог, брате!... Е, таки је рат! На каквом се још месту човек неће са својтом и пријатељима састати?!... Ево, брате, ова на гробу то ми је кћи, а онај, што је у гробу, то ми је несуђени зет... Јуче је требало да се венчају... Мађарска војска прође кроз село, поквари свадбу, уби младожењу.

После се старац жалостиво осмехну и опет, скоро у себи, дода̀де: Знао сам ја да ћу је овде наћи!... Е, таки је рат!... Јуче је мој пријатељ Мирко копао сину своме

гроб... а данас ћу ја мојој ћери. Знао сам ја да ћу јадно моје дете на гробу наћи. Ал' нека, деца ће се и у гробу љубити! А ја ћу над њиним гробом грубе тлачиоце народа српског проклињати.

Старац спусти опаклију с рамена, и већ је заронио ашов у земљу, да до оног новоископаног још новији гроб за своју несрећну ћерку ископа... У томе се из села чуше добоши како ударају на збор. Све страже напустише своја места и похиташе у село. —

— С Богом, старче!

— С Богом, синко — рече чича и не погледавши ме, а после додаде: Знао сам ја то, да ћу моје дете на гробу наћи.

То беше, Тано, *ноћ на мртвој стражи*...

— Страшна ноћ — рече Тана — а глас му је од узбуђености дрхтао, у очима му трептаху сузе сажаљења.

IV

Ручали су. За ручком није нико проговорио ни речи. Мара је видела да се међу оцем и сином нешто озбиљно спрема, па не смеђаше ни једног ни другог у мислима бунити. Тек кад је изнела печеног ћурка, онда ће рећи бача Марко:

— Ћурка ћеш, Маро, увити у онај велики, везен пешкир, што си ме њиме још као младожењу даровала; па ћеш умесити једну лепу погачу; па ако на Таниноме дороцу где какве закрпе устреба, прегледај и

окрпи, моја добра Маро!... Тана ти се вечерас на далек пут спрема...

Сиротој Мари ударише сузе на очи, али не рече ни речи, окрете се, убриса их крајичком своје шарене кецељице, уздахну дубоко, па оде да заповест свога мужа изврши.

Бача Марко је гледао за њом замишљено, скоро жалостиво; а после се окрете Тани, па необично меким гласом проговори:

— Рат је страшан, Тано! Али ти хоћеш да идеш? —

— Хоћу — прекиде му реч Тана — хоћу да идем!... Данас треба ми Херцеговцима и Бошњацима да помогнемо, а сутра ће они нама; па ил' ћемо јарам сломити, или изгинути, бабо!... Ено Мија ћурчија у чича-Гавриној сувачи скоро свакога празника чита свакојаке новине и песмарице, па свугде једно, те једно пише: да је сваки човек, па и сваки народ, створен, да слободно живи, да има своју управу, своју државу!... Па зар само нама да владају туђинци: Турци и Мађари?!... да нас ударају на коље, бацају на вешала, да нам секу жене и децу, да нам пред олтаром убијају младожењу?!... Хеј, бабо! Та да ми је сваки корак, сваки тренутак живота тако страшан, па и страшнији од твоје *мртве страже*, не би ме могло уздржати, да данас с осталом браћом на Косово не пођем!... Та ено, зар ниси чуо да се најбољи момци из целе Бачке, Срема и Баната скупљају, и само још на нас Дишкрећане чекају, па да из Земуна и околних ме-

ста једне ноћи пребродимо Саву, па да са српијанским добровољцима у угнетеној Босни подигнемо заставу слободе... Зар ниси чуо то?...

Тако је говорио Тана, а крепак глас његов посведочаваше тврду вољу његову.

— Но дај ми, бабо, ту твоју шоцу, коју си од Мађара отео, којом си Мађара бйо и *мртву стражу* чувао... Додај ми је, бабо, да је мало прегледам, да је очистим, да поред њеног сјаја и моје лице сине... Пушка је твоја у тршчаноме крову зарђала, а лице српског народа од дугог робовања дође прљаво... А ту, вековима учињену прљотину само крв, за слободу проливена, може опрати.

Бача Марко је са задовољством слушао свога Тану; у пламену његових речи познао је старац сопствену крв своју.

— Док ми је о рамену висила — рече — беше то сјајна цев, у мојим рукама добра пушка; па Тано, кô велим, да је данас још последњи пут ја очистим, а после, синко, носи је ти, и гони њоме душмана... А сад иди мало до у коло, поиграј се с момчадијом. Ко зна, можда тамо у томе свету момци друкчије играју но овде у нас, па ћеш се зажелети банатскога кола и својих другова; иди, Тано, али пази, да се што не изланеш.

Тана оде, а бача Марко маши се руком у запећак, скиде дугачку кабаницу са пушке — јер то, што је у запећку покривено

шоца — војничка пушка, предњача.

било, беше пушка — па онда усу у један цреп мало сирћета, растопи у њему нешто креде, и стаде парчетом дебела сукна гараву и зарђалу цевку трљати. У томе послу га није нико узнемиравао. Сâм би катkада застао, па би онако замишљено гледао преда се; а после би онако тек полугласно певушио:

Шоцо моја, не срди се на ме!...
Не дајем те у туђинске руке,
Не шаљем те данас у хајдуке,
Већ те, стару, чеду своме спремам
— Ја за сина бољег дара немам —
Да са њиме на бојиште ступиш,
За олово да слободу купиш,
Да га пазиш, да га верно пратиш,
Па весело да га дома вратиш!
Шоцо моја, не срди се на ме!...

. . . . . .

Пред црквом је играло коло. Милина ти је видети млад свет: чио, окретан, леп, свеж: срце ти заигра при самоме погледу на ту безбрижну гомилу! Девојке се на једној страни смеју и намигују лукаво једна на другу, исмевају младу момчадију, која се опет, здрава и весела, не дâ баш тако ласно ђаволастим њиховим кикотањем збунити; него напротив, и они се надмећу, ко ће боље, ко ли ваљаније досетке покрај лаке игре исказати.

Сад приступи и бача-Марков Тана ближе колу, прегледа га, али се не хте ухватити да игра. То можда није нико ни видео, али је добро приметио син богатога газда-Гавре,

што су му суваче баш до саме куће бача-Маркове... Леп момак, каквих у селу мало имаде: висок, крупан, одрешит; а што му лепоту још више уздиже, то су богате чохане хаљине сребрним токама окићене.

— А што се ти, Тано, не хваташ у коло — рече весело — као да баш нема друге девојке, него само ча-Глишина Стана?...

Кад је то изговорио, а он се гласно насмејао; смејали су се и други, и Тана се усиљавао да се, макар и претворно, насмеје, али није могао.

У томе дође и Стана. Доста је било да једно друго погледа, па да се разуму. Тана се ухватио до једне мла̂де, а наскоро за њим, с оне друге стране, ухватила се Стана, и нису још ни један пут окренули коло, а мла̂да се пусти, и тако Тана и Стана дођоше да играју једно до другога. Али нису ни пазили шта се свира, и шта ли се игра... Свирац је свирао сремачко коло, а Тана и Стана играли су кетушу!...

Они, сироти, беху сами собом занети... Газда-Гаврин син није могао, а да се пакосно не насмеје, али је ћутао; само што полугласно рече: Нека их! Али ја знам да ће она моја бити!

Коло је играло и даље. Већ се и сумрачило, а момчадија се није разилазила. Само бача-Марковог Тане и ча-Глишине Стане нестало је из кола.

Њих се двоје отпустише из кола и одоше на две стране, да се после неколико минути на једноме месту нађу.

Сељаци су и лукави и невини. Они то тако чине, да заварају траг, да се други, бајаги, не сете; а овамо, кад би хтели, могли би лако увидети да се о њиховој љубави од најстарије бабе до најмањег пилета говори. А где не би то газда-Гаврин син, кога се то баш тицало, опазио?! Али он ћуташе, само што полугласно као и пре рече: Нека их!... Али ја знам да ће Стана моја бити.

Откуда је газда-Гаврин син био тако сигуран, да ће ча-Глишина Стана његова бити?... То нико не зна!... Сигурно је рачунао на своје богатство и лепоту...

Ча-Глишина Стана беше заиста дивна девојка, каквих је у селу мало било: црномањаста, лепа, висока, па уз то свакад и са сваким весела и разговорна. У селу не беше момка, кога она својим окретним, могло би се рећи лаким, детињастим понашањем није очарала. Али се зато опет нико није могао похвалити, да је некога с већом пажњом погледала него другога.

Један је био Тана, с којим је она мало тешње пријатељство скопчала, па је с њиме увек и озбиљнија била. Наравно, да им то нико није могао у погрешку забележити: сви су знали, да су њих двоје већ од детињства заједно одрасли, а и куће, па и њиве, беху им у комшилуку... То, а после и што су обоје били деца сиромашних ра-

тара, довело их је некако у хармонију, те се од дана на дан из најчистијега пријатељства створила истинита љубав.

Они су се волели, а ни сами нису о томе слутили; разумевали су погледе једно другоме; из најмањега покрета, мига, из помицаја ма најмање црте на лицу погађали су жељу једно другоме... а нису знали, да се то све љубав зове!.. Па и мајке њихове слабо су о њиној узајмној наклоности премишљале.

— Лепо нам се деца пазе — говориле су добре старе комшинице једна другој. И то беше све...

Тако су бабе мислиле, нити су могле веровати да у њиним младим грудима гори пламен, што ће их можда сажећи... Само је газда-Гаврин син друкчије премишљао.

— Ако је да се иде у поље, на рад, њих двоје заједно иду; ако се враћају, враћају се загрљени; кад она није у колу, неће ни он заиграти, а кад се он пусти, и она с њиме полази кући!.. Тако је премишљао газда-Гаврин син Макса, а свакад би додавао своју подмуклу узречицу: Али нека их: она ће опет моја бити!...

Кад је Стана са Таном дошла близу куће, онда ће је Тана узети за руку, па ће је нежно повући у мрачан засенак газда-Гаврине суваче.

— Стано — рече озбиљно, скоро свечано, Тана — ја ти вечерас полазим на пут, на

хармонија — сагласност.

врло далек пут!.. Не питај ме куда полазим, не питај ме кад ћу доћи и да л' ћу доћи: све је то у Божјој руци, Стано!....

— Зар ти да одлазиш?.. Ти!?..

То беше први пут у животу, што су обоје осетили сву неизмерну дубину своје љубави.

Тана никад није своју драгу ни у шали обмануо; а сад му беше лице свечано, глас озбиљан... Стана је видела да је њен Тана не куша, не вара; и њена лепа глава клону жалостиво у љубавном заносу, можда први пут, на његове мушке груди. Рука јој се и нехотице грчевито савила око његовог витог стаса... У томе загрљају дотакоше се њине вреле уснице, и први ватрен пољубац открио је најплеменитију страст, што је донде недодирнута у задовољним грудима тињала.

— Ја одлазим — повтораваше жалостивим гласом Тана. Не питај куд!... Не питај кад ћу се вратити!... Вратићу се, ако останем у животу... Али хоћеш ли ме ти чекати, Стано?

Стана је кроз сузе, тужним, испрекиданим гласом проговорила: Довека, Тано!...

Тана још тога вечера оде, куда га је његова српска дужност звала, а Стана оста на дому; али те ноћи није заспала, а кад је изјутра устала, беше бледа као лимун, а очи црвене, исплакане.

Стара мајка, кад је тако видела, климаше главом забринуто:

— Стано, душо, шта ти је?..

— Ништа, мајко, глава ме боли — прикривајући своју праву бољу одговараше јадно девојче.

V

Много је дана, много је недеља прошло, откако је Тана отишао, и нико у селу није знао куда... а бача Марко је, као и обично, ћутао; своје кућевне, а и пољске послове обављао је ћутећи, сâм са својом бабом. Каткада само, кад га нико не гледа, уздахнуо би дубоко, а после би за себе говорио:

— Баш никаква гласа о њему?!.. Бар да ми је знати где је, у чијој ли је чети... Ето у тој Застави о свачему пише, а о моме детету ама баш ни словца... као да је у море утонуо!...

По селу су се такође разни гласови о Таниноме нестанку проносили. Људи су говорили: Бача Марко је мало погане нарави, па га је Тана напустио, те је отишао главом у свет... Е баш је неваљао човек тај бача Марко!... Али те последње речи само су шапутали, јер су се мало и прибојавали од њега.

Жене опет седећи чело кућа, на пригревици, друкчије су то намештале.

— Заволео је — тврдиле су — ту ча-Глишину опајдару, а она га је, бој се, и преварила... А он, сиромах, као без мозга отумарио је негде у свет, као да нема у селу и бољих девојака од те несрећне Стане!... Онаки момак, хе!... Па можда се негде и

удавио?... Е гле ти од здрава читава момка шта учини, вештица једна!..

Бабе су опет друго гатале.

— Није друго, него га је бача Марко дао ђаволу у службу, да онде код нечастивога научи занат: како се деца у теоце претварају, како се кује благо... Та баш тај Марко да није што знао, та зар би он за свога века направио онаку кућу, па још са забатом?!..

Беше некако по новој години ове 1876, а дође у село један просјак: човек средњих година, али још крепак, само што је, сиромах, био без једне ноге, те је ишао на штаци. На њему је било свакојака одела: на ногама је имао опанке, какве нико у целоме Банату и Бачкој не носи; на глави некакву црну капу са упрљаном црвеном чохом на темену; чакшире му беху широке од плаве чохе са црвеним гајтаном, као што их војници у Србији носе; а сврх свега банатски дороц...

Кад је ушао у сеоску биртију, сви се сељаци згледаше; али му нико не рече ни речи, само што су га мерили од главе до пете... Просјак заиска лепо српски чашу ракије; бирташ му донесе, он је испи, а после извади две крајцаре да плати. Али пре но што ће то учинити, рече полако бирташу: А господару, би л' ви мени умели казати која је у овоме селу кућа бача-Марка Лаковића?...

Бирташ, а и сви гости, погледаше га зачуђено, као откуд и тај пробисвет да зна за бача-Марка!.. То је, наравно, побуђивало и на просјака и на Марка неко подозрење, али су сељаци као и обично, ћутали. Бирташ изиђе за просјаком, показа му руком сокак, у коме је била Маркова кућа.

— Иди право тим сокаком, па ћеш на крају видети једну белу окречену кућу са шареним забатом: то је кућа његова. Онде уђи, можда ће ти што и уделити, а мож' и преноћити у њега...

Просјак не хте ништа даље говорити, и ако је бирташ то желео; већ лагано, ослањајући се на штаку, оде право бача-Марковој кући.

Бача Марко је седео за столом и преврташе листове по неком старом сановнику; Мара је седела на банку код пећи и препредала памук.

— Маро — рече бача Марко — нешто сам ружно снио...

Мари потекоше сузе низ лице. Знала је, сирота мајка, о коме њен Марко сања. Та и она га сваке ноћи у сну виђа! Али се усиљаваше да га поутеши.

— Дуге су ноћи, Марко!... А Бог зна, те ваљда ће добро бити!...

У томе залаја псето у авлији. Марко се трже.

— Маро, то неко иде?

У тај мах се отворише врата, и просјак уђе у собу...

Кад га је бача Марко видео, дође блеђи од дувара: чињаше му се да пред собом на јави гледа ону слику, коју је ноћас у сну видео; па и нехотично, као у грозници, приђе ближе просјаку:

— Ти од мога Тане долазиш?...

— Ја од њега долазим — рече просјак, — али има више од месец дана, како се растасмо.

— А је ли жив?... запита га сирота Мара, грцајући од суза. Је ли још живо моје мило дете?...

Просјак се мало уђута, штака му је климала под пазухом: није знао шта ће да проговори; а кад је сву снагу прибрао онда рече: Погинуо је!...

Мати врисну, а бача Марко гледаше дуго у лице тога човека, што му је тако црну вест донео, као да је хтео и најмању црту на изнуреноме лицу злокобног весника упамтити.

— Јест — рече просјак тужним гласом — погинуо је! Било је некако на сам Бадњи дан. Наша се чета подиже да оплени неко турско село: спустисмо се с херцеговачких планина, запалисмо село, разагнасмо Турке, а што је било говеда и оваца потерасмо у планину. Кад је дошла ноћ, ми положисмо бадњаке по логору, натакосмо некол'ко уплењених овнова на ражањ, како ћемо сутра са зором божићовати; а око логора постависмо страже. Наш капетан постави Тану са још једним Херцеговцем *на мртву стражу*.

— *На мртву стражу?..* повтораваше у своме тужном заносу бача Марко.

— Око поноћи чуше се пушке.

— И он је онде погинуо?

— Јест, погинуо — рече просјак застрељен изгледом бача-Марковим. А одмах у другој битци мени ранише ногу, коју су после лекари у Новоме одсекли.

Просјак оде из села... А бача-Марку се чинило да још једнако, ослањајући се на своју дебелу штаку, пред њиме стоји.

И он га је заиста гледао: његово од глади изнурено бледо лице, оне прње што су му полунаго тело покривале, они чудни опанци, капа — све је то још у његовоме уображењу живело...

— Погинуо је — рече, а глас му беше туп, промукао — погинуо је *на мртвој straži!*... Та то си ми већ казао... Па што сад стојиш?.. Одлази!.. Е, гле ти безобразног просјака... где човек мора да га псима гони из рођене куће!..

И бача-Марко пујкаше псе на уображену сенку... Пси су од страшног изгледа бача-Марковог залајали, а после увукоше репове међу ноге, и цијукајући од стра изиђоше.

— Е хвала Богу, те оде!

А после истрча гологлав напоље и викаше преко пољане, колико га грло доноси: Хеј, пријатељу, брате, просјаче, стани!.. Ти ћеш ваљда знати на ком је месту погинуо?..

Причекајдер ме за час, одох и ја за тобом, да му бар мало гроба ископам...

Просјака је одавно нестало, а бача Марко се вратио у кућу, узе ашов и оде за својим — уображењем... Сељаци приповедају да су га видели тога јутра где с ашовом о рамену оде далеко иза к.....ачког хатара. Куда је отишао то нико не знађаше, али се више није дома вратио.

На некол'ко недеља после тога дошао је газда Гавра у ча-Глишину колибу, да проси лепу Стану за свога сина Максу... Стана га је одбила... Али се Макса опет својом узречицом тешио: Нека је, она ће опет моја бити!...

Он се уздао на време.

— Временом ће — вели — заборавити на Тану.

Али девојка не заборавља јунака!..

Уздао се у своју лепоту... И кип је леп! А на богатство му Стана није ни погледала.

Сирота њена мајка хтела би да је нагони, да се уда, па баш ако не за газда-Гавринога сина, а оно има још те каквих момака у селу, што је просе. Међу њима је и сâм рођак дебелога попа Јоце, неки Трива Шутолов, бољи је газда и од Гавре, па би је и он за свога Милована.

— Опрости, мајко!.. али ти се удавати не могу — говорило је јадно девојче уцвељеној мајци. Ја га, мајко, преживети нећу!..

Те би тако обадве бризнуле у плач.....

Други пут би је опет мајка шиљала у коло, да заборави на тугу своју, али би јој јединица уздрхталим гласом одговорила: Ал' у колу нема Тане, мајко!..

Понекад би је због њене непрестане туге укорила мати, а сирота Стана би кроз сузе повторавала стих из оне тужне песме:

— „Али ћеш ме пожелети, мајко!“ —

Она никуда више није одлазила од куће. Каткада само, бледа и малаксала, лаганим кораком прећи преко своје авлије и поред газда-Гавриних сувача упути се Таниној мајци... Онде преседи по читав дан, те заједно плачу.

— И ноћас сам га снила — уздахнуће ожалошћена мајка. Глава му сабљама разбијена, а из груди му куља крв...

Хтела би, сирота, и даље говорити, али јој се у јецању угуши глас.

— И ја сам га у сну видела, мајко... баш испод Гавриних сувача; он ме је загрлио, мајко, па ме својим умиљатим гласом пита: „Хоћеш ли ме чекати, Стано?“.. а ја му као одговарам: „Довека, Тано!“..

1876.

СПАХИЈА

I

СПАХИЈА

[Најбогатији је спахија у Банату: његова је сва плодна равница између Бегеја и Мориша. Ноћ проводи у весељу, пијанци. Јутром изјахује на најбољем парипу, прате га управници имања му и пандури. Јури бесно. Ако прегази које дете у селу, наређује да се матери његовој даде нешто хране, што се његовим управницима чини сувишно.]

II

ЧИЧА МАТА

Пуста је равница.

На друму се нико не види. Само један старац полако корача, као човек који се на дугоме путу уморио. Истина, обућа и рухо показују сељака из оближњих села, али ход — уморан је. Прошло је седамдесет година како сиромах старац путује, — или зар растојање између колевке и гроба није пут?.. Пут је то, жалостан, тежак и кршан пут! Само се ономе мили, коме је мати судбина

још пре рођења сваку стазицу живота својом свемоћношћу изравнала.

Ал' старац као да беше пасторче судбинино.

По челу и по лицу остави му она тужан траг своје немилости. Свака је година онде урезана, а по тим урезотинама упиле се оне ситне мале борице, те приповедају у свакој црној години за многе грке часе, за многе дуге неиспаване ноћи. Теме му је глатко, нема на њему ни једне длачицэ: као ливада, са које је тврди богаташ и последњи цветак покосои.

Старац се обрте на све стране, као да би хтео видети иде ли ко за њиме. Некога ишчекиваше.

Са високог насипа вијаху се беле кућице удаљених села, белеше се звонаре бачке и банатске; а само погдекоје дрво шарало је својим китњастим зеленилом непрегледну монотонију богатих равница.

Старац погледа у земљу.

— Ох земљо, тврда ли си! тврђа од срца наших гонитеља!

И суза му кану из мутних очију.

— Не прима нас ни земља, ни небо: земља нас мрзи, небо нас презире! Деспоте нам у тамницама умориште, војводе и јунаци изгибоше! А Марков буздован не изиђе из мора сињега, да разгони плеву душмана наших.

монотонија — једноликост.

Сад се зачу топот од коња̂.

Старац се трже, погледа насипом — а поглед му дође тамнији, чело му се дубоким борама натушти.

— Спахија!

И он се диже, како би се удалио, али га већ стигоше.

Спахија беше добре воље.

— Расте ли вода, чича-Мато?

— Расте!

— Ал' неће прећи насипа?

— Но може!

— Не може, ха! повтораваше спахија са задовољством.

— Одавна, још за твога покојнога деде (Бог да му душу прости!) беше све друкчије: слободна вода, слободни људи! Ишли смо сваки својим путем, по долинама се вијаше шевар и трска, њоме је сиротиња покривала своје кућице и земунице, њоме се грејала, њоме је марву хранила; а ти узапти воду, подиже јадну сиротињу, да сама своје худо богатство спали! Ми спалисмо трску, узорасмо ти и покопасмо непрегледне равнице. Допустио си и да ти сејемо земљу! Ал' кад је нашим зној̂ем нагнојисмо, кад дође време, да и плод берем̂о с ње — шта си онда учинио (Бог те не видео!)?.. Довео си из далеких земаља Швабе: *њима даде нашу муку, своју земљу...*

Старац застаде, и суза му удари из мутних очију.

— Па добро, чича-Мато; земља је моја: могу је дати коме ја хоћу.

Мõш, а зашто не?... Душа је драгоценија од пусте земље: па кад си њу опаклио, кад си њу ђаволу предао; а зашто не би и земљу могао Швабама дати?!..

— Унерхерт! Со ајн керл!.. Не слушајте га, ваше благородије! рече фервалтер.

— Хоћемо л' га бити?.. додаде с пакосним осмехивањем иншпектор.

Спахија ћуташе.

Чело му дође озбиљније. Боре, које донде ниси могао на њему приметити, набрекоше, ноздрве се раширише.

— Говори, просјаче!

У старца сину̀ше очи, усне му задрхташе: хтео је нешто рећи, али, од бола, није могао.

— Говори, просјаче, лопове! понављаше спахија.

— Ево ћу ти казати све што ми душа осећа, а много ми на души лежи, голем је терет срце моје притискао!.. Криво си ми учинио, господине!.. Назвао си ме просјаком, а отац ти беше просјак; рекао си да сам лопов, а отац ти је харао и отимао!.. Да, ти не знаш, млад си још, — ал' гле ове седе косе! — И старац се опипа својим сувим прстима за седе зулове. — Ово глатко теме још се многих тужних годиница сећа! Још ти и деду памтим!..

Унерхерт! Соајн керл! — Нечувено! Такав несрећник!

При тима речима старац застаде, као да би хтео из неке невидљиве књиге прочитати догађаје од неколико столећа.

— Јест, деда ти беше ваљан. (Бог да му душу прости!)... Баш као да га гледим на његовој сурој бедевији, како нас води у бој на Турчина, на душмана... Кад свршисмо рат с Турчином, кад га изгнасмо из ове проклете земље, светли је цар распитивао за јунаке, који су се у тима бојевима одликовали, па је чуо и за деду твога, Дели-Крстовића. И ћесар га позва себи у Беч и овако га милостиво питаше: „Шта желиш да ти за твоје сјајне заслуге дарујем? Казуј, сине! Твоје јунаштво је целу моју милост задобило: ишти блага, ишти земаља, ишти што ти срце зажели — моја ти милост ништа неће укратити.“ — „Богат сам, светла круно, од баба ми је остало небројено благо! Али сиротиња српска, коју сам за твој престо у бој водио, гола је и гладна: њојзи подај земаља, њој даруј блага, јер јој је све на пустоме Косову пропало.“ — И цар даде све оно, чиме је твога деду нудио. Све што ти данас својим називаш... јест, господине: све је то *наше* било!..

— Луд је, рече фервалтер.

— Бесан је, дода инспектор.

— Треба га на ланац везати, нашали се ишпан.

А спахија, набравши густе обрве, потмулим гласом изрече:

— Старче, даље!

— Хоћу, господине!... У старога Дели-Крстовића беше син — твој отац — невалала срца, тупа разума, и нико њега није волео. Али се ни он никада и ни с ким не упитиваше за повољно здравље. Мрзис је на све, само је себе љубио. Презрео нас, другаре и једноплеменике родитеља свога, па се поче с *туђинцима* пазити. Даваше гозбе у њихову част. За совром се његовом није више чула мила српска песма ни здравица. Све се изменило: Мађари и Немци заузеше оно место, које је наше било за твога деде! Уместо разговора о мегданима и бојевима, почеше се мекушни говори о девојкама и о господству. (Буди Бог с нама!) Али ти деда не могаше живијем очима гледати покваренога сина. Он умре. А син му Никола — тако ти се звао отац — ожени се, и узе Немицу. Од оно доба увукоше се неки попови у његову кућу, пуно беше тих црних мантија. Бадава је наш седи отац Димитрије у двор му одлазио, да га по закону причести и исповеди: све су то већ пре њега некакви вратрови учинили. Он опакли душу примивши туђ закон и туђе име. Заборавио је нас, заборавио је на славу имена очевог, те нагрди име Дели-Крстовића. Знаш како се назвао? Ево ћу ти ја казати: Керестеши Миклош!...

Ту старац застаде. Ко ће знати зашто: или да се одмори, или у срцу сузу да угу-

вратрови — фратри, католички свештеници.

ши... И тек пошто је тешко уздахнуо, овако поче:

— Бог га убио! Небо га не видело!.. Оде код цара, а за њиме као верни другари зли саветници и подли развратници; одоше и наговорише га, те узе од нас све што је наше било и даде твоме оцу. Ми смо и онда још мислили и надали се: Наш је и наш ће остати! И не могаше нам се, а да се њиме не поносимо. Али он и другу немилост у милостивога ћесара испроси: Из далеке немачке земље послаше му Немце, да нашу земљу, да нашу крв населе.... Та цар је милостив!..

Спахиско срце као да се умекшало: лице му дође сетно, блаже, реч тиша; и овако је чича-Мати проговорио:

— Старче, поштујем и ја спомен мога деде! Па кад си још с њиме ратовао и војевао, ево учинићу ти све што могу добра да ти учиним. Шта желиш?..

— Ја, господине, ништа! Али не заборављај од кога си корена, то те молим! Не презири своју колевку! Разгони те Швабове од себе: они ти душу трују! То су змије које ти крв кваре! То су ђаволи, што те у пакао вуку!...

Спахија ћуташе, фервалтер је грискао усне, ишпан погледа чича-Мату и чисто му се клео осветом; а сви остали умукоше од срда и гнева.

Чича Мата се лаганим кораком спустио с насипа, а спахија ободе бесног хата и нестаде га у диму од праха.

III

РОБОТА

У половини смо јула.

Много је оштрих српова и бритких коса своје сјајне оштрице затупило; многа је снажна рука малаксала, док је са непрегледних равница покосила питому пшеницу! Али сад је све покошено, увезано и у големе камаре садевено.

Сад још треба да се овршe и да се то чисто злато, та банатска пшеница, у големе спахиске амбарове саспе.

Још синоћ је пандур с лесковим штапом у руци закуцао на свачија врата и онако званичним тоном викнуо: Сутра свака кућа по два коња и по једног човека да пошље на роботу: вршиће се спахиско жито...

Бадава се погдекоји сиромашак изговараше, да је самац и да ће и његово жито на њиви пропасти — спахиски служитељ не даде се умолити:

— Господин ишпан заповеда!...

То беше кратки одговор верног пандура — али то мало ре́чи̂, тај кратак одговор, и најокорелијега би опоменуо на покорност...

. . . . . .

Сунце је већ на заходу.

Они који су имали боље коње оврли су вршај и већ лопатама високо бацају румену пшеницу, да је ветар од плеве одели; а људи слабијега стања још унаокруг гоне малаксалу кљусад, како би и они још пре мрке ноћи довршили трудан посао, па да одморе малаксало тело, да у мирном санку забораве јаву — али је неће заборавити! Та и санак је срца немилостива: патнику и мученику још црње муке, још ужаснije патње у немој поноћи износи.

Неки су довршили посао, па опруживши уморно тело одмарају се на оној црној земљи, по којој им је читав дан зној падао.

И чича Мата је сео, да се одмори, наслонио се на један сноп сламе, а мутне му очи гледају даљину. И никад мира, никад покоја!... Да бедне старости!...

До њега наслонио се младић један на вилу, којом је сламу претурао.

Диван стас! Очи дубоке, тавне, чело високо а као мермер бело, нос прав, мали црни брчићи бацаху танку сенчицу преко чисто румених уста; дуга црна коса изгледаше као црн оквир око мермерне слике. Својим чврсто урезаним цртама више је личио на неки идеал Микла Анџела, више на војводу него на простог ратара.

И он је упрö своје велике црне очи у даљину. Можда је тај мирни, тужни поглед пратио последње зраке сунчеве, можда је мислио на будућност, а можда се сећао прошлости?... Ко зна...

Ратар је он — а ратар ћути! Навикао је на муке, па се не уме тужити, нема он речи. Срце му се цепа, душа му болује; али не уме јекнути, не уме рећи: Боли!

А и коме ће, кад га нико утешити неће?

Ратар је он — а ратару нема утешитеља!...

Около њих радиште сељаци, псоваше, гураше се, бише сироту стоку, која, изнемогла, једва се могла кретати.

Али отац и син, чича Мата и његов дични Марко, удубљени у својим мислима, нису од свега тога ништа чули ни видели.

Нису видели ни самога ишпана, који с пакосним осмехом посматраше њих двоје.

До ишпана је пандур нешто шапутао једноме Немцу до себе, а ишпан је за потврђење пандурових речи климао главом.

— Дакле довече? рече риђе косе и пегавога носа Немац.

— Довече: кад се смркне и кад се сви ови Раци уклоне — додаде ишпан. Само морате пазити да вас нико не опази, а нарочито Раци. Ферштанди?...

— Ај јо! тврђаше брећасти Немац...

— И још нешто! Колима морате кроз рацко село проћи, и то најпре оним малим сокачићем што води од баре, а после лево поред чича-Матине куће. Ту ћете просути за једну мерицу жита. Ферштанди?

— Ај јо! одговараше Шваба.

Ферштанди? — Разумете ли? *Ај јо!* — Дакако.

— Али ако ме види боктер? додаде мало замишљено с лукавим осмехом рињо.

— Махт нихц!... О томе се ви не старајте, само се чувајте Раца̂.

— Хоћу!

И с тиме оде брочасти пријатељ господина ишпана...

— Чича-Мату морамо упропастити — или ће он нас упропастити. Он је један од свију ових одметника, на кога још њихово благородије нешто полаже, и то све због свога деде, који је (међу нама речено) исто овако глупи Рац био, као што су и ови скотови... Војевали су заједно! Ха! ха! ха!... Па како она стара дртина уме сладити ту војничку славу, још би се и њиховом благородију прохтело да се пораци, па да с овим лоповима иде негде на војску! Ха! ха! ха!... Често га вињам, а нарочито откако се с овом матором кугом разговараше, где по читав сахат посматра панцир и скупо оружје свога, као што чича Мата казује, витешкога деде. И она маза јединица још му слади те стародревне гатке. Па онда узми ту глупост: од неког кратког времена почела је са оцем, њиховим благородијем, и српски по двору говорити! Ја управо не знам ни где научи, ако није од оне вештице маторе?!... Е, јесте чули, Вранц: ако овако устраје, и ако му сад не узмогнемо дојадити

боктер — ноћни стражар. *Махт нихц!* — Не мари ништа!

— онда се слободно можемо враћати на неплодни песак наше гладне Немачке.

Ишпан ућута, а своје пакосне очи упрѳ је у чича-Мату, који у тај мах с некаквим умиљењем гледаше свога јединца.

— Хоћемо ли дома, Марко?

— Па нису ни комшије спремни. Ето чича-Милисаву помалаксаше коњи, па тек сад довршује вршај, а већ и месец излази, па треба и вејати и радити и у амбар носити! А видиш, бабо, и он је стар, и њему су малаксале руке — па онда: оно девојче —

— Које? питаше чича Мата осмехнувши се.

— Та његова Јела!... Слаба је, сирота, млада: те бих остао да им помогнем.

— Синко, па доста си радио, уморан си и ти!...

— Доста! Ал' они су слаби, а ја... ја могу још радити.

И месец изађе. Људи се један по један разилазише кућама својим, само оста чича Милисав на вршају са својом лепом Јелом.

Њима се приближи Марко.

— Чича-Милисаве, дођох ти ево и ја помагати, да после идемо заједно кући.

— Та, синовче, ја бих и сâм с Јелицом свршио, ал' кад си дошао, хвала ти!

— Иди, иди, чича-Милисаве, иди мало до мога баба, поразговарај коју; а ја ћу овде жито бацити, а Јела ће метлом трнити.

Јела је оборила очи. Али је послушала.

Скупивши своју црну дугу косу, повезала је белом марамом, да јој се свиона коса не упрља, узела је дуги трн и својим белим ручицама повлачила је по руменој пшеници.

IV

НОЋ

[Пандур и онај Немац узимљу из житнице спахијине неколике вреће жита и спремају се на посао].

V

ЧАРДА

[Чича Мата долази зором (год. 1799) у крчму: тражи свог унука Алексу, који се ту с једним Мађаром погађа за коња његова. Ту находи тројицу познаника, што су после шест година робовања због родољубља пуштени на слободу. Јадају се један другом. („Проклет био Чарнојевић, што нас у ову земљу доведе!“)].

1868., 1872. 1882.

СИРОТА БАНАЋАНКА

[За боравка Јакшићева у Јагодини (1869 до 1871) поплави је једном Белица. Вода, растући, продре и у болницу, те су болеснике морали премештати у нову, јаку зграду начелства окружног. Ту приповедач находи једну болну Банаћанку, Кикинђанку, пита се с њом. Она, видећи у њему болећива човека, прича му свој живот].

— Као кроз сан сећам се њега, мога оца. Сиромах! Беше вечито болестан. Свако јутро и вече доносила му је моја тетка млаке воде, њоме је испрао ране, које је добио четрдесетосме године; после их је облагао мелемом, који му је добра моја тетка — могла бих рећи: добра моја мајка, јер ја мајчине неге упамтила нисам — додавала; а кад би га рана заболела, шкрипуо би зубма, а моју добру тетку, која је уз његову сиромашну постељицу брижно ћутала, потресао је свакада бол њезинога брата, кога свом снагом љубљаше. Он је уздахнуо; а она је клела Мађаре тако грозним клетвама, да кад би их ви чули, ви их никад заборавили не би, добри човече! Ја се не сећам њези-

них израза, али израза лица њенога никад не могу заборавити: побледела би као лист хартије, и онако тек полугласно говорила би за себе: »Проклети! Убише ми мужа, подмукли пси, а ломну снагу брата мога изрешеташе куршумима, опет из потаје, опет подмукло! Проклетници!!!«.

Наша мала, сиромашна кућица беше на крају села. Туда су често пролазили Мађари. Мој отац их није могао гледати, обрнуо је главу од прозора и гледаше у једну стару зарђану пушку, песница му беше стиснута, а чудна ватра севаше из очију његових; а после му је бледа глава клонула, груди су му се од бола таласале... Ко зна шта је у тај мах осећао? Ал' уздисаји беху му тешки, а израз лица беше сличан рањеноме лаву.

»И још смеју да прођу поред ове наше јадне колибице«, — кад се мало утишао, говорио је својим дубоким гласом, — »а три пута су је, крвници, палили, ову јадну тековину мојих дедова!... Ох, Боже! Хоће ли доћи дан? Хоће ли доћи час?«... И његова сува рука лупаше немилостиво по рањеним грудима. Ја сам стрепила од стра̂, а тетка му улеваше наду у рањене груди.

»Доћи ће дан, доћи ће и час освете! Видећемо и ми како пламенови њихових дворова шарају облаке љутитога неба! Видећемо их понижене, побеђене и поништене — те угнетаче народности наше, те рушитеље слободе човечанске!«...

Преко бледога лика родитеља мога прелетео би тужан осмејак: „Никад, селе, никад!... Ја ћу умрети“...

Сиромах отац осећао је да ће скоро дан покоја доћи, дан вечитога мира.

У гробу је вечита тишина! Је-л'-те, пријатељу? Онде је мирно, немо — говораше јадно девојче жалостивим гласом — и ја ћу умрети, али за мном неће нико заплакати... Та ко је још плакао за оним сувим коровом, што га ветар зими по гладкоме снегу котрља?! Он нема рода, он је увела, погажена биљка, играчка ветрова, сува простирка кањавим ђоновима — па му је и оно милост, кад га неки сиромашак за огрев употреби: умире бар с уверењем, да је некоме користио!... А ја?...

Она је ућутала, сирота, а по увеломе лицу заиграла је румен, која се каткада вића и на образима умирућих.

— Да, да, драги пријатељу — рече она — као што је сиромах отац мој у томе тужном часу бола свога прорекао, тако је и било.

Беше некако марта месеца, празник неки, не могу се сада сетити какви. Тетка ми се лепо обукла: на њојзи чиста сади кошуља, на глави црна свилена марама с белим пегама, а на препрегачи чисто црвена основа са ситним плавим цветовима, хаљина загасито жута с танким белим пругама; и на мени чиста кошуљица; а отац ми метуо око врата црну пошу с кратким, ситним фронц-

лама, преко поше су падали чисто бели колири од кошуље, прслук беше од црне свиле с белим округластим дугмићима, на ноге је обуо опанке, а беле сукнене обојке лепо је притегао црним кајишима.

„Може неко доћи, Маро“ — рече тихо мојој доброј тетци. — „Празник је; а и волео бих да ми ко дође, да се мало поразговарам... Е, баш сам жељан људи и света!... Не знам где се мој стари пријатељ Марко толико забавио? Има ваљада две три недеље, како нам није дошао!?... То ви'ш, Маро, није лепо од њега! А ево и сама знаш како смо живели: ни два брата рођена нису боље! Кад се оно Дишкрећани стадоше у својевољце уписивати, заједно се уписасмо, заједно смо и војевали“... А затим, дубоко уздахнувши, додаде, сиромах: „А кад ме оно на Башахиду ранише, он ме је на својим леђима изнео из битке... Тек, свакако мислим да ће ми данас доћи; него ти, мала моја Грлице — тако су ме сви у кући звали — отрчи до Симе бербера, пољуби га у руку, и реци му да донесе своје маказе и бријачице, да се мало улудим“.

Ја сам га послушала.

Берберин дође, поздрави се лепо с оцем, извади из неке модрикасте марамице свој жути тасић; а мој отац дохити једну малу троногу столичицу, посади се на њу, и мирно гледаше преда се, невесело и замишљено.

фронцле — ресице. *Башахид* — у Банату, у дистрикту кикиндском.

„Нећемо се дуго бријати, мајстор-Симо, не! Баш сам се ових дана гледао у огледалу“ — рече, сиромах, — „ал’ као да нема прилике, да ћу те много мучити“.

„Каква мука, брат-Обраде (оцу ми беше име Обрад) каква мука, човече?! Само дај Боже здравље, а ласно ћемо за то!... Та кад смо победили Мађаре на толико места, па кад је оно Башахид горео... Хе!“...

Хтеде мајстор Сима и даље да говори, али се отац намргоди и ћуташе дубоко замишљен.

„Хоћемо ли и косу обрезивати?“ запита га мајстор Сима.

„Режи, мајсторе!“ рече отац...

Мајстор узе маказе, па их одсецаше све прамен по прамен, да сву лепо изравна. Један прамичак паде му баш на крило. Отац га, сиромах, узе, загледа се у њега, посматраше га, преврташе у сувим рукама, па некако невесело проговори:

„Пре неких времена беше и ово врано као зивт, а сад је побледело као и лице, што сам га јуче у огледалу видео... Кажу: Бог! Божја воља!... А кад ми три пута кућу запале, кад ми пет куршума кроз тело продере... је л’ и то Божја воља?!... Мајстор Симо, јесу л’ и тебе Мађари поробили?“...

„Јесу, брате Обраде“, рече мајстор Сима. „Читав су народ поробили, проклетници!“...

Видела сам како су мајстор-Сими у рукама маказе задрхтале, и, поред свега што је мајстор Сима радо говорио и при-

поведао, ућута се замишљено; а после полугласно рече:

»И видиш, брате Обраде, какво настаде време, да нам опет они суде!?«...

»Јест«, рече отац. »Победиоцима суде побеђени, над мужевима владају кукавице!... Је л' правда то?«...

Мајстор Сима је свршио свој посао, тетка га понуди столицом. Мајстор Сима седе, а тетка донесе у једно стакоце комадаре, па га понуди: »Пиј, мајсторе!«

Мајстор наже стакленце, па се окрете моме оцу, наздрави му и пружи стакло, па рече:

»Спаси Бог, брате и комшија!... Али времена пролазе, а сваким даном све црња и гора долазе!... Пре нас газиште Немци, а сад и Немци и Мађари... Ти већ слабо куд идеш, болестан си, није ти ни замерити... Ал', веле, да је дошао неки царски комесар у нашу Кекенду, па још говоре да је Мађар!... А пријатељ Макса, шнајдер, још ми је и то казао, да га познаје; па вели да је и он од оних, што су палили Кекенду... Но већ то је међу нама речено!«...

После тога говора узе своју качкету и спремаше се да иде. Отац му нуђаше за услугу два грошића:

»Узми, мајсторе, неће бити право бадава да газиш блато.«

муж — јунак.

„Људи смо“ — рече мајстор — „данас сам учинио ја теби, сутра ћеш ти мени..... С Богом, брат-Обраде!“...

Отац и тетка се ућуташе. Беше им нешто тешко на срцу. А ја сам седела на банку до вруће пећке и слушала сам мирно како мачка преде.... Боже мој!... Онда сам се још умела и насмејати, а сад?...

Тако ми седимо; а испод астала диже се псето, дође до врата, ушћули уши и стаде режати.

„Иди, види ко је!“ рече ми тетка. Ал' у тај мах се отворише врата, и уђе у собу чича Марко.

„Добро, те се и ти закани!.. Е, е! а где си ти, човече?“...

„Боже, Обраде, на великој смо ти муци: све од Сегедина, па овамо преко Бечеја и Елемира, градимо поред Тисе долину.“[1]

„Тако је то: јуче пушку, а данас ашов и лопату!“ рече отац. А чича Марко продужи:

„Вели да Тиса топи околне спахиске земље“...

„Да, да, јуче пролевасмо за цара крв, а данас за спахије!“...

„Дошао је и комесар“...

После тога настаде тихо шапутање. Тетка их је познавала: знала је да, кад имају нешто тајно да разговарају, не маре да их ко слуша, па макар и најприснији. И она изађе. После тога донесе бео везен чаршав, да га простре по асталу. То је чинила

[1] насип.

само да се нађе као у послу, а после је узела стакоце, па га допунила ракијом и метула на астал.

„Не треба, Маро,“ рече отац. „Ми ћемо сад да идемо у мађистрат; него додајдер ми ону опаклију.“ Тетка му додаде опаклију и заогрну га њоме, хтела му је нешто и рећи, али он већ узе свој дугачки штап, и лагано, ослањајући се на чича-Марка, одоше обоје.

„Куда ли ће?“ рече тетка за себе, „сигурно због тога несрећнога комесара?!... Боже мој! Боже мој! Шта ли неће овај наш јадни народ препатити?“.. Пре перзекутори, пуста-комесари, сабље и нацаци; а сад нам посла цар комесаре, џандаре, винанце, полицаје, рихтере и штулрихтере; па нас сви ти глобе и цеде, сви отимају... Тек да не назебе, није кожуха обукао: мора да је нешто хитно?“...

После тога изиђе напоље у кујну и стаде спремати ручак. Ја сам остала у соби, и облачила сам моју малу лутку у разне шарене крпице; после сам јој мазала обрве, правила јој нос и уста. Кад је све то било готово, а ја је положим поред мачке, да мало спава...

Уједанпут чујем, како ми тетка устрављено врисну. Ја скочим уплашена, истрчим напоље...

перзекутори — пандури пуста-комесарови; тражећи хајдуке или јатаке им по селима, чинили су насиља коме су хтели. *пуста-комесар* — старешина пољске полиције: обилази нарочито друмове, чарде (друмске крчме), салаше, те гони хајдуке и јатаке им; понеки је и сам био јатак њихов. *рихтер* — судија. *штулрихтер* — „стони судија“, члан судбеног стола.

Ох, господине! Грозна је то слика, што сам је у томе часу видела. Никад је не могу заборавити.

Чича Марко држи ми оца преко среде, у њега бледа глава клонула на груди, из носа и уста тече му крв, те грозно шара белу кошуљу, а до њихових ногу лежи моја тетка, рекао би, мртва... Сирота, кад је видела брата у крви, пала је у несвест!..

Чича Марко једном руком отвори врата, па онда лагано, с највећом пажњом, положи сиромаха на његову сиромашну постељицу. Затим захити једним лончетом из шавоља хладне воде, те ми попрска тетку по лицу.

Тетка полако отвори своје мутне очи и звераше упрепашћена око себе, па онда уздахну:

»Ох Обраде!.. Марко, а где је мој брат?«... питаше у највећем страху чича-Марка, а Марко рече тихо, али мирним гласом: »Ено Обрада, Маро! Чувај га; а ја ћу сад с доктором доћи.«

Тетка погледа у жалоснога брата, заљуља се, рекао би да ће наново онесвеснути, ноге јој задрхташе и она паде на колена до његовог кревета. Затим је дуго плакала, а отац је само јечао, а крв му је крчала на модрим уснама и не могаше ништа разумљиво проговорити. Једва си могао чути испрекидане слогове: »Ма...цари... а сада Немци.. крв нам ис...пи...ше...«

Опет се нешто страшно морало догодити, опет је крв пала, помислила сам у

себи, па сам чисто уплашено гледала кроз прозор. Бојала сам се, да не дођу сад Немци, да нам сиромашну колибу запале!.. Али они не дођоше, а дође чича Марко с доктором.

Доктор беше Чивутин, ружна изгледа човек: лице му беше суво, ишарано црвеним пегама, брада ретка, рића, а очи му нисам смела ни погледати, тако су биле пуне пакости... Имали би ми и својих лекара, те каквих ваљаних младића, али су господа у нашем дишкрету чудни Срби! Сами своју крв презиру; помажу туђина, подижу га, славе га... а свој рођени пород бацају у блато.

Кад је ступио у собу, није ни погледао у оца, није се ни машио за шешир, него онако хладно, свирепо, рече, пишући нешто по хартији: »Ви буђете спат' мирно!... Ферштанди?«...

После се мало као замислио; а кад је видео стакло с ракијом на столу, он још нешто додаде на хартију плајвазом, па чисто љутито проговори: »Дер керл хат фил ксофн!«

Чича Марко је разумевао нешто немачки па му одговори: »Господине, Обрад не пије!«...

Доктор га љутито прекиде: »Штиле!... Сви Раци буђет пијанице!«...

»Господине, он је болестан још од буне, а сад га је господина комесара џандар кун-

---

Ви буђете спат' мирно!... Ферштанди? — Ви ћете мирно спавати!... Разумете ли? *Дер керл хат фил ксофн!* — Несрећник је много пио! *Штиле!... Сви Раци буђет пијанице!* Мир! Сви су Срби пијанице!

даком ударио у ребра тако немилостиво, тако силно, да се обнезнанио... Помозите му, господине!« мољаше чича Марко.

„Жандарм јесте царско човек! Ферштандн?.. Он не бил' ударен, он буће много пил'«...

У томе ми отац зајеча и погледа више тужним него гневним погледом у чича-Марка. Марко је разумео његову бољу; он намаче шешир дубље на очи, па онда тихо приће доктору и дохвати га за раме (ко не познаје Банат и Бачку, рекао би да му је нежно прислонио руку на раме) па му танким гласом рече: „Господине, ви сте Чивут!«...

Доктор га забезекнут погледа, и полугласно рече: „О, ди ферфлухтен рајбер!«...

„Напоље, ниткове!« викну чича Марко, ухвати доктора за гушу, па га избаци напоље. Чивут је сав дрхтао од стра̂. Тек кад је изашао на сокак, онда се осврте, погледа још један пут у кућу нашу, па онда претећим гласом нешто проговори и оде...

Чича Марко је гледао, кад деца посеку прст, а они поспу то место сољу, и крв престане; па је и он метуо једну малу прегршт соли у велику чашу воде, и додаде је болеснику. Он је дркћућим рукама прихвати, па је отпио до половине, а мало после и другу је половину попио, и заиста му је било лакше: могао се и разговарати, па нам

О, ди ферфлухтен рајбер! — О, проклети разбојници!

је испрекиданим гласом приповедао за последњу несрећу што га је снашла.

Наши су Дишкрећани тражили неке рачуне и нека, још прећашњим царевима потврђена, права. Царски комесар прећаше им робијом; а како би их лакше заплашио, ударраше на то, како је он царски човек.

Онда мој отац раздрљи рањене груди, па му, уврећен, у свом гневу повиче:

„Ти си палио ову нашу Кекенду заједно с осталим бунтовницима... а ове су груди за цара и за наше право пет пута рањене!.. И ти си царски човек... а ми скотови, које ћеш ти само ради једне воље на робију гонити!?“...

Није све ни изговорио, сиромах, а комесар викну: „Бунтовник!“...

Два три жандарма навале на њега и тераху га напоље из дворане... Један међу њима удари га кундаком у слабину; он падне, а чича Марко га донесе кући...

То је било марта месеца, а маја га сахранише.....

Леп је то месец, тај мај!.. И гробље је у њему лепше: на сваком гробу цвета по једна ружа, а босиљак својим тужним мирисом мирише.

Али на његовом гробу беше све тужно: црна, скоро ископана, земља покриваше мртваца; чело главе прост, неофарбан крст, на њему један венац од смиља, жут као што му је и чело било, кад су га у гроб полагали; до њега беше један пешкир привезан...

И данас се питам, зашто ли га привезују? Да ли да се њиме сузе убришу? Ил' можда зато, да њиме бол привијемо? Моје су сузе текле на гроб, а бол срца мога гроб ће утишати.

„Хајде кући, Грлице!“ рече ми тужним гласом добра тетка... „И онде ћемо плакати!“... додаде јецајући...

Ох, за плакање је свугде на свету места, пријатељу мој! То се нигде не брани... Људи завиде веселом осмеху, а сузама се смеју...

Ми одосмо кући. У њој је још све мирисало на тамјан, што га је попа у кадионици потрошио. Тетка се наслонила на прозор и гледаше замишљено у залазеће сунце, а низ лице јој текоше сузе... Није викала, није кукала... Беше то нем бол, који је дубоко корена ухватио.

И ја сам немо ћутала, и моје мале груди стегоше големи јади, и ја не умедох проговорити... сузе су говориле...

Већ се смркавало, кад се тетка од прозора диже, да промени место. Узе столицу, мету је до очеве постеље, наже главу на његов јастук и тихо јецаше: „Сад немам никога, Грлице моја! Он је умр̈о.“...

И она ме је јецајући загрлила, и љуљаше ме сетно на своме крилу. Осећала сам како нам се сузе уједно сливају. Баш као малени потоци што праве голему реку, тако

су и наше ситне сузе створиле море заједничког бола.

Од то доба не прође дан, а да нисам тетку видела где плаче. Њена туга за братом беше неизмерна. Више пута би се загледала у моје очи, и онда би бризнула наново у плач.

„Исте његове очи!“ говорила би тужно, „исто његово лице!“...

Сирота!... Ни до гроба га није заборавила.

Дан за даном тужно су пролазили. Никад весела лица, нигде осмеха. Дође празник: тетка постави сто, изнесе оно мало мршаве хране, којом сиротиња свој гладан стомак залаже, да овај жалосни живот за неко време продужи; седне за совру, сети се давне прошлости, а сузе јој теку низа збрчкано лице.

„Некад је,“ вели, „и у овој колиби било срећних дана!... Али их ти, Грлице моја, ниси упамтила: давно је како је срећа прекорачила праг ове наше кућице, да се више никада не поврати... Дође Божић или Ускрс (мајка ти беше још жива: весела, млада, а хитра као веверица; отац твој младић, каквога само Дишкрећанка може однеговати, а ја на удају девојка) поседамо тако за пуну трпезу: не знаш чије је лице руменије, чије ли је око веселије; а твој ће отац задовољно рећи: Маро! Данас је Божић, Маро!... па гледај да ми што лепо отпеваш. Нек знају —

вели — и ови наши Кељови да данас Раци светкују!... Ја сам певала. А сад?«...

И она опет тужно зајеца.

Тако су ми пролазили дани и године, у вечитој тузи, вечитој самоћи. Каткада само дође нам чича Марко.

„Маро,“ вели, „треба порцију платити.“

Тетка му каже да нема, па макар јој и кућу продали.

„То неће бити,“ храбри је чича Марко, „док сам ја жив! Не!.. Нећеш ми ти, сестро, остати без крова, а и дете“ вели чича Марко, показујући на мене, „треба нешто да наследи, по чему ће оца спомињати!“

Други пут опет дође, пита имамо ли брашна. А кад му тетка каже да нема, он упрти врећу са пшеницом, однесе на сувачу, па нам самеље.

Али једанпут не беше Марка код куће, отишао је у Бечкерек послом неким; а уместо њега дође његов син Алекса.

„Рекао ми је бабо да вас походим: можда ће вам што требати?“... рече стидљивим гласом мојој тетки, мене и не гледајући.

Тек кад пође кући, и кад сам га ја до малих врата испратила, погледа ме својим великим грахорастим очима.

„Грлице, ала си нарасла!... Та ти си већ велика девојка!... Па што те тетка не пушта у коло?! Ја ти већ идем, и момци веле да ја најбоље играм“.

Кељови — рђави људи; погрдно име за Мађаре, Немце.
порција — порез.

„А ја ти, Алекса, и не знам играти“, рекох му, тужно осмехнувши се.

Он ме погледа пун саучешћа, па онда стидљиво, чисто и не гледајући ме, рече: „Па ево, ја да те учим, Грлице!“

„А куд ћу ја међу онолике газдачке девојке?! Оне све у свили, а ја?... Ја сам сирота девојка, без оца и мајке.“

Он ме посматраше мало подуже; па онда ми, оборивши очи доле, тихо проговори: „Ти ћеш зато опет бити најлепша девојка у колу“.

„Не могу, Алекса, ја не могу!“

Он онда рече: „Па нећу ни ја ићи у коло!“

Рече и оде...

Кад је то говорио, глас му је задрхтао, а врела рука дотаче се моје руке..... Ја не знам шта ми је било, али сам сва задрхтала, и ни о чему нисам мислила, до само о њему: он није био више преда мном, а ја сам га опет видела; није говорио, а опет ми се више пута чинило да ми, као неки гласак танане врулице, његов глас до ушију допире.

Шта је то? питах се сама... И једва сам чекала да га опет видим... а овамо, кад нам дође, ја бих хтела да побегнем некуда, али не могу: стојим и гледам ону врану косу, што му густим праменовима кружи бело као снег чело; гледам му у велике грахорасте очи, и само кад ме он погледа, а ја се осврнем на страну, и као да сам нешто крива, ја га не смедох гледати.

Од онда нам је све чешће долазио: сваки други дан; па ако више пута и не сврне, а он бар прође поред куће... Кад га видим, ја се сва стресем, срце ми силније закуца, у вече не могу да заспим — мислим на њега...

Једнога дана стојим ја на мали врати и гледам непрегледну равницу, што се од наше куће надалеко простирала; нешто сам се дубоко замислила, ко зна о чему сам сањала. Тек нисам чула како се он у своји лаки опанци к мени прикрао... Не рече ми ни речи, само ме гледа. Ја тако блага погледа, у онаким сјајним очима, никада нисам видела!... После ме помилова по образима, па ми умиљато, чисто тепајући, проговори: „Грлице, ала си лепа!“...

Осећала сам како му рука на моме рамену дркће... Ја сам сва претрнула, учини ми се као да ћу оног часа пасти. У томе чујем из куће, где ме тетка зове.

„С Богом Алекса!“... рекох му ја, а глас ми је на уснама изумирао, једва се и само шапутање чуло.

Он ми ћутајући притиште руку, и оде...

То беше први пламен, моја прва љубав, као што људи, који никада нису љубили, у обичном говору казују... А зар има две љубави?... Има ли два живота?...

Дође вече. Тетка је легла да спава, а ја изиђем напоље пред кућу; ту сам дуго на једној клупици замишљено седела.

Месечина као дан.

Издалека се чуо лавеж паса, све се друго умирило, само понека врулица својим сетним звуцима просеца нему тишину.

После тога занеми све, и човек и животиња; само што се ветар каквим увелим листом игра... Он зашушти, а ја се тргнем — мислим: он је!... Није ми казао да ће доћи, а ја га чекам!... То је чудно!... Алексина је кућа далеко од наше, на другом крају Кикинде, а ја чујем како врата на његовој авлији шкрипе!.... Хиљаду нас кућа раздваја, и ја видим како, огрнут дебелом опаклијом, кроз најдаље сокаке пажљиво корачајући, све ближе нашем крају долази!... Он мора доћи, мислила сам.

Поноћ је...

Ја видим издалека једну тавну сенку, после чујем како опаклија шушти.

Он је!

И ја бих хтела да уђем у кућу, али не могу... Сва дркћем као у грозници, а лице ми гори... Страх ме је од њега, бегала бих; а овамо бих сваки прамичак његове густе косе с хиљаду пољубаца обасула...

„Добар вече, Грлице!“... протепа Алекса својим звучним гласом. „Ето, отерао сам коње у ергелу, па тек се мислим: баш ћу да прођем поред ваше куће... Одавно те нисам видео!“...

Од подне до поноћи!... Та то је читав век заљубљенима!...

„Помакни се мало, Грлице!“ вели он седајући до мене на клупу. Ја бих хтела даље да идем, али ми колено клеца...

Он баци свој дугачки штап и улар на земљу, после се окрене мени, па ме само гледи.

„Грлице, ал’ си дивна!“...

После ме узе за руку.

„Ја те љубим, Грлице!“...

Ја оборим очи доле, а бела кошуљица ми се тресе на узбуђеним прсима.

„Теби је зима, моја мила Грличице?“... питаше ме он, пребацујући половину своје дебеле опаклије преко мог голог рамена... После сам осетила како ме љуби... Ах, та хиљаду пољубаца разблажаваше пламен на мојим дрктајућим уснама...

Не, не, драги пријатељу, то беше један једини пољубац, који ми целу горчину мучнога живота и данас на увелим уснама слади...

Тако нам прође ноћ, умилна ноћ!... И данас, кад месец проспе своје сетне зраке по луговима и по долинама, мене обузме нека неисказана туга, нека чежња, ишла бих некуда, тражила бих, гледајући сузним очима у те бледе месечеве зраке; али га срце никада наћи не може!... А мени остаје само жеља, да у овакој бајној ноћи, мислећи на моју преминулу срећу — душу испустим...

После се скоро никад и не раздвајасмо; наше две куће постадоше једна иста. Дође време жетви. Ја и моја тетка идемо, те им помажемо руководати, пращити и плевити;

па кад тако њино свршимо, а они дођу, те нама помажу, да и наше мало сиротиње увеземо и овршемо.

Те јесени дигосмо на таван неколико мерова пшенице и двоја троја кола кукуруза: то беше све!... Година шесетдруга беше мршава претходница страховитој шесетрећој години...

Беше то као оно црна врана, што над мртвом лешином најпре гракне, да јој после, подмукло ћутећи, месо раздире...

Зима прође на миру; али се већ око Ускрса ужурбала сиротиња, и тражаше од богатијих својих суграђана помоћи; али залуду!... Њихово срце беше тврђе од гвоздених брава на вратима њихових кошева и амбарева.

„Зар скитницама и бескућницима да издамо нашу храну“ — рекоше — „а наша деца да гладују?!... Дајте нам новаца и ми ћемо отворити гвоздена врата наших житница“.

„У сиротиње нема новаца!“

„Нема ни хране!“... одговараху немилостиви богаташи.

„Поскапаћемо од глади!“

Они слегоше раменима и ћутаху...

Наша је кућа последња у брежанском крају. Кад погледим кроз прозоре, видим непрегледне Галати, равницу, која се као зелено језеро пружа чак до Карлова.. Ал'

брежански крај — југоисточни.

овога лета не беше на њој ни једног зеленога стручка: све суво, црно... Изгледало је као да се некакав необичан пожар догодио, после којега остаде само гар...

Сирота стока залуду је тражила по тој сувој пустари бар један стручак зеленога листа, да њиме своју дивљу глад разблажи... Гладна и жедна говеда тумараху без чувара по големој Галати и чупаху суво корење из земље. Дође подне, сунце припече, а ми чујемо рику жедних крава и јунади.

Тетка забринуто гледа у последњу врећицу брашна...

„Грлице“, вели, „још који дан па нећемо имати хлеба!... Ено гледај како говеда скапавају од глади: тако ће и сиротиња падати пред вратима немилостивих богаташа“.

Око светог Илије већ си видео бледа и изнурена лица, где тумарају гладна по сокацима. По баштама си виђао понегде зелен ластар од винове лозе. Дође човек, откине га, и онако лакомо — рекао би: суманут је — прогута га с липњем заједно. После бежи из баште, бојећи се да га газда не осети. Изгледа му као да је неко злочинство учинио, као да је нечувено благо некаквоме бесном богаташу похарао...

По ћошковима се виђаху деца. Седе жалостиво; побледеле уснице само им се мичу, из њих не чујеш гласа; од глади су промукла, само чујеш као неко шапутање: „Гладан сам!... Хлеба!“...

То је све, што може гладно створење да изусти, а оно ти друго казују мутне очи, бледо, увело лице и напред испружена сува ручица, која чека на залогај хлеба од мимопролазећих.

Једнога дана дође чича Марко. Лице му беше тужно, забринуто.

„Имате ли хлеба, Маро?“... пита тетку, а она му жалостивим гласом одговара: „Богме, Марко, данас смо ја и моја Грлица последњи залогај поделили!“...

После се окрете мени и питаше ме: „Јеси ли гладна, Грлице?“...

Ја сам покрила лице рукама, а горко јецање казиваше му шта ми малаксало срце осећа.

„Не бојте се“, рече чича Марко, „код моје куће биће још за неки дан хлеба: поделићемо оно што је преостало; а ево тврде људи да је мађистрат позајмио од неких белгиских капиталиста новаца, много новаца, па да су за те новце купили жита и брашна и да ће раздавати сиротињи, како би је од глади сачували“...

После подне дође нам Алекса и донесе нешто мало брашна. Тетка извади из крова на кући нешто трске — јер не беше скоро у целоме селу сламе — заложи фуруну, умесила је хлеба. Био је истина црн, с пројиним брашном помешан, али га ми слатко поједосмо.

Гледала сам господу кад ручају: пуна им је совра лепога јестива, па једва жваћу. Ах, господине, они не знају шта је то глад!

После неколико дана дође опет чича Марко. Најпре је нешто с тетком шапутао, а после гласно проговори: „Хајдемо, Маро, до мађистрата, да примимо оно мало брашна — већ колико нам даду, Маро!“...

И они одоше.

Тамо мора да је било сила гладнога света, јер се тетка с Алексом тек доцкан у вече вратила кући... Алекса је на леђима носио врећу с брашном.

Кад је скинуо врећу с леђа, а он ме погледа: поглед му беше тужан, лице бледо. Хтео би нешто рећи... али ћуташе. Ја сам разумевала тај поглед: жалостиво је он говорио: „Хеј ,Грлице, моја Грлице, да тужне ли дане дочекасмо!... Орасмо, копасмо, плевисмо, па гле, где баш залогаја хлеба нема, да се заложимо! А они, који се нису зној ли, једу печења!“...

Кад је тетка изашла напоље, а он ме пољуби... Сад му већ нисам бранила да ме љуби, нисам се из његовог наручја ни отимала... Ох, та он ми беше милији него хлебац гладноме желуцу.

„Грлице“, рече ми, „и твоје је лице увенуло, и твоје су очи тавне, упале“...

И ја сам видела како му крупне сузе теку низ бледе образе.

„Ал’ ваљда ће још један пут доћи они лепи, они весели дани?!“... тешио ме је он...

Ја сам уздахнула... а душа ми је очајно слутила: Никад више!...

И заиста, наслутила сам моју и његову несрећу.

У нашем мађистрату се договорише сенатори и главни људи, да се у свакоме кварту нашега села наместе по неколико казана, који ће гладним кувати јела, да не скапају од глади.

Али је и то било као с брашном. У брашно, које су сиротињи делили, трпали су песка, да буде теже и више; а у мршаву чорбу, којом су сиротињу хранили, нису метали меса ни масти: то беше више налик на врелу, јако опапрену и посољену воду, која само стомак дражи, него на какво друго јело...

„Узми лончић, Грлице, па иди до првог казана, да ти уделе што за јело!“ рече тетка изнемоглим гласом.

Ја одем у подне на казан.

Тужан је у то доба био призор око тих казана. Бледа, мршава лица пружају дркћућом руком своје лончиће, да им се од те посне хране што удели, а кувар им, под надзором неких људи, једном големом варјачом сипа на сваку главу по једну кашику. То је све за један дан и једну ноћ.

Узмем лончић, однесем кући; тетка узме једно парченце од тога песковитога хлеба, надроби у чорбу, па онда ручамо... Управо, ми и не ручамо, него само разгрејемо и осолимо стомак, да после што више воде попијемо.

Тако смо чинили свакога дана... Иста бледа и измучена лица око казана, а и људи су исти, што ту мршаву милостињу деле.

Само једнога дана не беше тако.

Одем ја с лончићем по ручак... али око казана сва сиротиња стоји гологлава, па и сами људи што чорбу деле беху гологлави.

Нико се не миче, нико не говори речи, ни они што су најгладнији не смедоше отворити уста да заиште хране; сви су бојажљиво упрли очи у једнога човека, гледају у њега и чекају шта ли ће он рећи...

Тај, у кога су сви упрли своје страшљиве погледе, беше неки велики господин: дојездио је на хинтову, а на угојеним коњима сијали су се сребром искићени хамови. Ја га донде нисам виђала, али једна жена бојажљиво шапћући рече у себи: Баш је то господин комораш!...

Сад сам знала ко је: човек, који је за време глади хранио сиротињу, па се отуда обогатис!.. То је чудно, али је истина!.. На њему беше капут бео као снег, а на глави ношаше од панаме шешир. Ја тако господски обучена човека донде нисам видела. Стас му је био омален, трбух мало испупчен, а лице округло, црномањасто.

У добрим и плодним годинама, кад су сви људи сити и напити, за тако лице мо-

---

комораш — који тргује храном, магазаџија. *од панаме* — од сламе с Панаме, превлаке која везује Сев. и Јужну Америку; то су најбољи шешири сламњи.

гло би се рећи да је лепушкасто... Али оно његово здравље, онај весео безбрижан поглед, оно поносито држање, здрави, једри и румени образи, према оним тужним празнима сакупљене гладне сиротиње... беше гадно, несносно!.. Ја га не смедох погледати...

С њиме је дошао још један човек, висок, смеђ; за њега рекоше да је биров... Он је све до гладне године био сув, мршав... а те несрећне године, кад су паши образи од глади пожутели, увели, кад је нама брига и невоља очи замутила... те године се — господин Зарић својим дебелим трбухом почео одликовати. Он је можда у своме изобиљу на то и заборавио; али они, који су своје јадне колибице за будиштo испродавали, баш у то време, кад је он богате салаше на најлепшим крајевима кикиндскога хатара куповао... ти нису заборавили... ти не могу заборавити!

Онај мали господин даде знак куварима, да сипају. Гладна сиротиња јурну без свакога реда на казан, пружајући својим сувим рукама гараве лончиће; а онај мали црномањасти господин, љутећи се на толики неред, викаше: „Свиње!... скотови!“...

Она баба, што је преда мном стајала, кад су јој усули оно мало чорбе, посрну, сирота, те јој се сва чорба из лончића просу... Она је склопила руке, те је, сирота, молила да јој наново успу, али онај црномањасти

биров — председник, кмет општински.

господин строго се обрецну на сироту бабу: „Била чувати, кад си гладна, а не мерити очима туђе порције!“...

Сирота баба пишташе од глади: „Умрећу, господине!“

Господин се весело насмеја: „Не умиру вештице тако олако!“...

Сад дође и на мене ред.

И мени се учини да ме с неком особитом пажњом онај црномањасти господин од пете до главе мери... Затим се примаче једном од наших кувара, па му нешто пришапта.

Тај, коме је он нешто казивао, дође к мени, па ми тихо, осмехнувши се, рече: „Ходи, дете, господин има нешто да те упита“...

Међутим господина је нестало с ходника, а кувар ме уведе у једну собу.

Црномањасти господин ме најпре посматраше, после, милостиво осмехнувши се, зглади с мога чела ону густу неочешљану косу, помилова ме по образима, па ми тихо, чисто шапћући, рече: „Овако дивни образи не треба да буду тако бледи, увели... Одсад ћеш свако подне у овој соби ручати.“

Ја сам од стра̂ дрхтала као прут.

Он се саже, загрли ме, и хтеде ме пољубити... Ја сам вриснула и пала на земљу.

Жена онога кувара, домаћица од те куће, утрча у собу, диже ме, плашљиво гледајући у љутитога господина; после ме изведе напоље, даде ми мој лончић, па ме упути кући, тужно гледајући за мном.

Пред вече нам дође Алекса... Ја му све испричоведам шта је са мном тога дана чињено... Његове мутне очи плануше љутито, по бледим образима разлила се тамна румен увређенога љубавника.

„Нећеш ти више, Грлице, ићи на казан! Ја ћу тебе хранити, нећеш ти одсада знати шта је то глад!“... Тако он говори, а усне му дркћу од љутине.

Кад је било око пола ноћи, он оде. Ја нисам знала шта ће он да чини; али сам видела да он у себи нешто страшно спрема.

Кад је било пред зору, он дође, пусти једну пуну врећу на земљу, па ме онда пољуби. Глас му дрхташе од раздражености.

„Грлице, ево јела!“... Даље није могао ни речи проговорити.

Ја припалим жижак, што је свакад на пећи стајао — и његово слабо светлуцање бацаше своју жуту светлост на изнурене црте мога несрећнога љубавника.

Он дубоко ћутајући сеђаше на банку, а главу је заронио у две суве руке; поглед му беше укочен, очајан, упрт у један незнатан предмет наше сиромашне собе... Ја сам га са стрепећим срцем посматрала, после му се примакох ближе; а кад сам се дотакла усницама његовог високог, бледог чела, он се као иза неког немилог сна трже, погледа ме оним великим грахорастим очима, па онда се тужно осмехну.

„Грлице, јеси ли гладна?“ питао ме је необично узбуњеним гласом... „Видиш: ја сам

се ноћас добро постарао! Имаћемо у изобиљу барем за пет шест дана; али, Грлице, онај лончић мораш разбити!« додаде некако потмулим гласом. »Нећу ништа да те подсећа на срамне намере онога неваљалца!«...

После се диже и одреши врећу.

Мени синуше очи у неисказаној радости. Та ни у најроднијим годинама нисам видела толико слаткиша, колача и печења, као баш те несрећне ноћи.

»Грлице, једи!«... рече ми Алекса нежним гласом. »Понуди и тетку: та она, сирота, још прекјуче, како је оно мало несрећне чорбе појела, па више ни окусила није!«...

Ја одох да понудим тетку; дотакох се руком њезина рамена: мислила сам да спава, па је треба пробудити; али је она била будна, отвори очи, и гледаша ме тихо осмејкујући се.

»Шта је, Грлице?«

Ја јој пружих неколико од најлепших колачића, што су се у врећи нашли... Она лакомо пружи руку, узе колачић, али га није могла прогутати.

»Грлице, ја нисам гладна!«

И она врати остатак од колача натраг...

»Теби је зло, тетка?« питала сам је уплашено.

»Није ми ништа, добро моје дете, само што не могу да једем.«

После тога је опет затворила трепавице и изгледаше као да спава...

Ја и Алекса гледасмо је забринуто. У целом говору и погледу њезином беше нека необична тишина, нешто што је налик на умор, на ону малаксалост, која се у последњим часовима јавља.

Тако смо проживели скоро недељу дана... Сирота тетка већ није могла из постеље устајати; беше мирна, тиха, једва си јој дисање чуо, а изгледала је као свеци, што их по црквама виђамо.

Кад је једнога дана чича Марко дошао, њему пођоше сузе на очи, па само што уздахну: „Маро! хај, моја добра Маро!“ А она га погледа, ал' као да га није ни познала, јер не показиваше никакве знаке радости или друге какве узбуђености. Склопила је наново очи и ћуташе као обично.

Чича Марко је дуго посматраше, пун туге и саучешћа, па онда онако полугласно, као да сâм за себе говори, рече: „Тешко да ће жива осванути!“

И он се није преварио. Кад је изјутра дошао, моја добра тетка лежала је мртва на својој јадној постељици.

Срце ми се стегло, ћутала сам, не могући ни речи проговорити, ни сузу пустити... Осећала сам сав терет моје усамљености.

„Сад сам сама,“ рекох чича-Марку; „сад сам право сироче!“...

Чича Марко ме милостиво погласди по глави, али ме не умеде ни једном речицом утешити.

А може ли за овако сироче и бити утехе?

Капелан протин не беше тога дана код куће, па је зато сâм прота дошао да је сахрани. Кад је ушао у нашу сиромашну собицу, погледао је зловољно око себе. По самом изгледу његовом видела сам да му је неправо, што овако јадној сиротици мора да очита последњу молитвицу. Затим се окрете чича-Марку, који је с прекрштеним рукама гледао у мртваца.

„Ко ти је ова жена?“ питао га је прота опорим гласом.

„Сестра мога побратима, оче прото!“ одговори чича Марко дубоко уздахнувши.

„А ко ће за погреб да плати?“...

Марко не одговори ништа, само што га је ћутећи гледао... Али кад је видео да прота на његов одговор чека, он сасвим мирно додаде: „Оче прото, од глади је умрла!“

Прота га је разумео.

„Од глади?.. Ал’ ако ми станемо све сахрањивати, који од глади поумиру, онда ћемо и ми од глади умрети!“ рече прота мећући петрахиљ на врат.

А у ствари није тако било. Наш кикиндски прота је толико богат, да би могао на овако оскудној години и педесет породица исхранити, па и да не осети... У његовој кући је билијар, купатило; тамо натраг читав парк; за његовом совром се пије шампањер, малага и токај; на његовој госпођи

шампањер, малага и токај — најчувенија вина: из Шампање у Француској, из јужне Шпаније, из околине Токаја у Угарској.

је свила и брилијант; његови су свакидашњи гости велика мађарска, немачка и српска господа... Али просјаку још није уделио...

Он је очитао неку молитву, журећи се да што пре изиђе из куће, брзо, онако отприлике као кад човек има посла, а мора на улици да се с неким здрави.

Однесмо мртваца... и ја остадох опет сама, сасвим сама: као мртвац, кога сродници и пријатељи оставе у гробљу, па се после својим кућама разиђу, да још за неки дан приповедају жалостиве или веселе приче о покојниковоме животу.

И ја сам одиста тако осећала, као да сам у гробу. Она четири влажна дувара наше собе изгледаху ми тавни, хладни, баш као земља на новоископаној гробници...

Срце ми се стегло; из очију ми није канула ниједна суза; необична тишина овлада целим мојим створом; лед се својом мразном кором ухватио око мога скрушеног срца; на душу паде ноћ, тама, у којој око није могло угледати ниједне звезде, ниједне искрице наде...

Страшно!.. Долазило ми је као да сам жива сахрањена, као да сам сто хвати дубоко под земљом. Дисање ми беше тешко, а крв се по жилама једва мицала.

Тако ме је застао Алекса.

Кад је ушао, не рече ми ни „Добро вече!“ нити што друго; само ме је загрлио, а десном је гладио моје густе витице, што су ми низ тужно лице на земљу падале. После ми љубљаше уста, трепавице,

чело... То ме све трже из укочености, у коју ме је неисказана жалост бацила, и ја, свладана тугом, падох на његове груди, па сам ту на њима плакала дуго и горко.

Ох, да знате ви, драги пријатељу, каква је то наслада пролевати сузе на грудима верног пријатеља ил' љубавника!... На његовим грудима бих век проплакала, у његовоме загрљају била би ми и туга сладост. О, шта и шта пута сам ја баш за тим сузама плакала; шта пута сам за том неописаном тугом тужила.

Али све прође, а ја остадох сама!... А у мени, у тој вечитој самоћи мојој, ништа друго не оста само један сан, тужна успомена, немиле слике из давне прошлости .. То су моји другари, који ће над мојим гробом као остављена сирочад процвилети...

После пола ноћи диже се Алекса, да иде.

„Куда ћеш?“ питам га ја; а он ми збуњено одговара: „Знаш, Грлице, продали смо једном Чивутину наш виноград, па идем тамо, да узмем нешто мало хране, а ако може бити, и новаца. Видиш какво је време: не зна човек шта носи дан шта ли ноћ“.

„Ал' зашто идеш свакад у по ноћи? Зар није боље да дочекаш дан?“

Он ме погледа збуњено; а после се ваљда досетио, па ми скоро измењеним гласом стаде набрајати узроке зашто тако чини.

„Видиш, Грлице,“ — вели — „има у нашој Кикинди много људи што скапавају од глади, па човек ка̂ није рад да и други до-

знаду да у њега има новаца и хране: свет би навалио на њега, те би и њему нестало — па куд ће онда?«...

Кад је видео да ме његов одлазак узнемирује, а он ме је, нежно по увеломе лицу милујући, тешио: »Почивај ти, Грлице, и умири се: неће проћи ни два сâта, а ја ћу опет код тебе бити... да не будеш сама, никад више да не будеш без мене!«

После тога огрну опаклију и оде, да се после два сâта врати, да ме више никада не остави саму!

У тузи и у несрећи постане човек мислилац... И ја сам почела мислити. Мишљах о прошлости, па од оте разорене зграде стварала сам себи у мислима будућност. Али је ли ико од гробничких плоча зидао палате, у које ће веселе госте и пријатеље дочекивати?... А моја прошлост?... Све сами црни гробови!... Тужна је то грађа за будући живот једног сирочета!... Па кад сам у мислима довршила те моје црне дворове, онда сам се мислила: кога ћу да сместим у те големе тавне сводове?... зар моју љубав?... и њега, мога љубавника?...

Тако сам у мислима и заспала. Санови ми беху још ужаснији него јава: Идем ја кроз кикиндске улице, у крилу носим све најлепше јестиво, што ми га је оне несрећне ноћи Алекса донео, а за мном јуре све нека гладна и изнурена лица, и као пружају руке, да ми на силу поотимају храну, коју сам као понуду мајци носила... »Не дирајте!« прекли-

њала сам гладну гомилу „Та за Бога, мати ми умире од глади!“... Гладна се гомила разиђе, али дође онај господин у белом капуту и панама-шеширу; поглед му беше строг, лице намрштено, левом руком ме је ухватио за раме, а десном је из мога крила бацао јестиво: „Нема хлеба ни за тебе, ни за твоју мајку!... Скапајте од глади, кад сте јогунице!“... И он се примаче, да ме опет пољуби... Ја сам се отргла од њега и бегала сам. Јурећи тако кроз сокаке и скакајући преко шанчева, оставим Кикинду за собом, а сан ме пренесе на галатско поље... Лутала сам по тој пустој опрљеној равници, тражећи макар и капку воде, да само поквасим осушене уснице, али нигде ни капке; и ја, малаксала, падох под једну еведру, где пастири зими од северних ветрова заклањају овце. Мислила сам: умрећу; али ми у томе часу притрча однекуда Алекса. „Грлице, шта ти је?“ питаше ме тужно осмејкујући се. „Воде!... Само једну кап воде!“... Он се маши руком у недра, извади један мали судић чуднога изгледа. (Ја онаки никад нисам видела, само то један пут у сну). Форма му беше као у оних колачића, што се на вашарима продају а представљају срце човечје; само не беше шарен него чисто црвен, као да је у крв умочен.... Он ми га дркћућом руком додаде. „Узми, напој се, Грлице! Вода је мало врућа, а није

еведра — ограда од трске.

ни чудо: та двадесет је година, како је у недрима носим!« Ја прихватих судић и хтедох се из њега напити; али кад сам се усницама дотакла његове течности, ја се сва стресох... Беше то ватра, витријол, што ми је усне и језик опрљио.

У томе се тргох иза сна.

Сва сам се тресла као прут. А кад сам отворила очи, видела сам мога Алексу. Он се нагнуо над мојим креветом, па ме љуби...

То беху последњи пољупци.

Он беше рањен... Крв му је лопила из уста и из рана.

То беху крвави пољупци...

Ја сам сва претрнула.

„Крв!« вриснух. „Алекса! Та зар не видиш да си сав крвав?!«...

Он је ћутао; а из очију му потекоше сузе. По бледим уснама трептале су као рубини румене капи проливене крви.

„Алекса! Алекса, шта си то учинио?... О, мој несрећни љубавниче! моја крвава заштито!«...

Даље нисам умела проговорити, сузе су ме хтеле угушити, и ја падох на његове рањене груди. Глава ми је клонула, колена су ми, од препасти и бола, клецала — једва сам осећала и пољупце његове, којима ми је хладне образе жегао. А после чух његов тужан глас, где ми у испрекиданим звуцима приповеда несрећу која се догодила.

витриол — галица.

„Грлице, мене су ранили, баш кад сам похару извршио... Мене ће ухватити, Грлице, а ти ћеш остати сама... па ће те и глад, и беда, и невоља — и људи ће те мучити!“...

После је дубоко уздахнуо.

„Ал’ ево!“... И он ми дркћућом руком пружи један мали завежљај хартијица... То беху банке од незнатне вредности (две три петице), неколико сексера и једна форинта... То беше све благо, за које је своју поштену крв пролио!... Ужасна времена, где се дијамант за крпу продаје!... где се парче окорела хлеба животом купује!...

„Ово ће ти бити доста“ — додаде тужним гласом — „да до Београда доспеш, а кад ја преболим и кад ме пусте из тавнице, и ја ћу за тобом“...

Истина, рана не беше опасна: могао је лако преболети, јер гоницци његови не смедоше му близу прићи, него су издалека револверима пуцали на њ. Набој је био слаб, и куршум је одскочио од његових груди; а то што му је на уста појурила крв, то беше више од узбуђености, од душевног и телесног напрезања.

Ја сам одбацила те несрећне хартијице од себе. Он их покупи, па ми их силом тури у недра.

„На, на!“ додаде он журно. „Узми ово, па бежи, Грлице! Бежи од глади! Беж’ од непоштења! Бежи одавде... Тамо, веле, с оне стране Дунава и Саве има још људи, има човечности!“

Ах, пријатељу, како се у животу често варамо!...

Шта сам му на то могла одговорити? Шта сам знала радити? Љубила сам му рањене груди, густим прамењем косе моје брисала сам крв с кошуље му, плакала сам, јецала сам... Ох, Боже мој!... Превијала сам се као црв око његових колена, падала сам пред њега на земљу, преклињала сам, доказивала сам му да ћу га ја умети скрити, да ћу га неговати, да нико на свету неће знати где је и шта би с њим. А кад рана прође, онда ћемо заједно да бежимо... Али све беше бадава!

»Рањен сам, траг ми је ухваћен, Грлице... Ја одох, ено где свиће!... С Богом! с Богом, можда за навек, с Богом, Грлице!«...

Он ме притиште на своје широке груди, пољуби ме последњи пут, и оде...

Оде као сенка. Никакав шум нисам чула од његове опаклије или од опанака: пажљиво је корачао све сенком, помрчином, само да га у нашем сокаку не ухвате. Ниједно псето није залајало на њега... Чак у трећем сокаку чуо се лавеж паса и глас његових гонитеља. Ја сам дрхтала од страха, од узбуђености.

Сиромах Алекса! мој несрећни, мој гоњени љубавниче!...

. . . . . .

У јутру, кад је свануло, цела је Кикинда говорила: како је неки зликовац напао на кућу господина комораша (То је онај у

панама-шеширу.) како је похару учинио, како је однео дијамантске и брилијантске наките, које је милостива госпођа о празницима и другим разним свечаностима на своме врату носила; приповедали су: како се и сâм господин том приликом одликовао, како је пуцао на њега, како га је ранио, и како су га пандури ухватили, како су му после и оца (нашега доброга чича-Марка) у мађистрату затворили...

На таке гласове је сиротиња у разним изразима показивала своје саучешће: „Сиромах чича Марко! Сирото дете!... Е, е, на шта неће човека глад навести!“...

Тако је сиротиња говорила. Али богаташи?... Пријатељу, у богаташа нема срца, нема душе!...

„Што их не поубијаше као псе, и оца, и сина?!... О, знамо их ми: та то су харамије још од старина, лопови, паликуће!... Знамо их ми!“ говорила су господа. „Тај Марко и други, као што су они, три пута су унесрећили нашу Кикинду“.

„Знам ја тог Марка“, рече један, „кад је кȍсом ударио Чончића по глави“...

„Кад је похарао протину кућу“...

„Кад је убио она три Мађара из Торде“.

„Кад је пуцао на Нађ-Шандора“.

Тако су се они надметали у обеђивању, а свега тога као свршетак био је: „Какви је то суд?!... Што не поубија таке зликовце и харамије, па да будемо мирни код својих кућа и да уживамо мирно наше горким зно-

јем стечено имање; а не да нас у нашој рођеној кући нападају, пале и харају?!«...

Од свега тога разговора мени је једно мозак пореметило: чула сам да је и чича Марко затворен, а то беше доста да ме до лудила доведе.

Чича Марко затворен! мој рањени љубавник у тешкоме гвожђу!... Шта ће бити од њих?... шта ли од мене, остављене јаднице?... Тако сам размишљала, али шта помаже мисао остављеноме сирочету? Ја никога познавала нисам, а мене нико ни погледао није.

Решила сам се да идем служити.

Одох једној мајсторици. Добра жена, имала је двоје троје дечице. Ја јој се понудих, да им будем дадиља. Мајсторица ме је с неким саучешћем посматрала.

»Душо«, рече, »и ми се на ову годину једва хлебом хранимо, а како ћемо још и дадиљу држати?!... Него иди некој госпођи, те ваљда те приме?«...

Ја одем... Беше то госпођа сенаторовица, на коју ме је мајсторица упутила: жена средњих година, пуна, једра, црте на лицу правилне али одвратне, сувише строге: ја се на то лице не бих никад навикнути могла... Пријем јој руци, она се осмехну. Осмех јој беше чудан, подмукао, могао би у њему прочитати оно презирање: »Гле, и ова долази да проси!«...

Она ме погледа од главе до пете, обарајући и дижући своје дуге трепавице.

»Шта би желели?«

И она ме опет мирно и ћутећи посматраше... Ја сам осетила како ми крв јури у лице, била сам збуњена, па сам тако и одговарала: »Ја сам дошла, знате«... После сам застала.

»Ви сте дошли« рече она »да вам уделим«.

Ја сам оборила очи доле, нисам је смела више гледати... него тихо, једва шапћући, рекох: »Госпођо, ја сам дошла да служим«.

Она ме је опет пажљиво мерила.

»Да, да« рече »на ову годину има слушкиња и сувише: доћу, погоде се, покраду те, па онда лепо отиду... Ниси ти за моју кућу; те твоје беле и нежне ручице нису за посао... Иди, па се помози на другоме месту«.

Она се окрете с неким поносом, и оде... Ја остадох сама на степеницама те господске куће. Мислила сам: куда ћу, и шта ћу да почнем сад?... Из Кикинде нисам мислила одлазити. Хтела сам да видим шта ће с Алексом бити, шта ли с чича-Марком... У томе залаја пас у ходнику, а глас госпође сенаторовице пробуди ме из мојих сањарија.

»Зар још ниси отишла?... Хеј, Палчика, терај ову просјакињу одавде!«

Ја одох кући. Хтела сам плакати, али већ не беше суза... А шта би помогле сузе, баш да сам их и потоком лила?... Моје ране

беху дубље, бол и туга тежи, него да би их неколико капљица тога горкога мелема залечити могле!

Не знам како је то, али самоубиство није ми падало на памет. На то никада нисам ни помислила. А боље би било, да сам зараније прекинула ову храпаву жицу беднога живота!

Решила сам се да идем у Србију...

[Одмах сутрадан полази пешице из Кикинде, и преко Башахида, Бечкерека стиже у Земун].

1874—1875.

СРПСКО ЧОБАНЧЕ

I

[У хатару мађарског села Фахида у Банату пландују овце на јулској жези у хладу врба̂ поред Мориша. Под самом врбом лежи стари чобанин, Мађар: наслонио се на лакат, пуши и мирно гледа преда се. Поред њега стоји чобанче, око седамнаест година: наслонило се на батину, замишљено гледа у пусту равницу. Оно није Мађар. На навађивање чобаново прича му шта га је отерало од куће: Волео се с девојком из суседства. Отац му се преоженио, маћеха довела свога сина, вршњака његова. И њен се син загледао у исту девојку, Милицу.]

— Па?

— Е, па мој отац је испроси за свога пасторка...

— Па је ли она пошла за њега?...

— А да шта!?... Моја маћеха и њена маћеха (јер је и она била без своје миле мајке) нагнаше је, те, сирота, и на силу пође...

Ми живесмо под једним кровом, а не смедосмо једно у друго погледати; умакасмо сув залогај хлеба у једну исту со, а нисмо смели проговорити: ми смо се бојали једно од другога!.. Кад бих је видео да ми у

сретање долази, ја бих далеко обилазио, а то исто је и она чинила...

Једанпут уђох у одају. Никог не беше онде, само је она седела на банку, па је плакала... У мени је стала крв, али се тргох, те за времена изађем напоље... Срце ме је болело!...

Она беше несрећна.

Други пут опет. Већ смо били помузли овце, наши су већ сви у кући полегали; ја, као чобанин, простро сам у авлији опаклију, извалио се онако чобански, да се одморим; али ми неке необичне мисли не дадоше заспати: у срцу сам био невесео, а нисам знао шта ми је... Узео сам врулу, па сам онако полугласно свирао у њу. Ти не знаш наше српске песме: има међу њима тако тужних, да ти срце заплаче! Ја сам свирао песму о сиротој дево јци... Уједанпут ми се учини као да чујем близу себе неко шушкање. Погледам око себе: ноћ је; али сам и кроз ту таму познао њену лепоту: њене густе црне витице таласале су се по белим грудима... Ја сам хтео бегати, али већ беше доцкан: њено врело дисање додиркиваше моје образе.

„Ти си несрећан,“ шапутала је својим уздрхталим гласом, тако лагано, тако мекo, да сам је једва разумео. „Кажи да си и ти несрећан, те би у две сајужене несреће можда среће било?“...

Ја сам ћутао.

„Кажи бар да ме још волиш, јер ја тебе страховито волим.“

Ја нисам одговарао...

Она ме притиште на груди, па ме је љубила, а ја сам осећао како јој сузе преко образа теку... Дрхтала је као прут, па ме опет љубила и наново плакала... Наједанпут се отворише на кући врата: ње као срне нестаде у тавној ноћи... Тек тамо доцније, кад је свекрва стала довикивати, она се одзиваше, али чак из баште...

Мајеха моја није ништа видела, није ништа чула; али је почела сумњати... Одонда сам више пута затицао Милицу где плаче, срце ме је болело; гледао сам је, а она сваким даном блеђа, слабија... Нисам је умео тешити, а нисам могао њену тугу и даље сносити...

Једне вечери сретнем се с њом баш на капицику. На мени беше кабаница, а у њеним рукавима комад хлеба очевога и пар пребуке: то сам спремио све за пут... А шта ће сиротом чобанчету више?... Добар штап у руке а кабаницу на леђа!..

„С Богом, Милице!“... рекох јој полако, да се једва чуло.

„Куда?“... питала ме је она.

„У свет!... Пре немој, али кад сване, кажи бабу моме да ми се више не нада. Више му се Стеван неће вратити!“...

Она бризну плакати, ја јој притиском руку, пољубих је, па одох... И ево ме сад, у тебе сам чобанче, мој добри Андраш-бачика!...

бачи(ка) — чика.

— Да Бог дâ, да буде то последње твоје страдање, синовче!.. рече чобан, дижући се са своје опаклије. А после, као сумњајући, додаде: Да Бог дâ, али ја из твојих големих очију као из неке књиге читам да ћеш ти још много у животу црних дана имати... Па да Бог дâ, да их трпељиво сносиш!

На те речи се обојица ућуташе. Млађи изгледаше невесео, у старијега се чело натуштило; окренуо је лице од свог чобанчета, па о нечем дубоко премишљаше. У томе расположењу час је вртео бркове, а час је лупкао штапом у ледину.

— Чујеш, синовче, ти си добро момче!.. Ово, што ћу да ти кажем, мене се и не тиче, али тȋ: пази добро!.. Видиш овог нашег газду, Балог-Имру: то је неваљао човек! А његови синови, Ферко и Шандор, још су грђи од свога родитеља! Душе ваља, имали су се на кога изметнути!.. Деда њихов, Имров отац, три пута би на вешала био осуђен — јер је у своме веку три убиства учинио — само да није био немеш; ал' овако: славна вармеђа и њена чувена господа у три пута га као невина, ослободише, и, по њима, могао је стари Балог још дуго палити и убијати, да не дође други судија, Бог. Он је цркао, поганик! Бог да му грехове опрости!.. Али остаде зао пород његов. У свој чељади Жужа само што је честита и благе нарави, па и она је вераста, подмигљива, а врло лепа!..

немеш — племић. *вармеђа* — окружни (обласни) суд, управа.

Многоме је младићу већ у нашем селу памет померила; па сад видим где се и око тебе умиљава... У Балоговој кући још ниједно чобанче није добијало сланине за храну: сува хлеба и мало соли, то је све!.. А теби мала вештица натрпа пуне рукаве сланине, па још и од оних дебелих шунака... То су, у осталом, добре ствари за нас обојицу; али што се вије око тебе, што се смеје на тебе, што те задиркује, што те чика, што се мази пред тобом... е... то... знаш: Рац си... па ако те опазе, зло ћеш проћи од зликоваца!..

II

Кад је Стеван Митров напустио очину кућу, он је неколико дана по околини лутао, онако без цели и намере, гледао је само да се што даље од куће уклони; пролазио је кроз многа српска, немачка и мађарска села, али га нико у путу не упита: шта ће, и куда ће? А он се никоме није хтео нудити. Тек кад је у Фахид дошао (беше баш ручано доба) он се спусти на једну клупу пред кућом, на коју је сенка од багрена падала; извадио је из рукава своје кабинице комад хлеба и парче сланине...

Та кућа, пред коју је он сео, да се прихвати, беше Балогова, првога газде у селу... Стеван мирно рецкаше својом оштром бритвицом сланину, умакаше мале кришчице у со, која је у крајичку његове жућкасте марамице увезана била, па је тако сладио.

Он није приметио да му неко сваки залогај прати. Прозор на кући Балоговој беше отворен, а кроз њега провириваше ћерка домаћинова, лепо умиљато девојче: једва шеснаест година. Преко белога лица осуло се оно здраво руменило, усне пуне, румене. Све, све, ал' очи плаве баш као небо, над њима се повиле смеђе обрвице, златали косу је пчешљала унатраг, а дебела плетеница с црвеним уплетником вијуга јој се по тананоме струку, па је крајичком бије чак по округластим листовима.

То беше Жужа, газда-Балогова јединица.

— Zsuzsa, mit csinalsz az ablakon?.. чуо се у тај мах крупан старачки глас из куће.

— Nézem ezt a Ráczot, a ki az ablakunk alatt eszik...

Сад се и старчева глава промоли кроз прозор: збрчкано старо лице, јабучице загасито црвене, испупчене, нос кукаст, коса проседа. Он пажљиво погледаше у младића и као да му је сваки покрет од главе до пете мерио, као да га је хтео проучити. Баш као кад џамбас купује коња, што га најпре са свију страна прегледа, па се тек онда пушта у погодбу, тако и старац кад га се нагледао, он више као у себи проговори:

— Види се ваљан дечко, ваљан би био за чобанина; а ти Раци су увек добри чобани!..

Zsuzsa, mit csinalsz.....? — Жужа, шта то радиш на прозору? *Nézem.....* — Гледам тога Раца, који испод наших прозора једе.

После тих полугласних речи напусти старац прозор, па оде напоље пред кућу. Жужа остаде на прозору, и на њој се видело да нестрпељиво изгледа шта ће јој отац с тим странцем започети.

Старац гледаше у младога пастира, а и овај погледаше мирним отвореним погледом у старога Мађара.

— Па, деране, — прекиде ћутање старац — откуда си, ако се то сме знати? Из кога си села или вароши?.. Но ћути, немој ме лагати, познајем те ја по носу, да ниси момак од мађарскога соја! Видим ја да си Рац!

Стари Балог мислио је да је то као нека несрећа не бити Мађар, нарочито кад се узме да су они, осим многих других проналазака, и саму маглу измислили; а да прашину по сопственој вољи подижу, то је баш он собом, и то у самоме Фахиду, имао прилике увидети!...

— Јест, чико — рече Стеван — ја сам родом Рац, а и село откуда сам зове се Рацфалва!... То је тамо, ако знате, где је Велика Кикинда...

Жужа је, сирота, на прозору жалостиво шапутала: Штета, сиромах, што је Рац!.. А како је леп!...

Старац се мислио. За Кикинду и за њене рацке становнике одавно је слушао; ал' то што је чуо није његову мађарску памет задовољило, није му се допадало што је тај

дечко баш из тога краја! И он је наново предузео своје човекопознавалачке штудије: погледаше у момка, обилазио је око њега; само што га није, по тадашњем мађарском узакоњеном војеном обичају, „под меру“ ставио; па кад га се сит нагледао, на лицу му заигра задовољан осмејак...

— Csinos legény! рече Мађар у себи, па после гласно дода̂де: Па, момче, јеси ли кад служио код оваца?..

— Јесам, чико, ја за други посао и не знам, још од детињства сам почео чувати овце.

— Па би ли се примио да будеш бојтар код мога чобанина!.. На годину имаш једну кабаницу, пар добрих чизама и 25 форинти у шајну...

Онда се још није рачунало у сребру, само се у сребру плаћало.

Млада Жужа чисто је стрепећи ишчекивала одговор чобанчетов, али младо момче као да се премишљаше: узе везивати оно мало соли и сланине у своју масну марамицу, па је онда и хлебац и оно мало заосталога мрса турио у кратке рукаве своје кабанице; диже се с клупе... а девојче је стрепило, е се неће погодити.

— Па газда — проговориће Стеван после краткога ћутања — пристајем на погодбу, а зашто не?!.. Та мени је све једно, а служио у овоме хатару, или ма на коме другом крају Божјега света!..

Csinos legény! — отресит момак! *бојтар* — помоћник главном чобанину, чобанче.

И он, по обичају пастирскоме, скиде шешир и пољуби Балога у руку.

— Нека је срећно! рече старац.

У тај мах нестаде девојчице с прозора, чуло се само како тапка рукама и скаче по соби... Радовала се, а није знала зашто... Можда се она тако исто веселила, кад јој стари Балог с арадског вашара донесе шарених медљаних лутака, или кад види какво несташно јагње, где се по њиховој авлији заиграва...

Балог уведе момче у авлију, а сâм оде на други крај авлије, где су му синови нешто пословали, и док се старац онде бавио, Жужа је овамо једнако облетала око новог чобанчета... Час му је загледала у кабаницу, чинило јој се да је то сасвим друкчији крој него у њезиних сељана; а после се чудила танкој српској кошуљи, какве у своме веку није видела. А кад му је погледала у големе црне очи — она се, занесена необичним неким осећањем, гласно смејала; исто као кад би јој показали неког црног Арапина, што би се чудила: тако, само с друкчијим осећањем, бленула је она у лепоту младог чобанчета.

Он је погледа благо, па, као она њему, тако се исто и он чудио њеноме дечјем неразуму; после се осмехну, онако као што се туђин у страној кући може осмехнути — и заиска воде у ње. Она као кошутица одскакута, па му донесе крчаг с водом.

У томе дође старац са својим синовима. Оба момка беху снажна, лепо израсла, само што им лица према младим годинама беху мало више збрчкана: око малених очију и великих јабучица било је сила бора и борица. Кад су угледали странца, застадоше мало, па ће тек онда млађи од њих проговорити:

— Добро, добро!.. Ништа то не чини што си Рац!.. За то овце неће ни знати, а ни магарац неће се сетити...

Жужа уђе у кућу, старац погледа прекорно свога Шандора, а преко лица младога чобанчета пређе загасита румен... Први пут је ступио у туђу кућу, још им ни залогај хлеба није потрошио, а већ је осетио кап отрова како му по крви као усијано олово ије... Али је ћутао. На то ће старији син газдин, Ферко, прихватити:

— Па лепо, брајко: кад те је већ отац погодио, ми ти нећемо кварити... Ето, колико пред вече, сâм ћу те одвести овцама, да те нашем Андрашу прикажем... Па, Бога ми, гледај да му будеш послушан, јер тај ти, брацо, не зна за шалу!..

Затим се окрете; али кад не опази Жужу, он оде за њом у кујну. Онде јој заказа да за новог чобанина спреми мало хлеба, па, баш ако хоће, може му у крпицу и соли с париком увезати.

И док су Жужина браћа тамо око штала пословала, она је донде спремила тродневну храну младом чобанчету, баш онако, као што

јој је старији брат заказао; само што је она видела да Рац уме и сланине јести, те му натрпа пуне рукаве шунке и сланине...

То је трајало читаво лето. Кад би год он с овцама дошао кући, она би га тако опремила; само кад су њена браћа пастирима храну носила, онда би богме и чобан и његово чобанче по три дана о сувоме хлебу живели!..

Једанпут се десило, баш о арадскоме вашару, те њена браћа не беху дома. Онда дође на Жужу ред, да им храну носи... Радовала се она томе: видеће овце и јагањце, видеће Андраш-бачику, па ће видети... Но ал' то већ није тако озбиљно ни мислила: та младо рацко момче беше за њу само лутка, играчка њене несташне ћуди!... Ал' очи!?... Само оне да не беху тако чаробне, она би на своју лутку и заборавила!..

Кад је чобани угледаше с големом торбом на рамену, они се изненадише. Мислили су: као шта се то могло у селу догодити?

— Добар дан, Андраш-бачи... па хајде и теби добар дан, Пишта!.. Ала сте ми и ви људи: јуче ми је дан рођења, а вас ни једнога да ме походите!..

И она стаде дрешити торбу. Најпре извади из ње три лепиње са сиром.

— Знам — вели — Андраш-бачи, да волиш лепиње, зато сам ти донела две, а за твоје чобанче доста је и једна!..

Пишта — мађарски, из милоште: Стеван.

На те речи се она гласно смејала, враголасто погледајући у Стевана...

— Па ево вам и шунке, мало и печена свињска меса, па ни на сланину нисам заборавила... Па онда, шта велиш, бачика, кад бих ја могла из ове торбе исцедити и четир пет холби вина?...

— Богме, Жужа — рече чобан са зажареним очима — баш за таку погрешку не би ни пред људима ни пред свецима одговарала!..

Жужа извади из торбе једну голему буклију с вином... Стари чобан је са задовољством гладио своје чупаве бркове...

— Ти си добро дете! хвалио је Жужу. Е, баш ћу у твоје здравље, овако наштину, један пут срknути!.. Да ти Господ Бог сваку срећу и добро здравље дарује!...

— Амин, бачика! рече смејући се Балогова јединица...

Међутим је Андраш добро потегао из чутуре, а кад је одвојио уста од ње, он погледа благодарно у Жужу.. Та таке части није он, сиромах, ни о Ускрсу доживео!.. А после погледа у овце:

— Хе, Пишта, синовче!.. Та зар не видиш где ти одмакоше шиљежад чак тамо иза обале!.. Иди, синко, дојави их, па ћемо се после мало прихватити..

Момче потрча оним правцем куда му шиљежад умакоше.

холба — ица, полоканик.

— Идем и ја, да му помогнем! рече Жужа.

— Немој, немој! одвраћао је чобанин; али то беше већ доцкан. Девојка потрча као стрела преко поља, и у минуту стиже момка, па их за час нестаде у долини, која се спушташе обалама Мориша.

— Е, јесам ли те стигла? рече чобанчету — па те богме сад нећу упустити... док... Ту застаде несташно девојче, а преко округластога лица пређе јој угасита рамен.

— Док не повратимо шиљежад!.. довршн чобанче сасвим мирно; и у томе часу сетио се опомена свога чобанина: „Знаш, Рац си... па ако те опазе!“... Свега се тога сећао, све му његове речи пређоше преко ума. А после, његова упропашћена прошлост, његова садашњост, последњи часови његове разорене љубави... то све, па и ово полудивље, па опет тако умиљато и дивно девојче, које је сад тако близу њега, а од кога би требало далеко да бежи!... да бежи?!.. од ње?!... А зашто?.. Та она беше тако дивна, тако блага и добра! У њеним плавим очима сваки би могао гледати отворено небо блаженства свога, а нарочито он, кога је она с толико љубазности сретала!.. Та поред ње, у близини њеној, већ је почео заборављати на своју несрећну прву љубав; код плаветнила њених очију почео се гасити дубок пламен у тавној ноћи Миличиних зеница... Она га гледаше тако безазлено, поверљиво, умиљато, да већ није могао срцу одолети, а да је бар у овоме часу, где су њих двоје сами

без сведока ону росну траву газили — ватреније не погледа! И сад је први пут било да је млада Жужа пред његовим погледом очи оборила... Беше ли то стид или је у себи осетила неку кривицу?... Њени образи се више зажарише, око усница они удубљени крајеви мицаху се као грозницом потресани; а под тесном Мађаричином реклицом чисто си чуо како срце куца, а узбуњене груди се таласају... Она је тражила ваздуха. У њеним грудима беше тесно до издисања, њу је морило неко непознато осећање...

— Но, Пишта, — рече збуњено — шиљежад смо скоро повратили... па те сад могу пустити, а могу и сама ићи?

Стеван јој на то ништа није одговорио... Он се бојао да је задржи, а стрепио је: отићи ће, оставиће га; а овамо чинило му се да би баш сад, у овоме тренутку, имао много о којечему да јој говори...

Обоје се згледаху ћутећи... Она прва прекиде ту тишину.

— Пишта! рече с неком сталношћу гледајући у његове очи, а глас јој је дрхтао. Моја браћа веле да су Раци поганици...

Стеваново се чело натуштило, а образи му доћоше загасито црвени...

— Но, брацо, па немој за то да се љутиш! То они тако кажу, али ја... ја те волим, па макар да си сто пута Рац!..

При тим речима се она смејала гласно, весело; ал' у том смеху беше нешто претворнога, неприродног... Очи су јој грозни-

чаво севале, усне се као у сну мицаху, а преко образа јој прелеташе час смртно бледило, а часом најдубље руменило... Стеван је гледао зачуђено: то није било више оно безазлено девојче, она мала, размажена дивокоза!... „Ја те волим, па макар да си сто пута Рац!“... Те речи беху јасно изговорене, а очи јој беху живи сведок, да истину говори...

— Ти ме волиш?! повтораваше Стеван тако слабим гласом, да му се дисање и неправилно лупање срца више могло чути, него испрекидане речи. Ти ме волиш, а још и не знаш шта је то вољење!...

Девојче се опет смејало гласно, весело... То смејање се надалеко могло чути, али га нико није чуо до бистрих таласа плавога Мориша. Жужа погледа свуда унаоколо, као човек који је наумио неко злочинство учинити; па кад никога опазила није, она рашири руке, па се обеси чобанчету око врата... Грлила га је и љубила... Па као оно кад се весела дружина једним вином опија, и њина срца, једном страшћу потресана, силно закуцаше; образи им плануше, а врела усташца, притиснута у пољупцу, топише у своме жару шећер најватренијих пољубаца...

Шиљежад им опет далеко умакоше... Ал' ко би опет у заносу такоме и на таке споредности пазио, да у томе тренутку на овој другој обали Мориша не зазвржаше кола, за којима се као неки жут облак повијаше дебела прашина?! У колима беху упрегнута

два кулаша, а на десној страни се заигравао логов...

Жужа пребледе, руке јој клонуше, а укочени погледи јој следоваху за густим облацима прашине, што се за бесним путницима као неки мутни таласи ваљаху...

— Видиш ли штогод кроз ту густу прашину, Пишта?... Какви су оно коњи упрегнути у колима?...

— Рекао бих, кулашасти...

— А колико их има на колима?

— Тројица!

Девојче се задрхта као увео листак на олујини; а очи јој усплахирено лутаху час оном страном обале, а часом по плавим таласима валовите реке, као да би рада у њеним таласима заштите тражити... Ко беху ти људи, од којих је младо девојче тако задрхтало? Беху ли то харамије, зликовци или можда џелати, од којих се и гнушала, и бојала?... То Стеван није знао, а девојче је ћутало... Она покри лице рукама.

— Шта је то, Жужа?

— Несрећа! рече девојче, а глас јој је од силнога страха дрхтао. Али макар ме живу пекли, моја ружо мирисава, још ћу ти један пут погледати у те очи црне, још ћу те један пут пољубити...

И она му паде наново на груди, али у тај мах се зачу крупан глас старога чобана.

— Sürges, Zsuzsa! журио је Андраш.

---

sürges — журно, брзо.

Кад су се вратили, затекоше Андраша где забринуто гледа у пола већ испражњену чутуру... Можда би он досада већ и певао (та доста је вина попио!), можда би иначе некако дао израза својој доброј вољи; али га је нека голема брига оборила, те ни брком да мрдне.

— Децо — рече — дуго сте се забавили!

Они обоје, као неки кривци, оборише очи.

— Кад се иде из Арада — продужаваше чобан, а озбиљан и трезвен поглед му мирно почиваше на Жужи и Стевану — да, оном страном је краћи пут у Фахид: па су ти браћа зато и ударила оном десном обалом!...

Жужа пребледе.

— Дакле, то су они мало пре прохујали?

— Они! рече чобан, а од муке је големим штапом ударао по меканој трави. Но док они због ћуприје мало заобилазе, ти можеш лако код куће бити; само се пожури, дете моје!... А ја ћу ти торбу колико сутра донети...

Жужа оде... Стари чобан забринуто погледаше у своје чобанче.

— Пишта, Пишта!... А лепо сам ти, синовче, казивао: пази се! зликовци су!.... Нека их Господ Бог на добро упути!.. али тешко! У њима је сва крв покварена, поганији су (Боже прости!) него и сами Турци!...

Пре четрдестосме године још нису Мађари знали да су им Турци рођена браћа.

Стеван је ћутао замишљено, а Андраш је истресао из своје луле оно мало багова, па га је помешао с другим сувљим дуваном, и тако се одмарао, неке тужне мисли премишљајући. Каткад би само зловољно климнуо главом, па би онако, као сваки старешина благе нарави, корио своје чобанче.

— А лепо сам ти казивао, синовче: причувај се, зликовци су, опазиће те!!... Аја!!... Прошло је време кад се старији слушао!... А и она, мала вештица, није се могла стрпети, па да је ове красне ствари по другом послала, него је ето сама дошла, и то баш данас!...

После тога говора згладио је бркове, нагнуо је дебелу чутуру, напио се још један пут, па је онда и своје чобанче понудио.

— Узми, синовче. Напиј се. Та још је добар Бог! Милостив је Бог!

III

[Жужа стиже кући пре оца и браће. Одмах све каже снахама, којима је и раније поверила љубав своју, те је оне науче да весело дочека оца и браћу и спреме јој изговор: Чобанима су послали храну по сиромашном девојчету суседову. Тако су врло лако разбиле очеву сумњу, али синове му нису могле уверити том измишљеном причом. Они се спремају да се освете Стевану, кад Жужи, од оца, ништа не смеју].

багов — оно што од испушена дувана остане на дну лушину.

IV

[Сутрадан науче снахе суседово девојче да све прими на се. Пошљу је и Андрашу, да му јаве шта ће говорити, ако га питају. Чобанин се нада доласку којега од газда, учи Стевана шта ће говорити, али му и саветује да се уклони из Фахида. — Те ноћи Стеван гони овце дуж Мориша, Андраш се одмара, да га од поноћи замени. Циганка врачара налази Стевана, прича му како је у селу бајала млађој снаси Балоговој, па им она по њој поручила да се чувају ове ноћи, јер ће један од њих погинути. Баба убеђује Стевана да ће он, саветује му да овце остави Андрашу, па да се сакрије у кукурузе. Стеван размишља, сумња у бабу, одлази даље].

V

[Циганка налази Андраша, каже и њему поруку из села и да је Стеван није послушао. Каже му да је, растављи се од Стевана, видела друмом два човека (браћу Жужину), који одоше ка реци. Андраш се досећа јаду, журно одлази, да нађе Стевана, довикује га, звижди, али залуду. Жури, да пресретне Балоге, јури, да их стигне; али не може. Циганка је отишла другим путем, нашла Стевана онесвешћена, те дозвала Андраша. Полако освешћују Стевана. Зором га односе на магарету черги врачариној, да га лечи].

VI

[Стеван се у черги лечио пет шест недеља. Андраш га често обилазио, а и Стеван је, чим се предигао, одлазио к њему ноћу. Андраш му прича о тузи Жужиној и жељи да га види. Стеван осуровео, мрзи Балоге, па због њих и друге Мађаре. Хоће да иде из Фахида. Жужу ће гледати да види ноћу. Оне ноћи, кад ће отићи, зготовила Циганка вечеру од телета, што га Стеван украде између спахинских.

По вечери пашта се Стеван с чергашима и Андрашом, и одлази].

VII

[Стеван смишља како ће се осветити Балозима. Иде у село, увлачи се у сувачу њихову, пали је, те се ухвате и све друге стаје и кућа. Жужу хоће да спасе, те јој у бегству убацује камичак кроз окно. Она се пробуди, прва опажа пожар, узбуњује кућу. Стевана нестаје, село се купи].

1878.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

Приповетке Ђуре Јакшића од Св. Вуловића . III
О овоме издању XXVII

Приповетке:

Краљица 1
Сужањ 18
Успомене, другу Јови Јовановићу 35
Попа Тихомир, приповетка из Баната 57
Милан 93
На мртвој стражи 106

Одломци:

из Спахије 145
» Сироте Банаћанке 160
» Чобанчета 202

364
237
127

1919 – 5.
1881
=38=

МАГ

II 15401/74

194216269

COBISS

